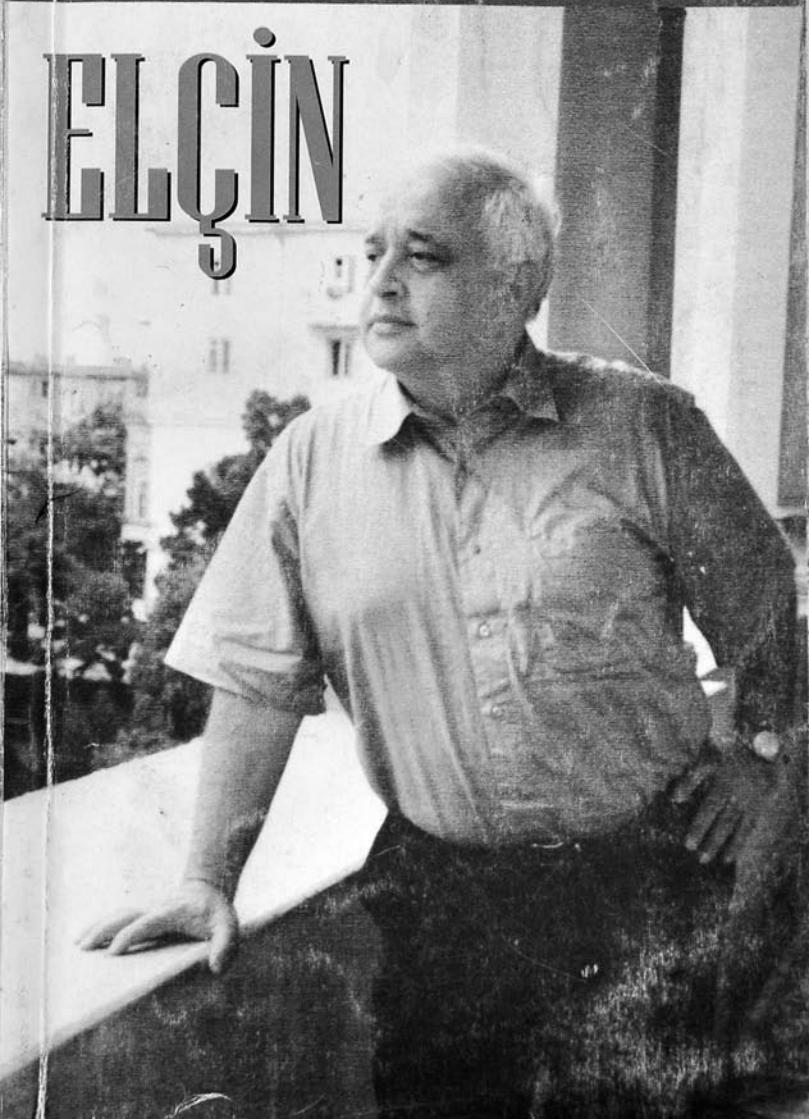

SONA XƏYAL

ELÇİN

«Müasirlərim» seriyasından: **ELÇİN**

SONA XƏYAL

Az 7 - 25863
Ustun ustafelso
karaxan og go aua
bojismuy's uoteyt evjox
baeem xpaunnes xqoyen
uuuunigepelen kuceu uer
uyunuyt 06.06.08.
[Signature]

ELÇİN

(Yaratıcılığı üzərində düşüncələr)

Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı

Bakı-2006

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Nəşriyyat redaktoru *İslam Sadiq*.

Redaktoru və ön sözün müəllifi – *Dilsuz*.

X-48

Sona Xəyal. Elçin (yaradıcılığı üzərində düşüncələr)
Bakı, Azərneşr, 2006, 160 səh.

Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun böyük elmi işçisi, şair və tədqiqatçı Sonə Xəyalın yeni kitabı müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, xalq yazıçısı Elçinin yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuş bu kitabda müəllif sadə bir təhkiyə ilə Elçin yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətlərini açmağa çalışır, böyük sənətkarın həm bədii, həm də elmi və publisistik əsərlərini təhlil edir.

4603010000
M-651(07) 2006

© Azərneşr, 2006.

BİR NEÇƏ SÖZ

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının böyük simalarından biri, xalq yazıçısı Elçinin çoxsahəli yaradıcılığı həmişə ədəbi tənqidin diqqət mərkəzində olmuşdur. Hələ gənclik vaxtlarından etibarən Məmməd Arif, Məmməd Cəfər Cəfərov, Həmid Araslı, Mir Cəlal, Mirzə İbrahimov, Mehdi Məmmədov, Əziz Mirəhmədov və digər nüfuzlu qələm sahibləri Elçin yaradıcılığına xüsusi məqalələr həsr etmiş, bu yaradıcılığın Azərbaycan ədəbiyyatında tutduğu mövqeyini və bədii-ictimai fikrimizin inkişafındakı rolunu yüksək qiymətləndirmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi tənqidin, görkəmli qələm sahiblərinin Elçin yaradıcılığına marağı Azərbaycanın hüduqlarını çoxdan aşmışdır. Məsələn, Lev Anninski, Zoya Kedrina, Alla Marçenko, Yevgeni Şklovski, Pavel Ulyaşov, Nikolay Vladimirov və s. kimi görkəmli rus tənqidçiləri Elçinin yaradıcılığına xüsusi marağ göstərmiş, onun haqqında məqalələr yazmışlar. Yaxud bu gün qardaş Türkiyədə ən çox nəşr olunan və haqqında yazılan yazıçılardan biri Elçindir.

Eyni zamanda, Elçin yaradıcılığı ədəbiyyatşünaslıq elminin də ciddi tədqiq və təhlil predmetidir. Elçinin roman, povest və hekayələrinin, dramaturgiyasının, eləcə də elmi-tənqidi yaradıcılığının bədii-estetik və elmi-nəzəri xüsusiyyətləri haqqında nəşr olunmuş əsərlər arasında Vaqif və Cavanşir Yusifilərin «Bu nə səhrdir belə» (Bakı, 1996), Nərgiz Paşayevanın «İnsan bədii tədqiq obyektinə kimi» (Bakı, 2003), «İnsan – surət – ədəbiyyat» (rus dilində, Bakı, 2003), Bəybala Ələsgərovun «Elçin» (Bakı, 2003), Nərgiz Ladənin «Elçin nəsrinin poetikası» (Bakı, 2003), Nərgiz Paşayevanın «Yeniləşən ədəbiyyatın yeni insanı» (Bakı, 2004), Elmira Əlizadənin «Elçinin yaradıcılıq təkamülü» (Bakı, 2004) və digər elmi monoqrafiyaları, eləcə də Bəybala Ələsgərovun tərtib etdiyi geniş bibliografiyanı («Elçin», Bakı, 1997) göstərmək olar.

Elçin yaradıcılığı haqqında dissertasiyalar, o cümlədən doktorluq dissertasiyaları yazılmış və uğurla müdafiə olunmuşdur (məsələn

üçün, N.A.Paşayeva, «Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında insanın bədii-estetik dərk. Xalq yazıcısı Elçinin yaradıcılığı əsasında»).

Fərəhli haldır ki, Elçinin əsərləri haqqında xarici ölkələrdə də doktorluq dissertasiyaları yazılır. Məsəl üçün, Türkiyədə, Atatürk universitetində türk ədəbiyyatşünası Sedat Adıgözəl «Elçinin «Ölüm hökmü», «Ağ dəvə», «Məryəm və Mahmud» romanlarının elmi təhlili» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Oxuculara təqdim olunan bu yeni kitabı Elçin yaradıcılığı haqqında şair düşüncələri adlandırmaq olar.

Sona Xəyal sadə bir təhkiyə ilə Elçinin əsərləri barədə səmimi mülahizələrini söyləyir. Müəllifin özü də etiraf edir ki, bu kitab elmi-nəzəri tədqiqat yox, səmimi düşüncələrdir.

Sona Xəyalın bu səmimiyyətini, sənətlə bağlı ürək sözlərini onun Elçin yaradıcılığına dərin hörməti və marağı müəyyənləşdirmişdir.

Təsədüfi deyil ki, Elçinin özünün də bir şəxsiyyət kimi psixoloji portreti müəllifi maraqlandırır. Müəllif yazıcının əsərləri barədə bir-bir konkret olaraq mülahizələrini bildirərkən, həmin hörməti və marağı daim hiss etmək mümkündür.

Bu kitabda Elçin yaradıcılığının yüksək bədiiliyi, yazıcının ədəbi-intellektual səviyyəsinin geniş miqyası barədə kifayət qədər məlumat əldə etmək mümkündür.

Sona Xəyal Elçinin yaradıcılığından bəhs edərkən, lazım gəlincə bol-bol sitatlar gətirməkdən belə çəkinmir və maraqlıdır ki, kitab çox səmimi yazıldığı üçün, həmin sitatlar da artıq görünür, əksinə, Elçin haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmağa kömək edir.

Sona Xəyalın əsərinin məziyyətlərindən biri də budur ki, o, Elçinin yaradıcılığını tam şəkildə ehtiva etməyə çalışır. Müəllif nasir, dramaturq Elçinlə bərabər, tənqidçi, ədəbiyyatşünas, publisist, hətta tərcüməçi Elçin haqqında da öz fikir və mülahizələrini bildirir.

Kitabda bəzi mübahisəli fikirlərə də rast gəlmək mümkündür, eyni zamanda, Elçinin bir sıra sanballı əsərləri (məsəl üçün, məşhur «Tənqid və nəsr» monoqrafiyası) kənar qalıb, lakin ümumilikdə, bu yeni kitab ədəbiyyatsevərlər üçün Elçin yaradıcılığından bəhs edən maraqlı bir mənbədir.

DİLSUZ

SADƏCƏ ELÇİN

Hər bir insanın öz tale yükü var. Kim harada doğulur, nə zaman doğulur, hansı mühitdə tərbiyə alır, hansı zaman kəsiyində yaşayır... Mənim də qismətimə öz adət-ənənəsini qoruyub saxlayan, güclü dini və ədəbi mühiti olan bir kənddə doğulmaq düşüb. Uşaqların meyxana, böyüklərinin qoşma, qəzal, qocalarının, qəsidsə ilə danışdığı Maštağanın ab-havasındandı, ya nədəndi, bilmirəm, şeirə nə qədər yaxınamsa, nəsrə bir o qədər uzağam. Bir də... bizim kəndin çox zəngin bir kitabxanası var. Əvvəllər Qala – Maštağa rayonunun mərkəzi olduğundan, sonralar bütövlükdə rayon kitabxanasına sahib olan qəsəbə digər qəsəbələrdən başqa cəhətlərinə görə də seçilir. Uşaq kitabxanası və kütləvi kitabxanadan başqa qəsəbənin altı ümumtəhsil orta məktəbində də kitabxanalar vardır. Söhbət bugünkü kitabxanalardan deyil, bizim dövrümüzdəkilərdən gedir. Çoxlarına məktəb kitabxanası, bəzilərinə uşaq kitabxanası bəs eləyirdi. Çox az şagird isə kütləvi kitabxanaya yazılırdı. Səkkizinci sinfə qədər kitabxanada olan bütün şeir və nəsr kitablarını oxumuşdum. Hətta tərcümə ədəbiyyatına qədər. Kitab olmadığından, elmi kitablar sifariş etməli olurdu. Çox vaxt kitabxanacılar bu kitabları hansı bir tələbə üçün aldığını zənn edirdilər. Bunun fərqi yox idi. Sadəcə oxumağa ac olan vaxtlarım idi (kaş indi də o günlərə qayıda biləydim). Bunları tərif üçün demirəm, əksinə, bunları söyləməkdə məqsədim bir nöqsanı açıqlamaqdır... Zaman keçdikcə, elmi kitablara aludəçilik, genimdə, ilik-sümüyümdə əbədi yer tutan şeir məhəbbəti məhv elməyə bilmədisə də, nəsrə olan marağımı öldürdü. Sonralar uzun illər nəsr əsəri oxuya bilmədim. Çox nadir hallarda, hamının oxumağa can atdığı, hamının təriflədiyi bir əsər ortaya çıxırdısa, məcburi oxuyurdum. Deyək ki, «Təyyarə kölgəsi», «İtkin gəlin», «Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» və s.

Elçinin isə ən məşhur kitabı «Mahmud və Məryəm» idi. Kitabı satışdan almışdım. Və bu Elçinin məndə olan yeganə kitabıdır. Elə bəlkə oxuduğum sonuncu kitabı da bu idi. Amma ədəbi orqanlara abunə yazıldığımdan kitablar haqqındakı resenziyaları və eləcə də Elçinin məqalələrinin əksəriyyətini oxumuşdum. Tibb məktəbini,

universitetin biologiya fakültəsini bitirməyim, on səkkiz il tibb işçisi olmağım və daim tibbi-bioloji ədəbiyyat oxumağım, nə şeir, nə də elmi-ədəbi yazılar oxumağıma mane olmurdu. Təkcə nəsrə olan marağım dirilmədi ki, dirilmədi. Və bu gün də yazı dilimdəki nöqsanların məhz buradan irəli gəldiyini düşünəndə nəsrə qayıtmaq istəyirəm, amma hövsələm çatmır. Bütün bunları ona görə yazıram ki, sonradan Elçinin nəsrini haqqında danışılanda, oxucu səhvlərimin ünvanını tapa bilsin. Bilsin ki, nöqsanlarımdan özümün də xəbərim var. Oxucu deyər ki, nöqsanlı olduğumu bilə-bilə niyə yazıram? Çox düzgün irad olar...

Ədəbiyyata gəlişim cəmi on ildir, onun da beş ili tələbəçilik olub. Son beş ildə iyirmidən çox kitab yazmışam, hamısı da şeirdən, hamısı da şairlərdən. Ancaq hiss edirdim ki, Elçindən yazmalıyam...

Elçinin tənqidi yazıları məni çox çəkirdi. Bəlkə elə məni bir az ürəkləndirən də bu oldu. Amma Elçin hər şeydən əvvəl nasirdir, onun nəsr yaradıcılığından danışmaq qeyri-mümkündür. Ona görə də Elçin yaradıcılığından bütöv danışmaq qərarına gəldim. Bacarmadığım işə girişdim üçün həm oxuculardan, həm də müəllifdən üzrxahlıq ələmək istəyirəm, hər halda mən tənqidçi deyiləm. Sadəcə bir müasirim haqqında söz demək istəyirəm. Sadəcə Elçin haqqında.

Mən Elçini həyatda cəmi birçə dəfə görmüşəm. Keçən il Rəsul Rza adına mükafatı alanda. Qəzetdə siyahı getmişdi. Yəqin ki, Elçin mənim imzamı da eşitmişdi. Həmin gün Yazıçılar Birliyinə gələndə, qapıda eyni vaxtda həm Qabil müəllimlə, həm də Elçinlə rastlaşdım. Elçin, Qabilin mənimlə yaxın, doğma adam kimi görüşdiyünü görüb soruşdu ki, mən kiməm. Qabil də, adətİ üzrə, açdı tarİf kisəsini. Və biz Elçinlə belə tanış olduq. Mükafatlar paylananda isə mənə səhvən İltifat Salehin diplomu verilmişdi. Fikrət müəllim dəyişmək istəyəndə, Elçin yerdən zarafatla dedi ki, vermə, sənə ikisi düşür. Hərə öz replikasını atdı. Nə isə, yerimə oturanda, Elçin geri çevrilib ona verilən güllü mənə uzatdı, «mən də öz güllümü sənə verirəm» dedi. Elçin tələsirdi deyə, bizdən əvvəl Fəxri Xiyabana getdi. Biz xiyabana daxil olanda, o, artıq Rəsul Rzanın məzarını ziyarət edib, qayıdırdı. O vaxtdan mən Elçini bir daha görə bilmədim. Amma bu ilk görüşün təəssüratı indi də xatirimdədir. Və Elçin mənim yadımda səmimi bir insan kimi qaldı.

Elçin haqqında yazılanları araşdıranda, ən çox yaradıcılığı haqqındakı yazılara rast gəldim. Yaradıcılığı haqqında çox yazılıb, amma onun özü haqqında, şəxsiyyəti barədə o qədər də yox. Bəlkə də Elçinin yazılarındakı ciddilik onun haqqındakı yazıların ciddiliyinə səbəb olub. Hətta ən yaxın dostları belə onun özündən yox, yaradıcılığından danışıblar. Hətta, yubiley yazılarında da təmkin, ciddiyət var. Haçansa Anarın «Sizsiz» əsərində Elçin haqqında oxumuşdum. Anar ən ağır anlarında məhz Elçini xatırladığını yazır. Elə bu fikir Elçinin bir insan kimi, bir dost kimi qiymətləndirilməsi üçün kifayət edir. Anar «El üçün yaşayıb yaradan Elçin» adlı məqaləsində isə yazır: «Bütün bu ağır sınaq illərindən Elçinin sədaqətli, etibarlı dost kimi çıxdığını da məmnunluq hissi ilə xüsusi qeyd etmək istərdim.

Bu yubiley yazısında bəlkə də ilk dəfə olaraq Elçini bir sənətkar kimi, şəxsiyyət kimi, vəfah dost kimi layiqincə qiymətləndirdiyimi bildirməyə mənəvi ehtiyac duyuram.

Elçini yüksək dəyərləndirməyimin bir səbəbi də onun oğulluq borcunu qeyrətlə və bu qədər zəhmət bahasına ödəməsidir...».¹

Sadəcə Elçin haqqında az söz deyildiyindən və onunla dostluğum olmadığından, yəqin ki, mən də onun özü haqqında çox danışa bilməyəcəyəm. Elçin haqqında heç düşünməmişəm desəm, yalan olar. Hər bir yazıçının, hər bir şəxsiyyətin müəyyən edici cəhətləri və bu cəhətlər içərisində isə onu başqalarından fərqləndirən məxsusi cəhəti və ya cəhətləri olur. Hər bir adam hansı bir daxili, hansı bir zahiri cəhəti iləsə daha çox yaddaşa hopur. Həmin adam haqqında söhbət gələndə, ilk əvvəl, həmin cəhəti xatırlayırsan. Və ya hər hansı bir insani xüsusiyyətdən söz düşəndə, ən əvvəl, o cəhətin qabarıq olduğu insan yada düşür. Elçinin şəkillərinə baxanda, ilk növbədə onun baxışlarındakı kədər səni tutur. Elə bil nədənsə incimmiş uşaq bir sözə bəndmiş kimi, bu saat ağlayacaq. Elçinin canlı baxışını müşahidə etmədiyimdən, fikrimi dəqiqləşdirmək çox çətindir. Elçin həmişəmi dolmuş bulud olub? Ya bəlkə... Nə isə, doğrudan da Elçinin özü haqqında söz demək çətindir. Burada Çingiz Əlioğlunun «Portret cizgiləri» yada düşür:

mənim ərim dəlidir
heç görün sözdür sən Allah?
dəlixanadan dəli qaçib

çox elə ağ günə çıxıb o bədbaxt
 guya ki bu dünya büsbütün tamam
 dəli yığıncığı deyilmiş balam
 indi biz neyləyək
 külli əhli dəliyə
 ölüm hökmü oxutduraq
 of yandı içim dolça ver içim
 səninki bir cüt ağlar gözdür elçin
 ağlayırsan için-için
 ovsanadı bu dünya gümüş əfsanə
 həyat bir görüşün tarixəsidir
 hər gecə dumduzu rəyā gölünə
 dipdiri gözlüce ölü batıram
 uşaqtək tovlaıyb özüm özüm
 bülbülün nağlıyla mən baş qatıram ²

Elçinin həm yaradıcılıq fəaliyyətini, həm daxili aləmini oxucuya açıqlayan bu kiçik şeir, bəlkə Çingizin yaratdığı portretlərin ən dəqiqidir. «Səninki bir cüt ağlar gözdür, Elçin, ağlayırsan için-için» - iki misrada Elçinin bütün kədər dünyası yerləşdirilib. Cəmi ikicə misrada. Yəqin ki, Çingiz bu ağrıyan qəlbin, bu ağlar gözlərin dərdini hamıdan yaxşı bilir. Amma Çingizin Elçin haqqında yazısı yoxdur. Heç kim sadəcə Elçin haqqında yazmaq istəmir. Hamı yaradıcılığından yazır. Mən də bilirəm ki, bu sadəcə Elçinin içində nasir Elçin var. Dramaturq Elçin, ədəbiyyatşünas Elçin, publisist Elçin, tərcüməçi Elçin var. Amma məni, nədənsə, sadəcə Elçin daha çox maraqlandırır.

Adətən, yazıçılar hansı əsərindəsə tam özünü yaradırlar, deyək ki, cüzi dəyişikliklə. Amma Elçin və Anar özlərini obrazları arasında paylaşdırıblar. O obrazların xarakterik cəhətlərindən, o insanların dərdindən-kədərindən yığıb, sadəcə Elçinin obrazını yaratmaq, Elçinin dərd dünyasını quraşdırıb, baxışlarındakı buludun mənasını anlamaq mümkündürmü? Mən Elçin yaradıcılığını demək olar ki, başdan-ayağa oxudum. Amma yenə də Elçinin özü mənim üçün sirr olaraq qaldı. Bəlkə belə daha yaxşıdır. Yaxşısını Allah bilir!..

Bu gün ədəbi fikir tariximizə daxil olan Elçin obrazı daha çox diqqəti çəkir. İstər respublikamızda, istərsə də onun hüdudlarından kənardə tanınan, sevilən Elçinin qırx ildən artıq bir dövrü əhatə edən

yaradıcılıq fəaliyyəti haqqında çox yazılıb, çox danışılıb. Şirindil «Xalqa və sənətə məhəbbətlə» adlı məqaləsində yazır: «Çağdaş ədəbi-ictimai fikrimizin Elçin obrazı onu təyin edən mənəvi, ictimai, estetik daşıyıcıları ilə təkamüldə yaranıb. Bu obrazı bütün zənginliyi ilə dərk etmək, dediyimiz silsilədə onun yerini təyin etmək baxımından, 40 ilin sənət göstəriciləri ilə yanaşı, Elçin şəxsiyyəti də müstəsna rol oynayır. Elçini bir nasir, dramaturq, tənqidçi-ədəbiyyatşünas və ictimai xadim kimi xarakterizə edən ümumi cəhət onun fərdi istedadıdır. Bədii istedad Allah vergisidir, gen yaddaşındadır. Elçin istedadının vüsəti, mənə tutumu onun 40 illik zəngin ədəbi-ictimai fəaliyyəti boyu aşkarlanıb. İstedadın, ağıln millî sərəvətə çevrilməsi üçün vətəndaş mövqeyi, vətəndaş yanğısı gərəkdir. Elçinin 40 illik ədəbi-ictimai fəaliyyətinin mərkəzində onun öz xalqına, öz ədəbiyyatına, öz ziyalılarına hörmət və ehtiram hissi, can yanğısı dayanır. Ədəbi-ictimai fikrimizə liderlik səlahiyyətini 60 illik ömrün sənət və vətəndaşlıq meyarlari reallaşdırıb».³

Elçin yaradıcılığına altmış illik ömür çərçivəsindən baxan, bu ömrün qırx dörd illik yaradıcılıq uğurlarından danışan və məqaləsini yazıçıya verdiyi ən yüksək qiymətlə «Zaman səddini aşmış sənətkar» adlandıran İntiqam Qasımzadə təbrikinin ilk abzasında Elçin müdrikliyinin «altmış illik bir ömrün enişli-yoxuşlu yollarında yuxusuz gecələr hesabına qazanıldığını»⁴ qeyd edir.

Elçinin 60 illik yubileyi ərəfəsində xarici mətbuatda da müxtəlif yazıçılar, digər peşə adamları tərəfindən yazılan yazılar, səslənən təbriklər də maraq doğurur. Yazıcının yaxın dostu, görkəmli türk yazıçısı Yücel Fezyioğlunun «Şairlər yurdunun oğlu: Elçin» adlı məqaləsində səmimi duyğuların, gözəl arzuların şahidi oluruq. Müəllif Elçini oxuculara belə təqdim edir: «Elçin – yazıçı, tənqidçi, dramaturq, filologiya elmləri doktoru, professor, şairlər yurdunun sevilən oğlu, görkəmli bir el adamı... 1980-ci illərdə millət vəkili, 1993-cü ildən isə Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini. Hamısından əhəmiyyətli – sadə insan. Özü kimi düşünməyənləri də dinləməyi bacaran... Göstərişə boyun əyməyən, dostluğu dərinləşdirən...».⁵

Sadəcə Elçin – sadə insan, gözəl dost, göstərişə boyun əyməyən məğrur iş adamı, danışmağı kimi dinləməyi də bacaran müdrik bir insan!..

NASİR ELÇİN

Ədəbiyyata 1959-cu ildə «Azərbaycan gəncləri» qəzetində çap etdirdiyi «O inanırdı» adlı hekayəsi ilə gələn Elçin bu gün Azərbaycan nəsrinin ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. İki müəllif haqqında söz demək çətin olur: bir haqqında heç yazılmayan, bir də haqqında hədsiz çox yazılan müəllif haqqında. Elçin ikincilərdəndir. Elçin nəsrinin içində itib-batmamaq üçün müəllifin yaradıcılığına kitablarının çap olunma ardıcılığı ilə nəzər yetirməyi qərarlaşdırdıq. 1966-cı ildə Azərənşr tərəfindən buraxılmış ilk kitab «Min gecədən biri» adlanır. Kitabə daxil edilmiş yeddi hekayənin qəhrəmanları sadə adamlardır. Əsərlərdə təsvir olunan həyat da olduqca adi həyətədir. Amma qoyulan problemlər nə sadədir, nə adi. «Nərdivanın birinci pilləsi» hekayəsindəki on bir yaşlı oğlanın ilk dəfə təkbaşına qərar qəbul etməsi, bu qərarın icrası yolunda başına gələn hadisələr, onun bir günün içində böyüməsi, uşaqlığına «əlvida» deməsi ilk baxışda adi görünə bilər. Amma, sən demə, yerində sayan illər kimi, insanı bir gündə uşaqlıqdan alıb tamam başqa bir dünyaya, onun bu zamana kimi görmədiyi, hiss etmədiyi, daha irəli bir dövrə aparən anlar da var imiş. Çətini nərdivanın birinci pilləsini keçməkdir. Sən demə, uşaq illərlə böyüyüb yetkinləşməmiş, uşaqlıqdan yetkinliyə bir an məsafəsi var imiş. Özü də bu anı dərk eləmək kimi üçün acı güllüş, kimi üçün də acı göz yaşımış.

«Yüz qram şit yağ» hekayəsində isə müharibənin ağır günlərində nikbin əhval-ruhiyyə ilə bir qarnı ac - bir qarnı tox yaşayan yeddi tələbənin dostluğu təsvir olunur. Bir tələbənin səmimi etirafı az sonra bu dostların hamısının üç ildən artıq bir vaxtda şit yağ yemədiyini aşkar edir. Əsərin qəhrəmanı dostlarının istəyini yerinə yetirmək məqsədilə təqaüdünün hamısını verib yüz qram şit yağ alır. Yağı yataqxanaya gətirib stolun üstünə qoyur, dostlarını çağırır. Dostları isə onun bütün təqaüdü hesabına başa gələn bu neməti yeməkdən boyun qaçırırlar. Hərə bir bəhanə ilə çıxıb gedir. Otağa sanki qar yağır, şaxta dolur. Yavan çörəyin birləşdirdiyi dostları ayrınan şit yağ lazımsız şey kimi stolun üstündə qalır. Müəllif əsəri qəhrəma-

nın dili ilə belə bitirir: «Mən hər şeyi başa düşdüm. Onlar cürət etmirdilər. Bəli, cürət etmirdilər. Cəsarət etmirdilər. Bəli, cəsarət etmirdilər. Mən bütün varlığımla dərk etdim ki, onlar bu yüz qram şit yağə toxunmağa cəsarət etmirdilər. Çünki bu yağ mənim idi. Bu yağ neçə kilo çörək idi və bu yüz qram şit yağ mənə məxsus idi...»

Mən masanın üstündəki şax-şax kağıza бүkүlü yüz qram şit yağı, xalis yağı, təzə, təmiz yağı, sapsarı kəhrəba kimi yağı qamarladım və var gücümlə pəncərədən çölə tulladım, elə bil bununla bizim balaca otağımızda günəş doğub buz laylarını əritdi.

Yeddimiz də masa arxasında əyləşmişdik. Söhbət etmirdik. Danışmırdıq. Lakin bir-birimizi başa düşürdük. Çünki yeddimiz də dost idik. Ağır günlərin dostu.⁶

«Min gecədən biri» hekayəsində isə müharibənin tənalığə sürüklədiyi Zəhra xalanın, doğması Mahmudu itirib, yadları özünə doğmalaşdıran, bir gün gəlməyəndə lap əzizləri kimi nigaran qalan Zəhra xalanın obrazını görürük. «Kəfkin», «Səlim, Fatma və haciley-ləklər», «Bir nəfər qanlı oğlan haqqında» adlı hekayələr də tamam başqa-başqa mövzulara aiddir. Amma hamısını birləşdirən bir xətt var: adi həyat təzi, sadə insan obrazları. Eyni zamanda, hamısında yazıcının insanlarda görmək istədiyi, insanlara göstərmək istədiyi insan xarakterləri var.

Kitaba daxil edilmiş «Meteorlar» da maraqlıdır. «Əsli və Kə-rəm» adlı kiçik yumoristik povestın qəribə süjeti var. Əsərlərdən bəri dastana çevrilən Əsli ilə Kərəm sevgisinin əksinə olaraq, müəllif tə-rəfləri ayrı-ayrı qütblərdə ayrı-ayrı adamlarla birləşdirir. Sanki bu-nunla Əsli-Kərəm vəsalının qeyri-mümkünlüyünü bir daha sübut etmək istəyir. Və çox-çox sonralarsa «Mahmud və Məryəm» adlı əsərini yazacaq Elçinin pozulmamış qanunları pozmaq cəhdindən uzaq olduğunu görürük. Amma əsərdəki obrazların səmimiliyi, açıq etirafı oxucuda xoş təsir oyadır. Kitabdakı əsərlər ilk qələm təcrübəsi olsa da, elə bil ki, onlarda da bu günkü Elçindən çox şey var. Bəlkə fikrimi izah edə bilmirəm. Amma elə bil ki, Elçin bu mövzu-larda bu gün hekayə yazsa, elə belə yazar, o qədər də fərqli olmaz. Elçinin obrazları öz aralarında danışmaqdan əlavə, həm də öz dünyalarında danışılar və bu danışığı ancaq oxucu üçündür. Burada oxucunun obrazı tanımaq imkanı da çoxdur, bəlkə elə Elçinin qəh-rəmanlarının çox sevlməsinin bir səbəbi də budur.

«Azərənşər»in 1969-cu ildə çap etdiyi «Açıq pəncərə» adlı kitabda ancaq eyni adlı povest verilmişdir. Burada müəllifin bir qədər də irəli getdiyinin şahidi olur. Eyni bir dövrün müxtəlif cür düşünən adamlarının bir arada, hətta bir ailədə verilməsi, fikir ayrılığından doğan ayrılıqlar, uzaqlaşmalar, haqqın uzun müddətdən sonra nahaqqa qalib gəlməsi və bütün bunlardan alınan dövrün, mühitin əyri bilmədiyi, yolundan sapdıra bilmədiyi insanların həmişə mövcudluğu inamı, oxucuda həyata inam yaratmaqla birgə, insan psixologiyasının hər addımına üzə çıxmayan, yalnız ən kəskin məqamlarda aşkarlanan cəhətlərini açıb göstərir. İntiqam Qasımzadə «Doğmalar və yadlar» adlı məqaləsində yazır: «Bu povestdən görünür ki, Elçin əhatəsində olduğu insanlardan danışmaq istəyir, cəmiyyətdə mövcud olan kəskin problemlərə doğru gedir, şeylərin real vəziyyəti, ziddiyyət və mürəkkəbliyi onu qorxutmur. Bu mənada bizə elə gəlir ki, Elçin «Açıq pəncərə» povestində Həsənlə onun ailə üzvləri arasındakı münasibətləri, Həsənin ailəsində gördüklərini, necə deyirlər, iri planda verməkdə haqlıdır.

Povestdə müəllifi narahat edən, düşündürən mühüm məsələlərdən biri – dogma və yad adamlar problemidir. Əsas məsələ bu problemin bədii həllində müəllifin insanlar arasındakı münasibətləri, onların hərəkətlərindəki, davranış və psixologiyasındakı həqiqiliyi, həyatiliyi nə dərəcədə saxlaya bilməsindədir».⁷

Bu əsərdə mənim diqqətimi çəkən bir şey vardır: ata-ana nəvəziyi ilə böyüyən, ziyalı ailənin tərbiyyəsini görən uşaqlarla uşaq evində böyüyən Həsən. Həsən atadan-anadan uzaq idi. Doğrudanmı Həsən böyüksüz idi. Ya Həsən özünün dediyi kimi, uşaq deyildi, heç zaman uşaq olmamışdı, ona heç böyük də gərək deyildi? Yox! Həsənin böyüyü var idi. Kəpəz baba. Tez-tez xatırladığı, çətin anlarda məsləhət aldığı Kəpəz baba. Və bir də başqalarının görə bilmədiyi qeyri-adi qüvvə. Həsənə yol göstərən, onu həmişə düzgün yola aparən qüvvə. «Məgər mənim uşaqlığım olub? Yox, yadıma gəlmir, bir dəfə, cəmi bir-cə gün – Şuşadakı uşaq evinə köçürüldüyüm gün – təzə dostlarımla (onda dost olmağa nə var idi ki!) səhər tezdən axşam qaş qaralana qədər atılıb düşdükdən sonra, mən özümü uşaq hiss etmişdim. Lakin həmin gecikmiş uşaqlıq elə həmin gecə də yox oldu, səbəbsiz-zadsız. O gecə indiki kimi yadımdadır: ay çıxmışdı, gipgirdə idi; aydan cəmi bir qarış aralı ulduz parlayırdı, yeganə ulduz; göyün sonsuzluğunda onlardan başqa heç nə yox idi – tər-təmiz mavilik.

Sonra həradansa bir topa kiçik bulud gəldi, ayın və həmin tək ulduzun altından keçdi, axdı, axdı, görünməz oldu və nədənsə mənə elə gəldi ki, o kiçik bulud topası mənim yenicə hiss etdiyim uşaqlığımı da otuz-qırx nəfərlik otaqdan dartıb çıxardaraq, özü ilə birgə aparırdı... Mənim nə gücüm var idi ki, onu saxlaya biləydim – nə olsun ki, ondan ayrılmaq istəmərdim, heç istəmərdim?!».⁸ Elçinin müsbət qəhrəmanlarına diqqət yetirdikdə görürük ki, onların heç biri uşaq olmayıb: nə bir günün içində uşaqlığını tərk edən on bir yaşlı oğlan, nə təqaüdünü verib yüz qram şit yağ almaqla dostlarının arzusunu yerinə yetirmək istəyən, lakin o yağı pəncərədən küçəyə tullamağa məcbur olan tələbə, nə Həsən, nə də başqaları. Amma bu adamlar uşaq məsumluğunu, uşaq saflığını ömürləri boyu qəlblərində qoruyub saxlaya bilən insanlardır. Bu qəhrəmanların daxili aləmini izlədikdə, mənə elə gəlir ki, Elçin özü heç zaman uşaq olmayıb...

«Açıq pəncərə»dən az sonra «Gənclik» nəşriyyatı Elçinin «SOS» adlı kitabını çapdan buraxdı ki, burada da eyni adlı povest verilmişdir. Bu əsərdə bərabərhüquqlu insanların yaşadığı sovet məkanının gizli varlılar-kasıblar dünyasının kiçik bir hissəsini görürük. Sevgisiz həyat, nəsilərtirmanı instinkt kimi qəbul edib dünyaya uşaq gətirən, ana olan qadınların özünəməxsus düşüncələri, eləcə də biabır olmamaq üçün sevmədiyi qızla ailə qurmağa razı olan, hətta buna görə Leylaya yalvaran Rövşənin arzu və xeyalları, nəhayət, Leylanın atasız uşaq böyütməyə məcbur olub, amma Rövşən kimi biabırılıqdan çəkinməyərk, qərar qəbul etməsi, anası Səfurənin ona yardımçı olması çox adı bir şey kimi verilir. Burada həm Səfurənin, həm də Leylanın içində iki adam görürük. Toğrulun ölümünə inandıqdan sonra, tənhalığı qəbul edib iki balasını böyüdü, qızının başına gələni biləndən sonra Rövşəngilə gedən Səfurə və Rövşəngildən qayıdan Səfurə. Daim gülüb-danışın, zarafatlaşın, Rövşənin isti münasibətinə inanıb aldanan, elə böyük səhvə yol verən Leyla və ayılıb səhvini başa düşən, Rövşən kimi adamla həyat qurmağın yanlışlığını anlayıb onu rədd edən, bu hərəkəti ilə də növbəti qarşılaşılmaq səhvini edən Leyla. Sovet dövründə Leyla kimi səhv edən qızlar çox olub, amma sonda onun kimi qərar qəbul edən adama rast gəlməmişəm. Bəlkə də olub, ya bəlkə də bu müəllifin səhv eləyən qızları bu cür görmək arzusudur. Burada çox qəribə mənzərə var: arxada bir səhv, öndə bir səhv. Arxadakı səhvi örtbasdır etmək üçün öndəki səhvi etməlisən. Öndəki səhvi etmək istə-

mirənsə, yenə də səni növbəti səhv, özü də daha böyük səhv gözləyir. Müəllif atasızlığı, ata evində qeyri-qanuni ana olmağı hissiz, duyğusuz adama arvad olmaqdan, yaramaz ataya oğul olmaqdan üstün tutur. Mənim fikrimcə, «Açıq pəncərə»dəki xarakterik obrazdan sonra, bu əsərdəki qəhrəmanlar belə zəif olmamalıydı. Əlbəttə, bu sadəcə oxucu fikri kimi də qəbul edilə bilər. Və hər hansı tənqidçi deyə bilər ki, mən səhv edirəm. Hətta misallar da çəka bilər: «Onsuz da bildirdi ki, heç Rövşənə əra getməyəcək. Rövşən lap özünü öldürsəydi də, ona əra getməyəcəkdi. Bütün aləmdə rüsvay olsaydı da, ona əra getməyəcəkdi. Rövşəndən iyənirdi Leyla – heç özü də bilmirdi niyə, hiss ələyirdi, sövqi-təbii hiss ələyirdi bunu. Bütün yer üzündə tək qalsaydı, Rövşən də tək olsaydı, getməzdi ona; hər tərəfi basmış tənhalıq içində qorxudan uçuna-uçuna ölərdi – getməzdi ona. Rövşən onun ürəyindəki rıtsarı, ürəyindəki cəsür, igid ərini öldürmüşdü. Həzin-həzin, incə-incə layla deyəcəyi bahar gecəsinə xəyanət etmişdi, xəyallarına, fərəh, istək, qızlıq, analıq, qocalıq hissələrinə xəyanət etmişdi. Bütün daxilindəki vüsal-həsərət nəğməsinə, laylasının musiqisini tar-mar salmışdı, qəlbinin qığırdağını çilik-çilik eləmişdi»,⁹ məhz güclülərin bu cür düşündüyünü də xatırlada bilər. Eləcə də Səfurənin qızına yardımçı olduğunu, ərinin xatirəsini də, oğlunun əsgərlikdən gələcəyini də unudub qızına tərəfdar çıxmağını da məhz güclü adamın hərəkəti hesab ələyə bilər. Amma fakt faktlığında qalır. Rövşən səbəbkardır, Leyla qənahkardır. Nədənsə bu iki povesti müqayisə edəndə, mənə ələ gəlir ki, «SOS» daha əvvəl yazılıb. Bu da bir oxucu versiyası ola bilər...

Elçinin 1973-cü ildə «Gənclik» nəşriyyatı tərəfindən buraxılmış «Gümüşü, narıncı...» adlı kitabı üç əvvəlinci kitabdan fərqlənir. Bunu kitabdakı hekayələrin həm mövzu rəngarəngliyi, həm də sənətkarlıq xüsusiyyətləri açıq göstərir. Kitab haqqında yazılan rəylərin kəmiyyəti və müəlliflərin əsərlərə verdiyi qiymət diqqəti çəkir.

Məmməd Arif «Gümüşü, narıncı...» adlı məqaləsində yazır: «Elçinin hekayə və povestləri yalnız mövzuca deyil, forma və üslubca da müxtəlifdir. Yazıcının yazı tərz, üslubu hələ tam mənası ilə sabitləşməmişdir. Yaradıcılıq axtarışları davam edir, palitrasındakı rənglər və bu rənglərin tənəsübü dəyişir, sınaqdan çıxır. Buna baxmayaraq, Elçinin üslubunda indidən fərqləndirici cəhətlər özünü göstərir, onu biz yazısından, xəttindən tanımağa başlayırıq, özünəməxsus keyfiyyətlərini ayırd edirik.

Bu özünəməxsusluq yazıcının həyatı müşahidəyə, hadisələrə baxma, onları görmə, duyma xüsusiyyəti ilə əlaqədardır!»¹⁰ Doğrudan da kitabdakı ilk hekayəni – «Gürcüstana teleqram» oxuyursan, sonra ikincini – «Gümüşü, narıncı, məxməri»ni oxuyursan və sənə ələ gəlir ki, bunları ayrı-ayrı müəlliflər yazıb. Amma üçüncü – «Qatar. Pikasso. Latur. 1968»i oxuyanda isə, artıq bu müxtəlifliyə alışmağa başlayırsan, bunları eyni müəllifin qələmindən çıxan əsərlər kimi qəbul ələyirsən. Amma bu hekayələrdə də uzun-uzadı «olmuş-lar»ın təsviri adamı bezdirir. Elçinin hekayələrini oxuyanda nədənsə öz yuxularını xatırlayıram. Çox vaxt bu hekayələrə bənzər yuxularım olur. Tez-tez mətləb dayanır, araya mətləbə dəxli olmayan şeylər daxil olur və birdən yenə də həmin əsas hadisə bərpa olunur. Hətta yuxu ilə ayıqlıq arasında da xəyal şəklində davam edir. Bəlkə də, bu kiməsə güllünə görünə bilər. Amma bu bir həqiqətdir. Hərdən bu yuxuları yazmaq istəyirəm, amma vaxtım olmur...

Bu kitabdakı əsərlərin qəhrəmanlarından danışmaq istəmirəm, çünki bu bərdə çox söz deyilib, onları təkrarlamak kimə gərəkdir? İstər Allahverdi, istər Sədəf, istər Ağagül, ya Məmmədbağır, lap ələ Sənubər, hamısı heç kimin görmədiy, heç kimin yadına da düşməyən sadə adamlardır. Amma eyni zamanda Elçinin müasir, ziyalı, yüksək intellekt sahibi olan qəhrəmanları var. Cəmiyyətdə olan, çoxunun görə bilmədiy adamlar. Amma bütün bu adamlar Elçinin ətrafında olan adamlardır. Başqalarından fərqli olaraq, Elçin onların hamısını görür. Şəhər həyatından xəbərsiz olan kəndli balası, dörd divar arasında olan kənd qızı, eləcə də Laturun çəkdiy, şəkildə Sebastyanın ürəyindən oxu dartıb çıxaran və onu hamıdan gizləyən Məleykə xanım. Və eləcə də öz-özündən qaçmaq üçün qatara tanımadığı ünvana bilet alan, şifonerin içinə atdığı, lakin sonradan onun ardınca qatara minən cansız qırmızı ayı balasının təkidilə evinə, ömür-gün yoldaşına və qızına qaıydan Salimov.

Pedaqoji elmlər doktoru Camal Əhmədov «Gümüşü, narıncı» adlı məqaləsində Elçin yaradıcılığının bəzi rənglərindən danışır, müsbət və mənfi cəhətləri göstərmək üçün əsərlərə müraciət edir. Müəllif yazır: «Elçinin qəhrəmanları müasir və intellektual adamlardır. Onlar incəsənəti sevir, ondan baş çıxarırlar. Bu qəhrəmanlar həyatın estetik gözəlliklərini dərk etməyə və qiymətləndirməyə layiq adamlardır...

Elçin öz hekayələrində bədii kamilliyə fikir verən bir nasirdir. Ona görə də onun bəzi əsərlərində kompozisiya dağınılığına, uzun-culuq hallarına yol verməsi nöqsan sayılmalıdır...

Elçin həmişə müasir həyatın gur axarında fəaliyyət göstərməyi sevir, yeniliyi, inkişafı, daha tez və iti nəzərlə görüb qiymətləndirməyi bacarır. Gənc yazıçı «Gümüşü, narıncı...» kitabı ilə öz oxucusunu bədii cəhətdən inandırır ki, o böyük yaradıcılığın astanasına mühkəm inamla, yaxşı nəzəri hazırlıq və bədii axtarışlarla qədəm qoymuş, özünü ən yaxşı əsərlər yaratmağa hazırlamışdır.¹¹

Kitabda maraqlı hekayələrdən biri də «İki çal papağın və bir qara kepkanın nağılı»dır. İstər sovet dövrü üçün, istərsə də elə bu günümüz üçün xarakterik olan insanlararası münasibətlərin belə bir nağıl şəklində verilməsi, bəlkə də verilə bilməsi çox təqdirolunan haldır. Burada Elçinin başqalarından fərqlənməsi daha qabarıqdır. Adətən, insanlararası münasibətləri heyvanların, quşların üzərinə köçürmək, hətta daşların, qayaların üzərinə də köçürmək hallarına çox rast gəlinir. Şəxsən mən bu münasibətin papaqlar üzərinə köçürülməsinə heç təsəvvür eləyə bilməzdim. Bu mənada bu yazı daha çox diqqətimi çəkdi. Hətta buradakı təkrar söyləmələr də adamı bezdirmir.

«Gənc şairlər haqqında bəzi qeydlər» adlı məqaləsində Elçin yaradıcılığına hərtərəfli diqqət yetirən Qəzənfər Talıbov yazır: «O, əsasən, müasir mövzuları qələmə alır. Özü də maraqlıdır ki, Elçin obrazın həyat yolunu izləyə, necə deyərlər, «salnaməçilərdən» deyil. Bəzən insan ömrünün bir neçə anı bütöv bir hekayənin süjetinə çevrilə bilir. Lakin bu anlar dəqiq müşahidənin nəticəsi olduğu və ömrün xarakterik hissəsini ifadə edə bildiyi üçün, personajların bir xarakter kimi tamamlanmasına kömək edir, onun həyatının görmədiyimiz tərəflərini açır».¹²

Yuxarıda qeyd elədiyimiz kimi, Elçin yaradıcılığında obrazlar aləmindən çox danışıldığından burada hər hansı əsərin məzmununu, təhlilini və ya müsbət-mənfi qəhrəmanların səciyyəsinə vermək fikrindən çox uzağıq. Amma Elçin yaradıcılığında, əsərlərin həcmi artırsa da, ara-sıra verilən folklor nümunələri, obrazların dilə gətirmədiyini düşüncələri maraqlı doğurur. «Gümüşü, narıncı...» adlı kitabda da belə detallar yetərincədir. Bunların bəziləri oxucuda gülüşə səbəb olur, bəziləri sadəcə vaxt alır, bəziləri isə adamı düşündürür, tamam başqa aləmə aparır. Onlardan bir neçəsini qeyd etmək istəy-

irəm: «Həmin göy gözlər gülümsədi yenə və yenə də elə gülümsədi ki, elə bil təlxəyin balası ölüb, özü sirkın meydançasına çıxıb – üzü gülür, ürəyi ağlayır», «Mən belə fikirləşirəm: tənhalıq təkbətəklikdir, insanın özü ilə özü arasındakı təkbətəklik; mən bu təkbətəklikdən zövq alıram, çünki mənim ən yaxşı müsahibim mən özüməm; çünki, öz-özündən başqa heç kim məni başa düşməz, necə ki, mən başqalarını özləri kimi başa düşə bilmirəm; tənhalıq deyilən anlayış insan ömrünün tələbatıdır – bunu dərk etmədikdə, faciə baş verir, dərk etdikdə isə hər şey öz qaydasına düşür». «Nə üçün bizə elə gəlir ki, ən yaxşı müsahibimiz, ən yaxın, doğma adamımız özümüzük?», «Biz hamımız nə desən edərik, ən ağla gəlməyən işlərə qadirik və bu ağla gəlməyən işlərin dərdinə tab da gətirə bilirik. Yəqin elə buna görə də bu işləri edirik, hərçənd əvvəlcədən bu barədə fikirləşsək, dəhşət basarsa bizi», «Doğrudan da əgər Tolik sürüşüb suya düşsə, boğulsa, mən də yaşaya bilmərəm, mən də ölərəm. İndi mən nədən qorxuram: Tolikin boğulacağından, ya özümün ölməyimdən?»¹³

Kitabdakı «Dunayda «Amur» üzürdü» adlı yol qeydlərində də Elçinin maraqlı düşüncələrinin şahidi olururuq. Nədənsə Elçin hər gördüyünü, beynində inikas olunan hər bir varlığı, hadisəni vərəqlərdə tutub saxlamaq istəyir... «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin Komsomolun XXIX qurultayının nümayəndələri ilə görüşündən hazırlanmış «Danışır qurultay nümayəndələri» rubrikasındakı «Ələmatdar günlər» adlı yazıda Elçin öz yaradıcılığı haqqında deyir: «1973-cü ildə mənim hekayələrdən ibarət «Gümüşü, narıncı...» adlı yeni kitabım nəşr olundu. Kitab ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etdi. Onun haqqında akademik Məmməd Arif və tənqidçi Yəhya Seyidovun məqalələrini xüsusi qeyd etmək istəyirəm, çünki bu məqalələrdə həm tərif, həm də tənqidi fikirlər məni dərinlən düşündürmüş, öz yazılarıma «kənar» bir gözlə baxmağa şərait yaratmışdır». ¹⁴ Təbii ki, otuz yaşında dörd kitab müəllifi olan nasir haqqında akademik, professorun, tanınmış tənqidçilərin söz deməsi böyük hadisədir və hər yazıçıya nəşir olunan xoşbəxtlik deyildir. Akademik Məmməd Arif həmin kitab haqqındakı eyni adlı məqaləsində yazır: «Onu bəzi gənclərimizdə təsadüf olunan xoşagəlməz əxlaq keyfiyyətlər, ictimai məsələlərə laqeydlik, xudbinlik, lovgalıq və tüfeylilik əhval-ruhiyyəsi düşündürür. Yazıçı gözəl insanlar arasında yaşayan belə adamlara qəzəblənir. Elçinin əsas qəhrəmanları vətənpərvərlik, insanpərvərlik ruhunda yetişən əməksevən sovet adamları».

rıdır, yazıçı həyatda müsbət hadisələri daha həssaslıqla görür, duyur və təsvir edir».15

Bəli, vaxt var idi, otuz yaşlı yazıçı haqqında akademiklər, professorlar, tanınmış yazıçılar müsbət fikirlər söyləyirdilər. Tənqid edəndə də qərəzsiz tənqid edirdilər və bu tənqidlər öyrətmək məqsədi daşıyırdı. Bu gün də otuz, bəlkə bir az çox və ya az yaşlı yazarlar var, amma onların haqqında yaşlı nəsil söz demir, daha doğrusu, heç o cavanlar həmin nəslə bəyənirlər. İndi, əksinə, otuz yaşlılar ataları-babaları yerində olanlar haqqında söz deyir. Söz də nə söz! Vaxtilə akademiklərin bəyəndiyi Elçini bu günün gənc yazarı bəyənir. Deyirlər sevmək üçün öyrənmək, öyrənmək üçün sevmək gərəkdir. Bu zalım uşaqlarında nə öyrənmək üçün baş var, nə də sevmək üçün ürək. Zəmanə neyləsin ki...

Elçinin müvəffəqiyyət qazanan növbəti kitabı «Bu dünyada qatarlar gedər» adlanır. 1974-cü il «Azərənş»də çap olunmuş bu kitaba «Duyğuların rəngi» adlı ön söz yazan professor Yaşar Qarayev buradakı əsərləri belə dəyərləndirir: «Burada toplanan əsərlər hər şeydən əvvəl öz üslub fərdiliyi ilə diqqəti cəlb edir. Aydın və lakonik dil, özünəməxsus qeyri-şablon poetik sintaksis, hissi və psixologiyaları; mənəvi keyfiyyətləri predmetdə, detalda əyaniləşdirən epitet və obrazlar sistemi bu üslub üçün səciyyəvidir.

Elçin rəmzdən, bədii-fəlsəfi şərtikləndən, kəskin məcazdan cəsərlə istifadə edir, psixoloji əhvali-ruhiyyəni detalda əyaniləşdirən mizanlar və cizgilər axtarır, onları görümlü, duyumlu, baxımlı obrazlara çevirən epitetlər tapır. Məhz bu epitetlərin təşkil etdiyi bir mozaikada bəzən nağıl və hekayə, əfsanə və həqiqət bir-biri ilə barişə və qaynaşır-qarışır bilir».16

Bu kitabdakı hekayələri oxuduqda düşünürsən ki, Elçinin yuxarıda verdiyimiz fikrindəki «özünə kənardan baxmaq» deyimini sadəcə söz deyildir. Bu hekayələrdə doğrudan da püxtələsmə hiss olunur. Elə eyni adlı hekayəni götürək: Elçin əvvəlki üslubuna sadıqdır, yəni yenə də uzun-uzadı söhbətini edir. Amma burada yoruculuq yoxdur. Əbilinin düşüncələri oxucunu başqa bir aləmə aparır, Əbilinin gözlərini yumanda gördüyü, özü də bu görümlə yalançı olduğunu bildiyi aləmə. Amma oxucu bilir ki, belə bir aləm var. Dünyadakı çəhrayı uşaqlardan fərqlənən kənd uşağı Əbilinin arzular dünyası da, hamıdan gizli saxladığı bakirə fikir sandığı da oxucu üçün maraqlıdır. Burada müəllif öz qəhrəmanının nəinki altıncı duyğusunun,

sadəcə görünən beş duyğu üzvünün də qəbul etdiyi informasiyaları oxucuya çatdırır. Burada Əbilinin gözü ilə gördüyü adamlar, qatarlar, qulağı ilə eşitdiyi adı və qeyri-adi səslər, burnu ilə qoxuladığı şokolad qoxusu ilə yanaşı, şəhərlərdəki uşaqların qoxusu, papağın içində gizlətdiyi şokoladın dadı və eləcə də bu ləzzətin yaratdığı «şokolad bayramının dadı», yaşadığı kəndin isti-soyuğu ilə yanaşı, yaşadığı həyatın isti-soyuğu və Əbilinin arzuları, xəyalları, hamısı bu balaca hekayədə verilmişdir: «Bütün bunlar uzaq-uzaq ölkələrdən, böyük-böyük şəhərlərdən gəlib-gedirdi və həmin uzaq-uzaq ölkələrdə, uzaq-uzaq şəhərlərdə heç kim bilmirdi ki, dünyada Əbilinin balaca kəndi var və bu balaca kənddə Əbili adında bir oğlan var ki, hər gün qatarların ardınca baxar». «Burası doğru idi ki, Əbili gözlərini yumub istədiyini gördüdü, amma burası da var idi ki və Əbili də bunu çox gözəl başa düşürdü ki, bütün bunlar doğruca görmək deyil», «Uşaqlıq vaxtları, o vaxtlar ki, ayağı yalın, başı açıq atılıb düşürdü və dünyanın işləri vecinə deyildi, birinci növbədə yaşıdları, yaşıdlarının əcaib-qərib şalvarları, köynəkləri yadında qalırdı. Əbili bu uşaqları qırmızı rəngin, yaşıl rəngin, çəhrayı rəngin içində görürdü və bu uşaqlar başqa bir aləmin, nağıllı-sehirli bir aləmin uşaqları kimi ondan çox-çox uzaqlarda idi», «Qatardan düşmüş uşaqlar hərdən lap onun burnunun qabağından ötüb qaçırdı və Əbili bu tərləmiş, sir-sifəti qızarmış uşaqlardan gələn qoxunu hiss edirdi. Bu qoxu bir az kəndlərdəki dəllək Qafarın dəlləkxanasından gələn iyə oxşayırdı, bir az atası ildə-ayda bir dəfə Bakıya gedib qayıdanda gətirdiyi peçenyə, pryanik, kağıza bükülmüş konfet iynə oxşayırdı, amma Əbili belə fikirləşirdi ki, bu qoxu tamam-kamal dəlləkxana iyi, yaxud peçenyə, pryanik iyi deyildi, bu qoxu böyük-böyük şəhərlərdəki uşaqların qoxusudu», «Əti ürpaşdı ki, niyə bir adamın üstünə seir yazıb başqa bir adama bağışladığı bir kitabın vərəqləri cırılb günlərin bir günündə yumurta qabığı və pomidor artığı ilə bir yerdə vaqonun pəncərəsindən atılmalıdır?», «Əbili bu dəfə lap doğrusunu başa düşdü ki, bundan sonra bütün ömrü boyu nə edəcəksə, bu yerlərin, bu balaca kəndin sayəsində edəcək; başa düşdü ki, bütün ömrü boyu bu yerlərə, bu balaca kəndə borclu olacaq və heç vaxt həmin borcundan çıxma bilməyəcək, ən xoş vaxtlarında da, ən ləzzətli çəğlərində da hərdən bu borcluluq onu sıxacaq, sıxacaq, çünki dünyada çox şey qatarlar kimidir, gedir, gedir...».17

Kitabdakı ikinci hekayə «Baladadaşın ilk məhəbbəti» adlanır və bu əsərdəki obrazlar, hadisələr eyni adlı bədii filmdən bizi daha əyani tanıdır. Burada şəhərdə və kənddə yaşayan insanların həyat tərzini, habelə xarakterlərdəki ziddiyyət qabarıq verilmişdir. İlk baxışda diqqəti çəkən də elə sadə həyat tərzini keçirən insanlarla «böyük» adamlar arasındakı fərkdir.

Həsən Quliyev «Müasirlərimizin mənəvi aləmi» adlı məqaləsində yazır: «Biz Elçini maraqlı povestlər, hekayələr müəllifi kimi tanıyırdıq. «Bu dünyada qatarlar gedər» (Azərbayc, 1974) adlı kitabın mövzu və obrazları, üslubu ilə diqqəti cəlb edir, yazıcının bədii nəsr sahəsindəki inkişafını aydın göstərir. Müəllifin qəhrəmanları bizim müasirlərimizdir; ziyalılar, qulluqçular, pənsiyaçılar, yeniyetmələrdir; kənd adamları və şəhər adamlarıdır. Yazıcını düşündürən və məşğul edən müasirlərimizin necə və hansı hiss-həyəcanlarla yaşaması, necə düşünməsi, öz vətəndaşlıq təbiətlərini hansı şəkildə ifadə etməsidir...

Bizə elə gəlir ki, müəllif öz qəhrəmanına ikili münasibət bəsləyir. Lakin, eyni zamanda, onu məzəmmət edir, qınayır – həyatını boş keçirdiyinə görə, vaxtını öldürdüyünə görə. Ümumiyyətlə, bu əsər həm də orijinal təsvir vasitələrinin təzəliyi etibarlı ilə diqqəti cəlb edir».¹⁸

«Dəyişmə»də S.Qayıblının köhnə pencəyinə sədaqəti də, fanatizmə fanatik münasibəti də, başına gələn qeyri-adi hadisə də, Fərhad Xoşbəxtin obrazı da maraqlıdır. «Qış nağılı»nda Kerim kişinin qarlı-çovğunlu havada bağa getməsi, Nabrana yem aparması da, Marqarita-haqqında düşüncələri də, Marqaritanın özünə və Kərimə münasibəti də, müəllifin Bakıdakı «qış»ı təsvir edərkən işlətdiyi ifadələr də oxucuda dərin təsir oyadır. «Günlərin bir günündə» adlı hekayədə isə insanlararası münasibətlər ziddiyyətlidir, obrazların daxili aləmi, düşüncələri, düşüncələri kimi danışmamağa məcbur olmaları, ana ilə qızın münasibətindəki səmimiyyət və bunun arxasındakı əzab oxucunu daha çox düşündürür. Elçinin qəhrəmanları olduqca müxtəlif xarakterlərə malik adamlardır. Elə bil müəllif obraz seçərkən başqa-başqa adamları bir araya gətirir, hərənin həyat tərzini və xəyal dünyasını açıqlayanda da özünə sadıq qalır. Bu qəhrəmanların mühiti ilə arzuları heç vaxt uyğun olmur. Z.Kedrina «Yaşlıların həyat təcrübəsini düşünərkən» adlı məqaləsində Elçin yaradıcılığının səciyyəvi cəhətlərini açıqlamağa çalışsaq, müqayisə-

lər aparır və yazır: «Tənqidçi Lev Anninski cavan Azərbaycan yazıçısı Elçinin Moskvada rus dilində buraxılan ilk kitabına yazdığı son sözdə göstərmişdir ki, müəllif öz təhkiyəsində maraqlı bir üsuldan istifadə edir: orada sanki canlı bir divar durur, bu divarın bir üzündə qəhrəmanın real həyatı, o biri üzündə isə arzuları dayanır... Bu çox yaxşı müqayisədir: ona görə ki, yazıçı cavan, yaxşı bir adamın (Elçinin bütün qəhrəmanları, daha doğrusu, lirik qəhrəmanları bu qəbildəndir) həyat tərzini realist cizgilərlə canlandırarkən açıq-aşkar hiss eləyir ki, bu qəhrəmanlar xeyrixahlığa, gözəlliyə nə qədər can atsalar da, onun meydanı bəzən darısqaldır...

Elçin sağlam varlığa çıxış yolunu əxlaqi-etik planda da axtarır, bunu insanın özü üzərində fantastik, möcüzəli qələbəsinə görür. Onun qəhrəmanlarının arzu, xəyal aləmi gözəldir, zəngindir: bizi doğma görünən sadələvh Baladadaşın saf məhəbbəti təsirlidir».¹⁹

Arzu və xəyalları ilə sadələvh görünən Baladadaş heç də öz mühiti üçün balaca adam deyil. Ümumiyyətlə, müəllif öz qəhrəmanını heç də axıra kimi sadələvh təqdim etmir. Əksinə, Muradın «haqqını verəndə» bizim Baladadaş yox, Murada yazığımız gəlir. Baladadaşın öz məninə sübut eləməsi isə bizi sevindirir. Ümumiyyətlə, Elçin öz qəhrəmanlarını rəzil görmək istəmir. Hətta ən çətin anlar yaşayandan sonra belə, nəhayətdə də olsa, onları müsbət məqama gətirib çıxarır.

«Dəyişmə»ni oxuyarkən, yadıma «Qırmızı ayı balası» düşür. Ümumiyyətlə, psixologizm Elçin yaradıcılığına xas cəhətdir və Elçində bu bir qədər də aydın alınır. Çünki Elçin əsər boyu buna meyli eləmir, müəyyən məqamlarda psixologizmə müraciət edir. Nədənsə, istər Elçində, istərsə də digər müəlliflərdə bu məqamlar mənə yuxu təsiri bağışlayır...

Akademik M.Cəfər «Ürəklərə yol tapanda» adlı məqaləsində Elçin yaradıcılığına bütöv nəzər salır, onun qəhrəmanlarının səciyyəsinə bir ömür çərçivəsindən (təbii ki, əsərdəki ömür) baxır, həm obrazlara, həm də əsərlərdəki hadisələrə münasibətini bildirirək, yazır: «Ümumiyyətlə, Elçin ömrün uşaqlıq və yeniyetməlik dövrünü fərdi xarakter və temperamentin bünövrəsini təşkil edən bir dövr kimi göstərməyi, xüsusi nəzərə çatdırmağı sevdi. Əgər qəhrəman ahıl, qocadırsa, yığcam poetik ricasatlar, detallarla onun ötən günlərinə, gəncdirsə, yeniyetmə dövrünə, yeniyetmədirsə, uşaqlıq illərinə qayıdır, şəx-

siyyətin, xarakterin formalaşmasına ömrü boyu xüsusi təsir göstərən mühiti gözdən keçirir.

Məhz bu poetik rəcətlərin, xəyal və xatirələrin, yığcam detalların nəticəsidir ki, Elçinin obrazları canlı, ətli-qanlı çıxır və hər tipin, fərdin həyatı bütövlükdə oxucunun nəzərində canlana bilir.

Yazıçı varlığı, hadisə və insan səciyyəsinə canlandırmaqda bir-birini tamamlayan bədii təsvir vasitələrindən istifadə edir. Göz önündə aşkar olan reallığın təsvirilə yanaşı, obyekt üçün pərdəli, ancaq subyektin özü üçün aşkar olan daxili aləmi də, - əgər bu aləm gözəl isə gözəlliyini, ziddiyyətli isə ziddiyyətlərini də - daxili nitq, surətin öz-özünü mühakiməsi, xəyal, xatirə, yuxu vasitəsilə əyanlaşdırmaqla ustalıq göstərir. Yazıcının hekayələrində yüz yaşlı tut ağacı da, hər hansı bir sənətkar tərəfindən nə zamansa yaradılmış bir şəkil də, qayalarda əmələ gələn təbii «atəşgahlar» da, adi uşaq oyuncağı da, qışın qarı-covğunu, gecənin qaranlığı, günün işığı, əlvan rəngləri də, dəninizin dalğaları, kəndlərdən-obalardan sürətlə ötüb keçən qatarlar da insan həyatının mənasından danışır, insanın mənəvi aləminin izahına kömək edir».²⁰

Elçinin «Azərənşər» tərəfindən 1977-ci ildə çapdan buraxılmış «Bir görüşün tarixçəsi» kitabı elə eyniadlı povestlə başlayır. Povest «Bir görüşün tarixçəsi» adlınsa da, əslində, bir görüşün tarixçəsi ilə paralel müxtəlif görüşlərin tarixçələrini də bizə danışır. Mirzoppa ilə Məmmədəğanın uşaqlıq illərinə qayıdıq, Məsməxanımın xatirələrinə qayıdıq, hər görüşdən yaddaşlara keçənlər oxucunun gözü qarşısında canlanır. Qəribəlik bundadır ki, uzun illərin görüşlərindən səthi danışan müəllif, bir gecənin görüşünü daha qabarıq verir və bütün əsəri də bu görüşün üzərində qurur. Burada başqa-başqa mühitlərin adamları olan Məmmədəğa ilə Məsməxanımın görüşdürülməsi, nəticədə bu adamların daxili aləmlərinin eyniliyinin açıqlanması adamda heyrət doğurur. İlk baxışda Məsməxanımı mənfəi obraz kimi görürük, hətta Məmmədəğanın onunla münasibəti də adama qəribə gəlir və hadisələr elə inkişaf etdirilir ki, birdən-birə Məsməxanım irəli keçir və Məmmədəğanı ötür, oxucu öz fikrini yüz səksən dərəcə döndərməli olur. Məsməxanımın mənəvi aləminin daha zəngin olması üzə çıxanda heyrətin daha da artır. Burada mənfəi obraz kimi verilən Mirzoppa da hardasa müsbət cəhətə malik olan bir adam kimi görünəndə də səni düşündürür. Və Elçinin bu mənfəi qəhrəmanının ən mənfəi cəhəti də budur ki, Mirzoppa özünün müsbət cəhətlərini

hamıdan gizli saxlayır və «qorxurdu başqaları onun yaxşı cəhətlərini bilsin; yalan, adama sataşmaq onun üçün elə mötəbər idi ki, qorxurdu məhəllə uşaqları onun yaxşı bir işini eşidib üz döndərsinlər, bütün hörmətini itirsin...». Bu bəlkə də Mirzoppanın ən xarakterik cəhətidir və müəllif bunu açıqlamaqla sanki insanlarda hər iki aləmin - yaxşılıqlar və pisliklərin eyni vaxtda mövcudluğunu bildirmək istəyir. Bu mənada Məsməxanımın verdiyi tərif də maraqlıdır: «Məsməxanımın iki dünyası var idi: birincisində dərslərini hazırlayırdı, məktəbə gedirdi, özünə xörək bişirirdi, köhnə paltarlarını söküb təzədən tikirdi, anasının əyninə olmayanları öz əyninə düzəldirdi, axşamlar klubda kinoya baxırdı, anasının yolunu gözləyirdi, hərdən Güldəstə ilə birlikdə Bakıya gedib mağazaları gəzirdi və başqa bu kimi işlərlə məşğul olurdur, yəni o işlərlə ki, hamı bunlarla məşğul olur; Məsməxanımın ikinci dünyası isə təkcə onunku idi, yavaş-yavaş əmələ gəlmişdi və yavaş-yavaş da böyümüşdü; bu dünyada istədiyən vaxt yağış yağırdı, qar yağırdı, gün çıxırdı, istədiyən vaxt uşaq olurdun, istədiyən vaxt böyük olurdun, öz uşağın olurdun, bu uşağı əzizləyirdin, ona laylay deyirdin və ürəyində dediyin bu layla ilə özün də yuxuya gərdin.

Məsməxanımın bu iki dünyasından başqa bir də «nə isə»si var idi. O, bu «nə isə»nin nə olduğunu bilmirdi, amma bunu bilirdi ki, dünyada bir «nə isə» var və bu «nə isə»ni gözləyirdi; bilirdi ki, gün keçəcək, ay dolanacaq, «nə isə» olacaq».²¹ Müəllif yazır ki, Məsməxanımın həyatında bu «nə isə» olur. Amma bu «nə isə» onun ürəyincə olmur. Mirzoppa Məsməxanımın ikinci dünyasına girə bilmir. Biz Məsməxanımın ikinci dünyasını Məmmədəğa ilə görüşündə daha aydın görürük. Onu da görürük ki, Məsməxanım «nə isə»yə tələsib və öz ikinci dünyasına layıq «nə isə»ni tapanda isə artıq gecikmiş olur və bu «nə isə» onun üçün bir görüşün xatirəsindən başqa bir şey deyildir... Yəhya Seyidov «Bicdəni təmizliyə çağırış» adlı məqaləsində yazır: «Elçin bir-iki cizgi, bir-iki mənalı ifadə ilə yadda qalan surətlər yaratmaq ustalığına get-gedə daha artıq yiyələnir...

Elçin 60-70-ci illərdə Azərbaycan nəsrində baş verən müasirləşmə prosesinin dərinləşməsində, yenilik axtarıqlarının vüsətində böyük xidməti olan nasirdir. Bəzi yazıçıların ilk əsərləri diqqəti daha çox cəlb edib həm oxucular arasında, həm də ədəbi tənqiddə müxtəlif fikirlər doğurur. Başqaları isə sənət aləminə sanki nəzərə çarpmadan gəlirlər; əməksevərlik, söz əzabına dözümlü fitri istedadı cilalandı-

ran qüdrətli usta əli kimi onları əsərdən-əsərə, ildən-ilə püxtələşdirib, sənət zirvəsinə aparan öz cıdırlarına salır. İkincilərdən olan Elçinin son əsərlərinin, o cümlədən rus dilində orijinala dərin sədaqətlə səsləndirilmiş (tərcüməçi Henrix Mitinin yaradıcı əməyini yüksək qiymətləndirmək lazımdır) «Bir görüşün tarixçəsi» povestinin «Yunost» jurnalının redaksiya heyəti tərəfindən Azərbaycan SSR Dövlət Mükafatına təqdimi ədəbiyyatımızın diqqətəlayiq nailiyyətlərindən birinin təsdiqi kimi də əhəmiyyətlidir». ²²

«Bir görüşün tarixçəsi» kitabında Elçinin «Ox kimi bıçaq» adlı kinopovesti də maraqlıdır. Burada Gündüz Kərimbəyli obrazı əsərin əvvəlindən sonuna kimi diqqət mərkəzində durur və oxucuda ideal bir insan təsiri oyadır. Öz işini yaxşı bilən adam, bu adamın cəmiyyətdə görünməsi, dəyərləndirilməsi, hətta müəllimin tələbələr arasında digər müəllimlərdən fərqləndirilməsi, əsərin sonunda isə Kərimbəylinin iş üsulundan, onun dəqiqliyindən, işə münasibətindən «ibrət dərsi» alan prokuror Dadaşlının öz xahişi ilə istefa vermək fikrinə düşməsi oxucuda rəğbət oyadan detallardır. Kərimbəylinin İməşə münasibəti, eyni zamanda, Mürşüdlə uşaq kimi davranması da diqqəti çəkir. Bu əsərdə Elçinin bir qədər də irəli getdiyini görürük. Deyək ki, əvvəlki əsərlərdə Elçin surətlərin xarakterini açarkən, onların keçmişinə qayıdır, burada isə artıq müəllifin xalqın keçmişinə qayıtdığının şahidi oluruq. Fəttah dayını Qurd Cəbrayıl eləyəne qədər müəllifin uzatdığı xətt, bu xətt boyunca kənarlara verilən şüalar, bu şüanın işığında görünən kölgələr, köməkçi obrazlar, köməkçi hadisələr, bütün görüntülərlə oxucuya mövzunu tam qavramağa yaxından kömək edir. Əsərdə cinayətlə bağlı elə məqamlara rast gəlirik ki, müəllifin müşahidələrinə heyrət etməyə bilmirik. Hiss olunur ki, müəllif əsəri yazmamışdan əvvəl bu hadisələr, hadisə ilə bağlı detallar üzərində yetərincə müşahidə aparıb, qədərincə düşünmüşdür.

Bu əsər əsasında çəkilən «Arxadan vurulan zərbə» adlı bədii film isə bizim əsər haqqındakı fikirlərimizi bir qədər də ayənlişdirir. Xalq artisti, kinorejissor Tofiq Tağızadənin «Haqqın təntənəsi» adlı yazısında oxuyuruq: «Azərbaycanfilmində» istehsal edilmiş «Arxadan vurulan zərbə» bədii filmi göstərir ki, bu janrın məziyyəti təkcə hadisələrin dünyününün açılışında deyil. Yazıçı Elçinin ssenarisində daha dərin mənəvi-əxlaqi problem qoyulmuşdur. Müəllif adi cinayətkarın yox, uzun zaman simasını gizlətməmiş, neçə-neçə insanın qanını

tökmüş, nəhayət, yeni ictimai quruluş əleyhinə qalxmış sinfi düşmənin üzündən maskasını qoparıb atır». ²³

Kitaba müxtəlif illərdə yazılmış hekayələr daxil edilmişdir. Bu hekayələr haqqında əvvəlki kitablardan bəhs edərkən danışımışıq. Kitaba salınmış sonuncu «Talvar» hekayəsi isə görə ki, əvvəlki kitablarda çap olunmayıb. Akademik Məmməd Arif Dadaşzadənin xətirəsinə həsr olunmuş bu hekayədə yüz yaşlı xartutun gövdəsinin parçalanması, camaatın təəccübü, Əliabbas kişinin sözünün düz çıxması, xartutun hamısını yığılıb-yeşilməsi üçün canfəşanlıq etməsi, daha sonra alətlərini satmaq istəməsi, əslində isə o alətlərdən istifadə edəcək ustanı tapmaq istəməsi, nəhayət, satılmayan alətlərlə skamyalar, kətilər düzəltməsi, lap sonda Balacaxanının qapısı ağzında düzəltməyi skamyanın üstündə peyda olan talvar bir-birini növbələyən maraqlı, oxucunu düşündürən məqamlardır. Ən maraqlı detal Əliabbasın yüz yaşlı xartuta münasibəti, hətta yüz yaşın bayram edilməsidir. Əsərin sonunda isə xartutun ölümündən sonra bütün xətirələrini kino lenti kimi göz önündən keçirən Əliabbasın ölümü... Müəllif Əliabbasın ağaca münasibətini belə çatdırır: «Tez ələyin!» dedi. –Tez ələyin! Biri də görə qalması yerdə! Hamısını yığın bir-bir! Bircəsi də qalsa, günah olar! Hamısını yığın! Yeyilsin görə hamısı!» dedi. –Tez ələyin! – Sonra özü əyilib ağacın dibindən bir dənə tut götürdü, qoydu ağzına və doğrudan-doğruya kişiye elə gəldi ki, ömründə bu ləzzətdə tut yeməyib. –Yüz ilin tutudu bu, yüz ilin! – Sonra da əllərini ağacın ikiləşmiş gövdəsinə söykəyib yarığa baxdı – yarığın hər iki üzü qurquuru idi, elə bil neçə vaxtı günün altında qalıb qurumuşdu; qocalıqdan idi bu, canından şirə çəkilib getmişdi.

Axır ki, yüzü haqladı bu xartut.

Əliabbas kişi başını ikinci mərtəbəyə tərəf qaldırıb böyük gəlini Anaxanıma dedi:

– Aş bişir bu gün». ²⁴

Kitab haqqında bir çox ədəbiyyatşünaslar öz fikirlərini bildirmiş, Elçin yaradıcılığının səciyyəvi cəhətlərindən söz açmışlar. Professor Abbas Hacıyevin «Bir görüşün tarixçəsi» adlı məqaləsində də bu fikirlərin bir qismi ilə tanış oluruq. Müəllif kitabdakı əsərlər haqqında öz fikrini belə ümumiləşdirir: «Elçində görmək, seçmək, ümumiləşdirmək və mənalandırmaq, gözəlliyi məişətdə, davranış və münasibətdə axtarıb tapmaq bacarığı güclüdür. Onun hekayələrində

hər şeyin öz yeri, öz məqamı, öz mənə və məzmunu olur. Gözoxşayan bir talvar, uşağ oyunağı – qırmızı ayı balası, dənizin ləpə və pıçılısı, telefon nömrəsi, qiymətli daş-qaş qutusu, kənddən səhərə, şəhərdən kəndə gedən qatarlar, bir dülgərin işlətdiyi alətlər, qollubudaqlı xartut ağacı, təbiətin rəng və çalarları təsirli bədii üsula çevrilir, hissin və duyğunun, arzunun və diləyin, mənəvi-psixoloji aləmin açılmasına kömək edir.

Müasirlərin fikri və istəyi səviyyəsində dayanan Elçin gənclərin narahat və yaradıcı axtarışlarından, onların romantik xəyal, arzu və düşüncələrindən, məişətdən, ailə həyatından tez-tez yazır.²⁵

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti 1978-ci il 20 may tarixli sayında Elçinin «Bir görüşün tarixçəsi» povestinin uğurlu taleyindən söz açaraq, əsərin «Gümüşü furqon» adlı ilə «Yunost» jurnalında dərc olunduğunu, ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etdiyini, sonra isə «Sovetskaya literatura» jurnalında çap edildiyini və nəhayət, Daqmar Yanlova tərəfindən çex dilinə tərcümə edildiyini xəbər verir.

1981-ci ildə isə «Bakı» qəzetinin 7 sentyabr nömrəsində, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin isə 28 avqust nömrəsində bu kitabın macar dilində çap olunması xəbərini oxuyuruq. «Ədəbiyyat və incəsənət»də «Macar dilində» adlı yazıda bildirilir: «Budapeştin «Yevropa» nəşriyyatı yazıçı Elçinin «Gümüşü furqon» adlı kitabını macar dilində nəfis şəkildə çap etmişdir. Kitaba yazıcının «Bir görüşün tarixçəsi» («Gümüşü furqon»), və «Toyuğun diri qalması» povestləri, «Qırmızı ayı balası», «Dəyişmə», «Qış nağılı», «On ildən sonra» və «Baladadaşın ilk məhəbbəti» hekayələri daxil edilmişdir. Məşhur macar ədəbiyyatşünası Laslo Zahemski «Gümüşü furqon» kitabına geniş ön söz yazmışdır. L.Zahemski Elçin yaradıcılığında bədii-estetik xüsusiyyətlərdən ətraflı bəhs edir, onun son illərdə sovet mətbuatında dərc olunmuş və ümumittifaq ədəbi tənqidinin diqqətini cəlb etmiş əsərlərinin təhlilini verir.

Kitaba toplanmış povest və hekayələri macar dilinə Margit Herni, Anna Vakkor və Erjetet Katona tərcümə etmişdir.²⁶

Elçinin «Povestlər» kitabı 1979-cu ildə «Gənclik» nəşriyyatı tərəfindən çapdan buraxılmışdır. Haqqında yazılan resenziyalardan görünür ki, bu kitab da uğurlu olmuş və müəllifə hörmət, yaradıcılığına daha böyük inam yaratmışdır. Kitaba daxil edilmiş «Toyuğun diri qalması», «Dolça», «Şuşaya duman gəlib» povestləri, eləcə də «Poçt şöbəsində xəyal» dramatik povesti bir daha sübut edir ki, El-

çin bir nöqtədə dayanmayıb, daim irəliyə hərəkətdədir. Kitaba xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun yazdığı «Mənəvi saflığa çağırış» adlı ön söz də Elçin yaradıcılığını öyrənmək baxımından dəyərlidir. Mirzə İbrahimov hələ bu yazıdan əvvəl qələmə aldığı «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Nəsrin yeni yollarında» adlı məqaləsində də Elçin yaradıcılığından söz açmış, müəllifin povest və hekayələri haqqında qiymətli fikirlərini söyləmişdi: «Elçin müasir həyatdan, uşağ vaxtlarından bələd olduğu adamlardan və mənzərədən yazır. Təsəvvüfi deyil ki, Abşeronun bağları və kəndləri, Xəzər dənizi onun əsərlərində poetikləşdirilir. Zahirən o qədər də parlaq və cazibədar olmayan, hətta ilk nəzərdə çənsixici görünən dar və ayrı-üyrü küçələr, dalanlar, ağ neft piltəsinə qızdırılan balaca otaqlar, boz, nahamvar daş-divar belə şairanə rənglər kəsb edir, gözümüzdə yeni, xoş görkəmlə canlanırlar. Bizi əhatə edən xarici aləm, yaşadığımız evlər, gözdüyümüz dəniz sahilləri, Bakı bağlarının sarı qumu, dadlı üzüm yetirən meynələri, qadır kimi kölgə salan tut ağacları, çilpaq qayaları Elçinin hekayə və povestlərində daim insan hissələrinin hərəkəti, insan ürəyinin romantik çirpintilərini əks edir, çünki yazıçı onları təsvir xatirinə deyil, qəhrəmanlarının həyəcan və iztirablarının, dəruni hislərinin tərcümanı kimi əsərə daxil edir. Bu təsvirlərin yığcamlığı və təbiiyi bizi o qədər cəlb edir ki, gözəlilmədən özümüzü başqa aləmdə hiss edirik».²⁷

«Povestlər» kitabındakı ilk yazı «Toyuğun diri qalması»dır. İlk baxışda toyuğun mətləbə dəxli yoxdur. Amma bu toyuq başqa toyuqlardan fərqlidir. Bu toyuq Zübeydə kimi adamın iç dünyasındakı dəyişikliyi bizə açıqlayır. Kimdir Zübeydə? Hamının ifritə kimi tanıdığı ayyaş, pozğun bir qadın. Amma müəllif göstərir ki, bu qadın da içində insani duyğular var. Bu qadın da yaxşı adam olmaq istəyir. Bu qadın da doğma münasibətdən yumşala bilir, adi bir «xalla» sözündən dəyişib başqa adam ola bilir. Adi yalvarışdan içindəki ifritəni mələyə döndərə bilir. Tənqidçi Akif Hüseynovun «Yanıqlı təəssüf hissi» adlı məqaləsi belə başlayır: «Toyuğun diri qalması» povestində Elçin qəhrəmanı Zübeydənin həyatının cəmisini birca gününü təsvir edir. Lakin yazıcının humanist qayə ilə aşılannmış həssaslığı sayəsində həmin birca günlük təsvir, əslində, qəhrəmanın bütünlükdə ömrünə, taleyinə nəzər kimi ümumiləşir və insan həyəcanlarına biganə qalmamaq çağırışı bu kiçik həcmli əsərin başlıca motivinə çevrilir».²⁸

Buradakı əsas qəhrəmanların hamısını dəyişən görürük. Həyalı-abırlı, ziyalı ailənin, müəlliminin qızı Nisə birdən-birə Zübeydəni rixəndinə hədəf olur. Heç kimin hörmət eləmədiyi, sadəcə Zübeydə dediyi qadına «xala» deyir və yalvarmalı olur. Eləcə də vüqarlı Ağagül, ilk anda Zübeydəni təhqir edən Ağagül, birdən-birə Zübeydəyə minnətçi düşür, hətta ona «rüşvət» də gətirir, onun həyətdəki işlərini də görür. İfritə Zübeydə isə hardasa Ağagülün bu mütiliyindən dəyişilir, fikrində tutduğu işi daha ona demir, hətta çıxıb gedəndə bir fikirləşir ki, toyuğu da ona qaytarsın, amma «xələlətindən çıxmağı toya saxlayır». Əsərin sonunda isə bığa qadan qurtulan toyuğun öz məkanına qayıtdığını görürük. Müəllif öz mənfii qəhrəmanını yenə də tam mənfilikdən çıxarır və «İfritənin» də içində yaxşı cəhətlərin olmasını göstərərək öz yazıçı üsuluna sadıq qalır. Bununla belə, yenə də yaxşı və pis adamlar haqqında müəllifin müqayisəli fikirlərinə əsər boyu rast gəlirik. Bir yanda Nisə, Ağagül, bir yanda Zübeydə, onun rəfiqələri – tamam başqa-başqa dünyaların adamları. Amma hamısı bir göyün altında, bir yerin üstündə yaşayan insanlardır: «Ağagül evin dəhəndə pomidor, badımcan ləklərini şlanqla sulaya-sulaya hirsindən bütün ləkləri tapdaq-tapdaq eləmək istəyirdi, bu soğan-vəzərini də, bu bibəri, xiyarı da yerlə yeksan eləmək istəyirdi, amma burasını da yaxşı başa düşürdü ki, bu gözəl tərəvəzin də, bu gözəl göy-göyörtinin də heç bir taqsını yoxdur ki, dünyada Zübeydə kimi bir ifritə var və Ağagül sidqi-ürəkdən qeyzə gəlmişdi ki, bir tərəfdən dünyada Nisə kimi pak, güləndam, ağıllı qızlar var, Nisənin anası Firuzə xala kimi mehriban bağça müəllimələri var ki, uşaqlara çən deyib çən əsədir, o biri tərəfdən də dünyada Zübeydə kimi küpəgirən qarılar var, amma, bax, bu ay da, bu ulduzlar da, bu dəniz də, lap elə bu göy-göyörti də, bu ağaclar da onlara təfəvüt qoymur, həm onlar üçündür, həm də o birilər üçündür, eynidir yaxşılara da, pislərə də».²⁹

Əsərdə Zübeydənin gənclik xatirələri də maraqlı doğurur. İfritə Zübeydə bir gecədə dəyişib tamam başqa bir adam olur. Bir vaxt Zakirin görüşünə getməyən, rahat həyat ardınca gedən Zübeydə, indi Zakiri xatırlayır. O zaman mənasız bir şey kimi siyirmənin bir küncünə atdığı, hətta birini də rəfiqəsinə verdiyi məktubu oxuyur. Əvvəlcə, adı məktub kimi oxuyur, ikinci dəfə hər cümləsinə cavab verə verə oxuyur. Oxucu da bu anda onun iç dünyasını görür. Görür ki, Zübeydə də insandır, onun da insani hissləri var, o da ağlaya bilir, o

da mərhəmətli ola bilər. Görür ki, əslində, insan deyilən bir varlığı Allah doğrudan da gözəl yaradıb və sonradan hansı mühitin təsiri ilə, hansı tərbibin bəhrəsiylə insanları dəyişilib, başqa adam olub. Eləcə də Zübeydə... Professor Təhsin Mütəllibov «Mənəvi gözəlliyin vəsfi» məqaləsində yazır: «Özü də Elçin çox vaxt insan ömrünün ən əziz, ən təzadlı və həyəcanlı çağlarını qələmə alır. İnsanın xoşbəxtlik soracağındakı ilk çırpıntılarını – ən qaynar, narahat və fərəhli günləri olan gənclik illərini... Həm də onun qəhrəmanları həyatın mürəkkəb məchulluqlarına cəsarətlə baş vuran uca, ülvi hiss və arzularla yaşayan insanlar kimi çox cazibədar görünür, diqqəti cəlb edir. Ümumən onun əsərlərində gəncliyin coşğun həyat istəkləri, qurub-yaratmaq, sevib-sevilmək arzuları çox güclü inikasını tapmışdır».³⁰

Kitabdakı ikinci povest «Dolça»dır. Əsərin adını oxuyanda düşünsən ki, görəsən müəllif dolça ilə bağlı nə danışacaq, dolçanın mətləbə nə dəxli var. «Bir itin aqibəti haqqında povest» sözlərini oxuyandasa, düşünsən ki, dolça hara, it hara, əsəri oxumağa başlayırsan, dənizə çatanda düşünsən ki, bəlkə dolça məcazi mənada işlədilib. Və sair və ilaxır fikirlərlə beynini yorduğun anda birdən-birə gəlib çıxırsan Dolçanın adının qoyulduğu yerə və bu an bilmirsən müəllif yaxşı mənada qınayasan, yoxsa özünə güləsən... Beləcə əsəri oxuyub başa çıxırsan. Adətən, bir nəsr əsərini oxuyanda az da olsa süjeti düşünə bilirsən, müəllifin daha nə deyə biləcəyini kəsdirə bilirsən. Bəlkə də nəsr əsəri oxumaq elə buna görə də xoşuma gəlir. Amma bu əsəri oxuyanda hər dəfə nə düşündümsə, düşündüyüm olmadı, hər dəfə əsər gözləmədiyim xətt üzrə davam elədi. Mən çox az belə əsərə rast gəlmişəm. Söhbət nə məzmunundan, nə hadisələrin qeyri-adiliyindən getmir. Sadəcə, qəribə əsərdir. Aydın Məmmədov hələ «Dolça»nın jurnal çapını oxuduqdan sonra yazdığı «Dəniz saflığı sevir» adlı məqaləsini belə başlayırdı: «Elçinin «Azərbaycan» jurnalının 11-ci nömrəsində çap olunmuş «Dolça» povestində hər həyəətə, hər evə xas ola biləcək adi bir həyat həqiqəti və ictimai təzadlardan törəyən insan fərqləri orijinal bədii hallını tapmışdır.

«Dolça» povestində bu gün çoxlarını düşündürən antipodlar məsələsi real həyat lövhələri fonunda fərdi keyfiyyətlərlə kənar obyektlərin – dənizin, tənha cüllütün, Alabaşın, Sarıbaşın və s. qarşılaşmasından yaranan təəssüratlar fonundan verilir. Əsərdəki mühit təbii və əlvandır, lakin bu vahid mühit ayrı-ayrı obrazlarda müxtəlif

əks-sədalar verir. Hərə öz ətrafına öz həyatının bacasından baxır, onu öz dünyagörüşünün ölçüsü ilə qiymətləndirir».³¹

«Dolça»da bizə əvvəlki povestdən tanış olan surətlər də var. Bu bir daha sübut edir ki, Elçinin əsərləri real həyatı əks etdirir. Müəllif şahidi olduğu və ya eşitdiyi hadisələri, ona tanış olan adamların həyatını əsərə gətirməyi üstün tutur. Mərkəzdə insan əxlaqı durur. Mərdlik, kişilik, qeyrət, namus, mənəvi saflıq müsbət qəhrəmanların başlıca keyfiyyətləridir. Ağababanın mənəvi dünyası və ailə həyatı. Böyütdüyü uşaqlar, hamıya örnək olan Ağababa və onun qanunlar məəcəlləsi... Müəllif Ağababanı bizə belə təqdim edir: «Şənbə və bazar günləri kəndin itləri səhər tezdən bütün günü çimərlikdə olurdu. Bütün itlər, təkcə Dolçadan başqa. Dolçanın şənbə və bazar günləri bu çimərlikdəki kolbasa fəalından, qutab qırıntısından, toyuq sümüyündən, dondurma artığından xəbəri olmurdu, çünki Dolçanın yiyəsi Ağababa belə şeylərə çox pis baxırdı. Ağababanın əqidəsinə görə kişi gərək kişi kimi yaşayaydı və kişinin evindəkilər də bu kişiyə layiq olaydı və Ağababanın bu əqidəsi elə möhkəm bir əqidə idi ki, Dolçanın da taleyinə təsir etməmişdi və ümumiyyətlə, əslində Ağababanın evində on bir ağız yox, on iki ağız var idi – böyüklər, uşaqlar, bir də Dolça».³²

«Dolça»da müəllif qarşısına bir sıra əxlaqi normalara toxunmaq, insanlararası münasibətdəki ziddiyyətləri araşdırmaq, bir-birinə əks olan mühtilərin yetişdirdiyi insanları, eləcə də bir-birinə əks olan insan xarakterlərini müqayisəli şəkildə səciiyyətləndirmək məqsədi qoymuşdur. Burada insanlardan başqa, məhz insanların səciyyəsinə vermək üçün heyvanlardan istifadə edilmişdir. Əsərdə Dolçanın da yiyəsi kimi təmiz, ağıllı olduğunu görürük. Amma bir ayın içində Dolça dəyişir, sırtıqlaşır, vəcizləşir. Gözümüz önündə mərd dönüb namərd olur. Amma müəllif göstərir ki, dəyişən təkcə Dolçadır. Nə Ağababa, nə də onun ailə üzvlərindən heç biri bu tüfeyli adamlara qoşulmur, qaynayıb-qarıxmır. Hətta qadının əxlaqsızlığını hiss edən Ağabacı ona salam belə vermirdi. Ağababa isə kirayəçiləri həmin gün evdən qovur. Burada müəllif insan nəfsinin toxluğunun qalib gəldiyini nümayiş etdirir. Və deməli, şərait dəyişəndə dəyişən, nəfsi ilə bacarmayan insanlar da elə heyvan kimi bir şeydir. İnsan hər cür dözülməz şəraitdə öz məninə qoruyub saxlamağı bacarmalıdır. Deməli, mərdi qova-qova namərd eləmək mümkün deyil. Yusif Səmədoğlu «Əxlaqi kamilliyin keşiyində» adlı məqalə-

sində yazır: «Elçinin «Gənclik» nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş «Povestlər» kitabına daxil olan əsərlərində yaşadığımız illərin sosioloji təzadlarından, yeni yaşayış tərzindən irəli gələn fərdi keyfiyyətlərindən, ən başlıcası isə, mənəvi kamilləşmə və saflaşma yollarının müxtəlifliyindən doğan problemlərin müəyyən mənada sosioloji və psixoloji anatomiyası verilmiş, böyük ictimai proseslərə «adi adamın» adi qayğıları arasındakı mürəkkəb tənəsüblərin kökünü və gələcək perspektivlərini müəyyənləşdirən bədii təhlil yolu tapılmışdır».³³

Bu əsərdə diqqətimi cəkkən halallığın dairə tamlığıydı. Bir var halal pul qazanıb çörək yeyən adam. Belə adamları əz-çox cəmiyyətdən indi də görürük, o dövrdə də var idi. Bir də var bu halallığı hər şeydə qorumaq. Deyək ki, Ağababanın kirayənişinliyə razı olmaması, nəhayət, ələcsiz qalıb razı olsa da «amma bax yaxşı adamlar olsun» hökmü, sonda səhvini başa düşüb onları qovması, uşaqların hər gün bişən kababın iyindən evdən gətməsi, onlardan pay ummaması, onların verdiyi pulun hamısının bir nahara xərclənməsi, hətta Nuh-balanın Nərgizə verdiyi söz, qadını görmək üçün evə gəcədən keçmiş gəlməsi, hətta Dolçanın da «tərbiiyələndirilməsi» hardasa müəllifin bu halallıq dairəsini tam görmək istəyidir və bu əsərdə alınır. Kamil Vəliyev «Povestlər» adlı məqaləsində yazır: «Müasir Azərbaycan nəsrinin forma və məzmunca seçilən nümayəndələrindən biri də Elçindir. Yazıdan-yazıya püxtələşən Elçinin əsərlərindən mərkəzi mətbuatda dəfələrlə bəhs olunmuş, müəllifin bəzi hekayə və povestləri mübahisə obyektinə çevrilmiş, təbii ki, müasir sovet nəsrinin müxtəlif ideya bədii problemləri araşdırılarkən, onun əsərlərinə də üz tutulmuşdur».³⁴ Kamil Vəliyev «Azərbaycan gəncləri» qəzetinin 1982-ci il 4 noyabr tarixli sayında çap olunmuş «Üzə işığa doğru» məqaləsində də Elçin yaradıcılığının məziyyətlərindən danışır və sonda «...hər bir əsər bir səfərdir. Bu səfər insana doğrudur, onun mənəvi aləminə səfərdir. Bu səfər adı bir səyahət deyil, bu səfərdə yazıçı təzə bir qitə axtarır. Azərbaycan yazıçısı Elçin də səfərdədir. Səfərin uğurlu olsun!» - deyir.

«Povestlər»dəki növbəti əsər «Şuşaya duman gəlib» adlanır. Əsərdəki əhvalat bir o qədər də güclü təsir bağışlamır. Əvvəlki povestlərə baxanda, burada o qədər də qeyri-adi bir şey yoxdur. Müəllifin Doppa Dadaşla, Hüsəməddin Alovulun, eləcə də Gülməmmədin ifaları haqqındakı təsvirləri, şerin, musiqinin insanda yaratdığı

hiss və duyğuların tərənnümü, Dürdanənin sevgisi, Cavanşirin uşaq dünyasında yetişən kişiliyi, öz haqqında böyük fikirdə olması, heç kimin onu başa düşə bilməyəcəyi fikri, hətta Dürdanəni yox, özündən iki dəfə böyük olan memar qadını düşünməsi maraqlı olsa da, çox zəif təsir yaradır. Müəllif öz qəhrəmanını oxucuya belə təqdim edir: «Üç gün idi ki, gəlmişdilər Şuşa sanatoriyasına və düz üç gün idi ki, Cavanşir öz taleyinin uğursuzluğu barədə fikirləşirdi, həyatın cansızlığı və yeknəsəqliyi barədə fikirləşirdi, heç kimin onu başa düşmədiyini və başa düşə bilməyəcəyini, cavan yaşında ikon qocaldığını fikirləşirdi, hamı onu sütül cavan bilirdi, evdə isə onu lap uşaq hesab edirdilər, amma daha demirdilər ki, bu uşaq dünyanın hər üzünə bələddi, düzdü, Cavanşir dünyanın cürbəcür üzünü özü üçün tam dəqiqləşdirmirdi, yəni ki, bu üzlər nədən ibarətdi, amma hər halda, Cavanşirə belə gəlirdi və Cavanşir bütün bunlar barədə fikirləşəndə özü də hiss etmədən, yavaş-yavaş xəyal aləminə gedirdi, gah həyatdan, yaşayışdan siddi sıyrılmış bir əyyaş görürdü özünü, daha doğrusu, camaat, ətrafdakılar on əyyaş hesab edirdi və camaat bilmirdi ki, bu əyyaş dünyanı dərk etmiş adamdı, gah da hər gün gözəl, təmiz zövqlə geyinib adamlar arasında tək-tənha gəzən, dinib-danışmayan bir yaraşlıq kişi görürdü özünü və camaat, o cümlədən qız-qadınlar böyük maraqla, həsədlə bu sirlə və tənha kişinin hər addımını izləyirdi, dalınca pıçpıç edirdi və hamı çalışırdı ki, onun sirrinə bələd olsun, ürəyindəkiləri bilsin, amma bu heç vaxt mümkün deyildi və mümkün olmayacaqdı da, çünki həmin tənha kişinin ürəyində heç kimə yer yox idi, çünki heç kim onu başa düşə bilməzdi...»³⁵

Deyək ki, müəllif burada yeniyetmə bir gəncin özü haqqında fikirlərini verir və bu fikirlər təbii ki, yaş dövrü ilə əlaqədar yaranan fikirlərdir. Amma sonra necə olur ki, bir anın içində Cavanşir «ağılları», özünü dərk edir və ona elə gəlir ki, elə Dürdanə də onu başa düşə bilər və memar qadıncan qaçır, düzgün yolunu tapır. Axı insanda belə bir fikrin birdən-birə yaranması, tez bir zamanda belə dəyişmə necə baş verə bilər? Bu mənim üçün qaranlıqdır. Bəlkə də mümkündür, sadəcə mən anlamıram. Ümumiyyətlə, bu əsərdə müəllifin məqsədi mənim üçün qaranlıq deyildir, sadəcə elə bil nə isə çatmır, ya müəllif əsəri bitirməyə tələsib. Hər halda, məqsəd aydındır, müəllif öz qəhrəmanını «ağıllandırır» düz yola istiqamətləndirir. Elçinin bir hekayəsində on bir yaşlı qəhrəman bir günün içində uşaq-

lıqına «Əlvida!» deyir və müəllif bunu elə inandırıcı verir ki. Amma burada on doqquz yaşlı qəhrəmanın bir anda «ağıllanması» sübhə doğurur, inandırıcı çıxmır. Elə bil ki, burada nə isə çatmır...

Keçən əsrin səksəncinci illəri Elçin yaradıcılığında daha böyük uğurlarla yadda qalanda. Bir çox mükafatlarla yanaşı, Ümumittifaq Lenin Komsomolu mükafatına layiq görülən Elçin «Kommunist» qəzetində T.Seyidova ilə müsahibəsində əməyinin yüksək qiymətləndirilməsinə sevindiğini bildirməklə bərabər, bu mükafatı təkcə özünün deyil, onunla birlikdə ədəbiyyata gələn bütün ədəbi nəslin mükafatı sayır. (1982-ci il, 30 oktyabr).

1983-cü ildə Elçinin «Yazıç» nəşriyyatında «Bülbülün nağılı», «Gənclik» nəşriyyatında «Mahmud və Məryəm» adlı kitabları çap olunmuşdur. Birinci kitabda on yeddi hekayə, iki povest verilmişdir. Əvvəlki kitablara düşməyən «Bülbülün nağılı» və «Baladadaşın toy hamamı» adlı hekayələr diqqəti çəkir. «Bülbülün nağılı» elə bil hekayə deyil, şeirdir. Əsər boyu insan hissələrinin, xəyallarının təsviri gözümüz önündə canlanır, bir insanın və bu insanın misalında bir ömür yolunun ağ-qara xəttini görürük. İnsanın ölümqabağı hiss elədiyini naməlum şeylər, yaxın-uzaq xatirələr, insanın ömrün son anında gəncliyə, uşaqlığa qayıdıışı, nəhayət, son – insanın yuxarıdan aşağı özünə baxışı... Bu əsərdə bir də bülbül obrazı var. Qəfəsə sığmayan, azadlıq eşqi ilə yanan bir bülbül və nəhayət, təbiətin qoynunda son dəfə yanıqlı məhnisini ötüb ürəyi partlayan bülbül. Əsəri oxuduqca sənə elə gəlir ki, bu əsər bitməyəcək. Elə oxuyub gedəcəksən, ardı gələcək. Amma bir zaman kəsiyi, bir an gəlir ki, insan ömrü bitir və müəllif «Hər şey bitdi» deyir. Əsərdə istifadə olunan hikmətli sözlər, Dədə Qorqud nəsihətləri, dünyanın faniliyi haqqında fikirlər təsirliyi bir qədər artırır. Bir insanın bir neçə gündük ölümqabağı keçirdiyi hissələrin təsviri bu hikmətlərlə daha da aydınlaşdırılır.

Polad Məcnunbəyovun xatirəsinə həsr edilmiş və 1982-ci ildə «Nedelya» jurnalının ən yaxşı hekayə mükafatını almış «Baladadaşın toy hamamı»nda isə tamam başqa bir mənzərənin şahidi oluruq. Elçinin əvvəlki kitablarından bizə tanış olan hekayələrindəki, povestlərindəki Baladadaş, nəhayət, evlənilir. Müəllif məkan məsələsində özünə sadıqdır, yenə də hadisələr Abşeronda Xəzərin sahilində baş verir. Baladadaş da elə həmin Baladadaşdır. Əsgərlikdən gələndən sonra bir qədər də kişiləşib, qürurlu, vüqarlı olub. Və elə başına gələnlər də bunun ucubından olur. Amma müəllif həmişə öz qəhrə-

manlarına qahmar çıxır, mələk kimi başlarının üstündə durub, onları bələlərdən qurtarır. Burada da ilk baxışda Baladadaşın işinin şuluq olduğunu görürük. Amma əsərin sonunda müəllif işi elə məcraya döndürür ki, əsərdəki surətlər də, oxucular da bu qələbəyə ürəkdən sevinirlər. Əsərdə mənfii tiplərin xarakterinin açılması da maraqlıdır. Müəllif Gümüş Malikin də, Ələkbərin də, heç kimdə işi olmayan Əmirqulunun da xasiyyətindən bizi xəbərdar edir. Bəzən isə mənfii-nin səciyyəsini verməklə, həm də müsbətin səciyyəsini vermiş olur: «...düzdü, çayçı Qəzənfər pullu müştərilərin xətrini sövqi-təbii istəyirdi, amma içmiş adamla söhbət eləməyi heç xoşlamazdı və xüsusən də ki, Gümüş Malik içəndə, kefi kök olanda, zalım balasının elə bil bütün xasiyyətində nə zay şeylər vardı, çıxırdı ortaya, açılırdı sandıq, töküldürdü pambıq; içməyəndə yenə dərd yarı idi, böyük-kiçik bilirdi, xətir-hörmət başa düşürdü, hərçənd burası da bütün kənd camaatına məlum idi ki, Gümüş Malik dovşana qaç, taziya tut deyənlərdəndi.

Gümüş Malik bilə-bilə, qəsdən beləcə bərkənd dedi ki, əntiqədi, çünki Abşeron olanda nə olar, adamın öz kəndi olanda nə olar, onu gözü götürməyən çoxdur, qoy görsünlər ki, lap əvvəlkindən də yaxşıdı Gümüş Malik, lap əntiqədi».³⁶

Amma hamıya meydan oxuyan Gümüş Malik Baladadaşın qabağında susmalı olur. Vaxtikən «Baladadaşın ilk məhəbbəti»ndə Muradın cavabını verən Baladadaş yada düşür.

Əsərdə varlı-kasıb qarşılaşması verilir, amma mənəvi cəhətdən güclü olan kasıb varlıya qalib gəlir. Toy günündə Ələkbərə əylənməyən Baladadaş heç kimin gözəlmədiyi halda bəylik hamamını dənizlə əvəz edir. Bəlkə də, Abşeronun tarixində görünməyən bir iş baş verir və bundan xoşhallanan camaat da dənizə üz tutur, bu payız günündə əvvəlki günlərdən fərqli olaraq daha qızmar olan günəş də Baladadaşa kömək edir. Günəşin bu toy hədiyyəsindən razı qalan camaat da sevinir. Müəllif isə təbiətin həmişə yaxşılığını tərəfində olduğunu, Allahın həmişə «xeyir işə zəmin olduğunu» bir daha oxucuya xatırlatmış olur. Professor Abbas Hacıyev «Təzə rənglər, təzə duyğular aləmi» adlı məqaləsində yazır: «Elçin mövzu seçəndə, həyatın bir «parçasını» təsvir edəndə, surətin daxili-mənəvi aləminə enəndə, heç kimə bənzəmir; həmişə özünün üslubuna, şirinli və axarlı yazı tərzinə sadıq qalır, geniş, əhatəli təbiət təsvirləri vermir, əlavə haşiyələrlə düşünür, bir qayda olaraq mahiyyətə, psixologiyaya, hiss və düşüncə aləminə enir, surətin daxilində gizlətdiyi ziddiyyətləri, qeyri-

adi keyfiyyətləri açır. Buna görə də bu istedadlı sənətkarın yaratdığı surətlərin taleyi, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri, istək və arzuları, onların özlərinə məxsus hərəkət və fəaliyyətləri ilə maraqlanı».³⁷

Elçinin «Mahmud və Məryəm» romanının işıq üzü görməsi müəllifin yaradıcılıq yolunda yeni uğurlu addımı oldu. Roman əski Əsli-Kərəm əfsanəsini xatırlatsa da, bu romanın əsas qayəsi deyildir. Burada bəlkə də ən az yer tutan məsələ elə məhəbbət məsələsidir. Əsər başdan-başa şahlıq, xanlıq dövrünün səciyyəsini, taxt-taca hərisliyi, orta əsrlər dövrünün insan psixologiyasını, ailə-məişət məsələlərini, ağalar-qullar dünyasının rəzilliklərini oxucuya açıqlayır. Əsərdə xarakterik obrazlar, ziddiyyətli xarakterlər var. Professor Tofiq Hüseynov «Birliyin zəruriliyi» adlı məqaləsində Elçinin əsərlərindəki qəhrəmanların xarakterik xüsusiyyətlərindən söz açır, məqaləsinin sonunda «Mahmud və Məryəm» haqqında konkret fikrini bildirir: «Elçinin əsərlərində insana böyük məhəbbətə yanaşı, böyük inam da ifadə olunur. Təsadüfi deyil ki, oxucu onun qəhrəmanlarının çoxunun varlığında, içində bir insaniyyət işığı ilə rastlaşır...

Fikrimizcə, Elçinin «Mahmud və Məryəm» əsəri yazıcının roman kimi çoxşaxəli, mürəkkəb ədəbi formaya uğurlu keçidi olmaqla bərabər, həm də müasir ədəbiyyatımızda realılıqla şərtiliyin vəhdəti baxımından təqdirəlayiq hesab oluna bilər».³⁸

«Mahmud və Məryəm»də məni çəkən nə məhəbbət məsələsidir, nə də tarixi faktlar. Sadəcə insanların, o dövrdə yaşayanların bir-birinə və dövrə münasibəti, insanlar arasında baş verən mənəvi toqquşma və müəllifin surətlərin iç dünyasını açıb tökməsi... «Firəngə ürəyinin sözünü dedi. Fikirləşdiyini dedi. Bəzən demək istədiklərin, fikirləşdiklərin illərlə sinəndə qubar bağlayır, ən yaxınlarına belə heç nə deyə bilmirsən, öz doğma xalqın barədə düşüncələrini xalqına deməkdən ehtiyat edirsən – böyük şahların, sultanların qulaqları da uzun olur və buna görə də bir şey fikirləşib, başqa şey deyirsən, bir şey istəyirsən, başqasını eləyirsən və xalq da səni düşündüyünə, istədiyinə görə yox, dediyinə və elədiyinə görə qiymətləndirir: xalq heç ağlına da gətirmir ki, əslində, sən də başqa cürə fikirləşirsən və başqa cürə istəyirsən. Firəng isə uzaqlardan idi, əlçatmaz, üneytməz məmləkətdən idi, amma kim bilir, bəlkə Sultan Səlimin casusu idi, ticarət sazişi bağlamaq adı ilə bu yerləri gəzib-dolaşırdı, bəlkə elə Şah İsmayılın özünün xəfiyyəsi idi, bəylərbəyliklərini gəzib yerli hökmdarların əhvali-ruhiyyəsini öyrənirdi, hər halda kim olursa-

olsun – Ziyad xan gülümsədi – həqiqəti demişdi və heç olmasa iyirmi üç ildə bir dəfə həqiqət demək olar, yoxsa yox?

Ziyad xan o əcnəbiyə hələ çox şey deyə bilərdi. Allah ki, bu torpağı, təkcə Qarabağ bəylərbəyliyi yox, bütün Azərbaycan torpağını, bir ucu Qəzvinə, o biri ucu Dərbənddə, bir ucu Xəzərin sahillərində, o biri ucu Ərzurumun dağlarında olan bir məmləkətin torpağını bu qədər bərəkətli ələyib, həmişə başıbəlalı olub, həmişə soyulub və həmişə də belə olacaq...».³⁹

Sən demə, bu problem elə hər dövrdə olub və bu günün özünə qədər gəlib çıxıb. Elə indinin özündə də kimsə ölkənin vəziyyətini fikirləşib deyir ki, mən Prezidentin yerində olsaydım, belə ələyərdim. Və ya kimsə hansı nazirin yerində dağı-dağ üstə qoya biləcəyindən dəm vurur. Amma bilmir ki, onun bildiyini də bilirlər, gördüklərini də görürlər, uzaqdan döyüş adama asan gəlir. Bir evin çörəyini verə bilməyən adam günahı rəhbərlikdə görür və ona elə gəlir ki, yuxarıda otursa böyük işlər görə bilər. Daha düşünmür ki, aşağıda oturma kiçik işi görə bilmir.

Ziyad xan camaatın bildiyini bilir, gördüyünü görür, onlardan da yaxşı görür, bilir, amma neyləsin ki, «həqiqəti demək olmur». «Bu torpağın işi Allaha qalıb»,-düşünən Ziyad xan sakitlik tapa bilmir. Ziyad xan onun ələyindən öpən, ona təriflər yağdırən riyakarları, yaltaqları tanıyır və bilir ki, hər an bu adamlar onu arxadan vura bilən adamlardır: «Ziyad xan naiblərini, kələntərlərini təkcə Bayandur bəydən başqa bütün saray adamlarını bir-bir gözünün qabağında keçirir və heyrət edir ki, bu dünyanın necə işidi ki, elə bil ki, bu satqınları, riyakarları, anasının əməyini kəsənləri bu boyda böyük bir xalqın, bu boyda igid və namuslu bir xalqın içindən bir-bir seçib çıxarıblar və hərəsinə bir mahal, bir şəhər etibar ediblər. Kim ələyib bunu? Ziyad xan fikirləşdi ki, bunu ələyənlərin elə ən birincisi özünü və görünür başqa cür mümkün deyil, görünür Şeyx Nizaminin vəsf etdiyi adillik və ədalət quruluşu ancaq kitablarda mümkündür, görünür taxt-tac – dünyanın nə qərribə işləri var! – ancaq özünün düşmənlərinə arxalanmalıdı, yaltağa, ikiüzlüyə, xainə arxalanmalıdır».⁴⁰

Müəllif illərlə öz yerində qala bilən Ziyad xanın birdən-birə arxadan vurulmaq qorxusunu, eləcə də özündən sonra yerində kimin oturacağından yaranan nigarançılığını elə verir ki, adamın ona yazığı gəlir. Ziyad xanın iç dünyasındakı yazıq Ziyad xanı görəndə bir

daha düşünürsən ki, bu dünya doğrudan da heç kimə vəfalı deyil. Hamıya beş gün «gəl-gəl» deyib, bir gün dalından dəyir və özün də bilmirsən ki, günahın nə olub.

Əsərdəki hakimiyyət məsələləri ilə yaxından tanış olanda başa düşürsən ki, dünya həmişə belə olub, bu gün də belədir. Heç kəs heç zaman öz yerində olmur. Çünki bu dünya haqq-nahaq dünyasıdır. Burada hər şeyin yerində olması heç lazım da deyil. Bu dünya elə bu cür də olmalıdır. Həmişə haqsız haqlıya qalib gəlməlidir. Həmişə vəzifədə yaltaqlar, riyakarlar oturmalıdır. Bu dünyanın cəhənnəmi cəhənnəmdən böyükdür, o biri dünyadasa, əksinə, cəhənnəmdən böyükdür...

Əsərdə müəllif bu gün üçün aktual olan bir problemə də nəzər yetirir. Hələ o zaman türk xalqlarının birləşdirilməsi məsələsi də var imiş, kimsə bunun üçün çalışmış. Əsərdə keşiş axtaran Ziyad xan onun Ərzurumdan o yana gedə bilməyəcəyini düşünür, Süleyman paşanın ona kömək ələyə biləcəyini bilir, amma ona müraciət etmək istəmir. Niyəsinə isə müəllif belə açıqlayır: «Ərzurumda Süleyman paşa adlı cavan bir hakim var idi və Ziyad xan kömək üçün Süleyman paşaya müraciət edə bilərdi, amma Ziyad xanın o cavan paşadan qərribə bir məktub almışdı. Süleyman paşa qərribə birliyə, qərribə ittifaqa çağırırdı, yer üzündəki, nə qədər türk xalqları var idi, hamısını birliyə çağırırdı, Böyük Türk Xalqları Dövləti arzulayırdı, belə çıxırdı ki, azərbaycanlı ilə osmanlının, özbək ilə yakutun fərqi yox idi və bunlar gərək hamısı bir yerdə olaydı. Ziyad xan bu məktubu oxuyandan sonra, fitnə-fəsaddan ehtiyat etdi, məktubu Şah İsmayılə göndərmək istədi, amma sonra fikrindən daşındı; məktubda bu qərribə, əcaib fikirlərdən başqa, qərribə də bir səmimilik var idi: amma hər halda Ziyad xan cavab da yazmadı, yazmadı ki, ey cavan, belə-belə fikirlərlə bu mürəkkəb dövrandə öz boynunu sındırsan və anan yazığın gözlərini ağlar qoyarsan».⁴¹

Kim bilir, o zaman bu birlik yaransaydı, yarana bilsəydi, indi vəziyyət necə olardı. Yəqin ki, Anarın «Ağ qoç və qara qoç»unda olduğu kimi, ya da bir qədər fərqli...

Əsərdə məhəbbət motivi güclü verilmişdir. Əsli-Kərəm dastasına oxşasa da, burada tamam başqa-başqa hadisələr əhatəsində bu məhəbbət də özünməxsusluq qazanır. Müəllif bunu dövrün faciəsi kimi verir. Bu faciə əsər boyu əsas xətdə olsa da, əslində, ikinci də

rəcəli olduğu anlaşılır. Rafiq İsmayilov «Yeni əsər, yeni üslub» adlı məqaləsində yazır: «Mahmud və Məryəm» romanında Elçinin düşündürən məsələ – Mahmudla Məryəmin məhəbbəti, bu məhəbbəti doğuran mənəvi və psixoloji səbəblər deyil. Müəllifi iki gəncin məhəbbət faciəsinin ictimai səbəbləri maraqlandırmır, yazıçı bu faciənin bəşəri problemlərdən doğan sayısız-hesabsız faciələrdən biri olduğunu göstərir. «Mahmud və Məryəm» romanı nəsrimizin inkişafından xəbər verən bir əsərdir». ⁴²

«Mahmud və Məryəm»i müxtəlif aspektlərdən təhlil etmək olar. Elçin burada o qədər məsələyə toxunub ki, araşdıranda çaşıb qalırsan, bilmirsən hansından danışasan. Hamısından danışmağa da təbii ki, imkan yoxdur. «Mahmud və Məryəm» romanı təkcə Azərbaycanca deyil, respublikadan kənarlarda da çap olunmuş və maraqla qarşılanmışdır. Müəllif Hüquqlarının Müdafiəsi İdarəsinin işçisi Müzəffər Talıblı «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Mahmud və Məryəm» alman dilində adlı məqaləsində Elçinin bir çox uğurlarından söz açıq, müxtəlif ölkələrin müxtəlif nəşriyyatlarında çap olunmuş kitablarından danışır. Müəllif yazır: «Hazırda Bolqarıstanın «Oteçestven front» nəşriyyatı Elçinin «Mahmud və Məryəm» romanını, «Dolça» və «Bir görüşün tarixçəsi» povestlərini toplu halında bolqar dilində nəşrə hazırlayır. Toplu bu il (1988-ci il – S.X.) çapdan buraxılacaq. Uşaqlar üçün yazılmış «Şüşə qızılgül» kitabının serb və xorvat dillərində nəşri barədə Yuqoslaviyanın «Sentar» firmasıyla müqavilə imzalanmışdır. Qərbi Berlinin «Dağyeli Ferlaq» nəşriyyatı «Ağ dəvə» romanının türk və alman dillərində nəşrini planlaşdırıb... Müəllifin «Parisdə avtomobil qəzası», «Mahmud və Məryəm» kitabları Polşanın «Vspulprose» nəşriyyatında və bir sıra xarici firmalarda da tərcümə olunur.

Bu yaxınlarda ADR-in «Folk und Vel» nəşriyyatı «Mahmud və Məryəm» romanını nəfis tərtibatla tələbkar alman oxucularının mühakiməsinə vermişdir. Bu, həmin nəşriyyatın Elçinin yaradıcılığına ikinci müraciətidir. 1981-ci ildə «Folk und Vel»-in buraxmış olduğu «Nar ağacı» toplusunda Elçinin «Köhnə məscidlə üzbəüz» əsəri çap edilmişdi.

«Mahmud və Məryəm»i alman dilinə İlza Çertner çevirib...

Elçinin əsərlərinin daha bir sorağı Tunisdən alınmışdır...». ⁴³

«Azərbaycan» qəzeti 1995-ci ilin 24 may tarixli nömrəsində Azərbaycanın məlumatını dərc etmişdi və burada da Türkiyədə Elçinin

üç kitabının işıq üzü görməsi xəbər verirdi. «Mahmud və Məryəm»-in doktor İldəniz Kurtulanın tərcüməsində və Elçinin yaradıcılığında bəhs edən ön sözü ilə İstanbullu «E» nəşriyyatında, görkəmli ictimai xadim, doktor Fikri Sağların ön sözü ilə Ankaradakı «Kültür Bakanlığı yayımları»nda çap olunduğu bildirilir. Azərbaycan, həmçinin, Elçinin hekayələr toplusunun da Yusuf Gədiklinin tərcüməsində və «Elçinin hekayələri» adlı geniş təqdimatı ilə «Ötükən» nəşriyyatında çap olunduğunu qeyd edir. «Bakı» qəzeti 2001-ci il 23 fevral tarixli nömrəsində isə «Çağdaş dünya ədəbiyyatı» seriyasından «Mahmud və Məryəm»-in «Everest» nəşriyyatında nəfis şəkildə buraxıldığını xəbər verir. Eyni zamanda, Türkiyədə Elçinin artıq onuncu nəşri olduğunu bildirir. Həmin məlumat «Azərbaycan» qəzetinin 2001-ci il 13 fevral tarixli sayında da verilmişdir.

«Mahmud və Məryəm» kitabında Elçinin «Aman ovcu, vurma məni» adlı kinopovesti də verilmişdir. Əsər İlyas Əfəndiyevin «Mahnı dağlarda qaldı» pyesinin motivləri əsasında yazılmışdır.

Elçinin növbəti kitabı «Beş dəqiqə və əbədiyyət» adlanır. Müəllif özü kitabına ön söz yazıb. Və ön sözdə belə bir arzusu ifadə olunub: «Mən çox istərdim ki, oxucu bu kitabı yarımçıq büküb bir kənarə qoymasın». Yəni axıra kimi oxusun. Amma mənə elə gəlir ki, oxucu bu kitabı elə yarıdan oxumağa başlasa yaxşı olar. Çünki yarıya kimi olan hekayələr müəllifin əvvəlki kitablarında çap olunub. Yarıdan yeni hekayələr gəlir. Bunlardan birincisi «Ayaqqabı» adlanır. Müəllifin uzun-uzadı söhbətindən sonra hekayədəki obrazlar haqqında məlumat öyrənirik. Nəhayət, bir and. Bəbirin xatirələri, araqdan qızarmış sifət, yorğun-arğın tramvaya minən Başır və ayaqqabısız rahat həyat...

Ağəddin Mansurzadə «Təmizliyə çağırış» adlı məqaləsində «Beş dəqiqə və əbədiyyət» kitabı haqqında öz fikirlərini bildirir, ümumiyyətlə, Elçin yaradıcılığının səciyyəvi cəhətlərindən danışaraq, yazısını belə bitirir: «Elçinin yaradıcılığından danışarkən, bir əsas məsələ üzərində də dayanmaq lazım gəlir. Bu, hər şeydən əvvəl, ondan ibarətdir ki, Elçin öz yaradıcılığında, yazıçılıq laboratoriyasında həmişə ədəbiyyatımızın korifeylərinə, məsələn, Cəlil Məmmədquluzadəyə, Mirzə Ələkbər Sabirə, Nəcəf bəy Vəzirovə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevə, Üzeyir Hacıbəyova, Cəfər Cəbbarlıya arxalanmış, onları özünə ustad, müəllim saymışdır.

Elçinin özünəməxsus yazı manerası, dəst-xətti, xarakterləri açmaq bacarığı var. Onun müəllif dilindəki səmimilik, kaloritiklik, xalq dilinə yaxınlıq, obrazların dilindəki incə gülüş, təhkiyə, yumor isə bu istedadlı yazıçının gələcəkdə daha böyük uğurlar qazanacağından xəbər verir».⁴⁴

«Beş dəqiqə və əbədiyyət» adlı kitabın ikinci yeni hekayəsi «Hotel Bristol» adlanır. Burada həyatla ölüm, gülüslə kədər, səmimi yalanlarla incə yumorlu mübahisələr və bütün bunların insanı da yarıdığı təsir bir müddət səni aparır. Birdən-birə sənə elə gəlir ki, bu həyatın sonunda necə ölüm ola bilər, yox, ola bilməz. Birdən düşünürsən ki, bu yalanlar o qədər səmimidir ki, bəlkə elə Hotel Bristol özü də bunların düz olduğunu inanır, bəlkə heç onun üçün, ümumiyyətlə, yalan deyilən bir məfhum yoxdur, elə düz də, yalan da hamısı düzdür. Və birdən sənə elə gəlir ki, bu məzəli, yumorlu həyatın kədəre veriləcək yeri yoxdur. Amma hər halda, bu günkü günəşin milyon il bundan əvvəl belə çıxdığına və milyon il bundan sonra da belə çıxacağına inanmaq istədim...

Elçinin hekayə və povestləri haqqında çox yazılıb, çox fikirlər deyilib. Hərənin öz baxışı var, hərənin öz düşüncə tərzinə uyğun sözü var. Hərə müəyyən obrazı özü görmək istədiyi kimi görür, gördüyü kimi də xarakterizə edir. Axı bədii əsərin iki üstə gəl iki, bərabərdir dörd tərəfindən başqa, bir də zövqə görə, fərdi düşüncəyə görə qiymətləndirilməsi var. Bu mənada əsərlər haqqında deyilənlər nə qədər müxtəlif olsa da, bu fikirləri birləşdirən bir xətt var ki, bu da hamının bu əsərlərin istedadlı yazıçı qələminin məhsulu olduğuna inanmasıdır. Abbas Hacıyev «Təzə rənglər, təzə duyğular ələmi» adlı məqaləsini belə başlayır: «Yaradıcılığı çoxcəhətli tapıntılar, orijinal rəng və boyalar üzərindən keçən Elçin, bir qayda olaraq, hekayə və povestlərinin məzmununu müasir həyatdan, gəncliyi düşündürən, narahat edən, bizim günlər üçün çox səciyyəvi və tipik görünən problemlərdən alır. Çünki Elçin müasir həyatla yaşayır, onun axar və istiqamətini dərindən duyur, zəhmət adamlarının arzusunu, duyğu və düşüncəsini ifadə edir, gah əxlaq-mənəvi təmizlikdən, fədakarlıq və qayğıkeşlikdən, gah da xalqa, ucsuz-bucaqsız vətənimizə məhəbbətdən yazır. Həm də o nədən yazırsa-yazsın, fərqi yoxdur, dövrün ideya-estetik tələbi səviyyəsində dayanır, çox hallarda insanın fikir və düşüncəsini, psixologiyasını, xırda, amma mənalı lövhə və detallarda açır. Və bəlkə buna görədir ki, Elçin epik əsərlərində surətlərin

çoğunu süjet xətti boyu izləmir. Onların həyatından, fəaliyyətindən, davranış və münasibətlərindən bir neçə tutarlı detal verməklə kifayətlənir. Belə detallar həyatı, canlı və təsirli olur, obrazın ömür yolu üçün səciyyəvi görünür».⁴⁵

Müəllifin «Höknürtü» adlı hekayəsi daha çox maraq doğurur. Burada da müəllif uzun-uzadı danışır, amma gözəl danışır. Bir sözü belə ötürmək istəmirsən. Mənəvi dünyasının eybəcərliyini özü də başa düşən bir adamın çinara olan məhəbbəti və bu məhəbbətin yaratdığı saflıq səni düşündürməyə bilir. Obrazın çinarla söhbəti, hətta harada olduğunu unutması, hətta maşında arvadının, oğlunun, qızlarının belə ona baxmasından xəbərsiz çinara söylədikləri səni başqa bir aləmə aparır. Düşünürsən ki, təbiətdəki gücə bax, çinardakı qüvvəyə bax, cirkəbdən saflıq yaradan məhəbbətdəki ülviliyə bax... Müəllif insan sevgisinin müxtəlif çalarlarını, bu sevginin yaratdığı saflığı belə təsvir edir: «İstəklilər yalnız adamlar arasında olur, hərənin təbiətdə də bir istəklisi var və bəlkə bundan adamların özünün də xəbəri yoxdu: biri dumanı sevir, o biri yağışı, bir başqası meşəni, ya qıpqırmızı çiçəklənmiş nar ağacını, yaxud da ki, qijildaya-qijildaya yağanın dibi ilə axan dağ çayını, mən dedim ki, bəlkə heç adamın özünün də bundan xəbəri olmur, yəni onu demək istəyirəm ki, misal üçün, qar yağır və sən heç özün də bilmirsən ki, bu qar sənin təbiətdə istəklindir. Amma hər tərəf ağappaq ağarır və sən özün də o ağılıq içində tərtəmiz təmizlənirsən, qar yağır və sən qarın altında dayanıb hər tərəfi bürümüş həmin ağılıq, ləkəsizliyə baxırsan, baxırsan və o qar yağın müddətdə dünyada səndən təmiz, səndən pak adam olmur, amma qardan əvvəl belə deyildi və qardan sonra da belə olmayacaq».⁴⁶

Əsərin qəhrəmanı hər şeyi olan adamdır, heç bir şeyə ehtiyacı yoxdur, o qədər pulu var ki, daha saymır, heç arvadını da bu pulların sayı maraqlandırmır. Hər il getdikləri yolla Tbilisiyə gedirlər. Məzunyyə, yay istirahəti, ailəvi səyahət hamı üçün maraqlıdır, hamı sevinir və birdən qəhrəman sevimli çinarını görür. Onun sevinci ailəsini təəccübləndirir və sonda isə onun göz yaşları onları təəccübləndirir. Müəllif hər şeyi elə ölçüb-biçib ki, «niyə, nə üçün?» kimi suallara yer qalmır. Təbiətin qoynunda ən çirkin adamın belə saflaşması, insanın öz içində bir az da olsa, yaxşı nəyinsə olduğuna inanması təbii verilmişdir. Arif Məmmədov «Ömür əbədi axtarışdır» adlı məqaləsində Elçin yaradıcılığına bütöv nəzər yetirir və müəllifin

əsərlərindəki zahiri görüntülərlə birgə dərin qatda olanları da işıqlandırmağa çalışır: «Elçinin nəsi ciddi nəsrdir. Doğrudur, bu ciddiyyətin arxasında nikbinlik, işıq, inam... var, amma bu ciddiyyətin ən dərin qatlarında hüzn, nisgil, kədər, hətta qədərində tragizm də gizlənməlidir. Bir oxucu kimi mənə Elçin nəsrinin ikinci qatında gizlənməmiş həmin insani hissələr, məqamlar daha çox maraqlandırır. Xüsusən ona görə ki, yazıçı hüznü, nisgili, kədəri, tragizmi konkret talelərin fəvqünə qaldıra bilir».⁴⁷

Kitabdakı «Bozluq içində iki nəfər», «Parisdə avtomobil qəzası», «Beş dəqiqə və əbədiyyət» adlı hekayələrdə də Elçinin əvvəlki əsərlərində olduğu yolu, üslubu, dili görürük. Bu hekayələr haqqında ayrı-ayrılıqda danışmaq, hər birinin mövzusunu, ideyasını, bədii cəhətlərini açıqlamaq olar. Amma uzun-uzadı təsvirlər olan bu əsərlərdən uzun-uzadı danışmaq istəmirəm. Nə vaxtı bəhanə eləmək fikrindəyəm, nə də həcmi, sadəcə danışmaq istəmirəm. Ümumiyyətlə, Elçin yaradıcılığı haqqında o qədər söz deyilib ki, elə bir şey fikirləşirəm, sonra baxırsan ki, kiminsə hansı məqaləsindəsə bu fikir var. Tutaq ki, deyim tərzini dəyişdin, nə olsun, onsuz da həmin fikir hardasa deyilib də, təkrara nə ehtiyac var. Ona görə də Elçin haqqında yazılanlardan sitat verməyi özümün fikir deməyimdən daha üstün tuturam. Əslində, elə deyilməmiş fikirlər də quran ayəsi deyil ki, onu mən də deyə bilərəm, bəlkə hansındansa bir az zəif, hansındansa bir az güclü deyə bilərəm, amma haçansa deyilən fikirləri oxucuya xatırlatmaq bəlkə, daha yaxşıdır. Özü də əlifba dəyişikliyinin olduğu bir zamanda...

Kamil Vəliyev «Üzü işığa doğru» məqaləsində yazır: «Elçin həyata və insana yaxın adamdır. Adı adamların seyrini, möcüzəsini və gündəlik işlərin zahirən görünməyən şeiriyətini görmək, duymaq və yazmaq o qədər də asan deyil. Bədii sözün gücü ilə bu adiliyin seyrini açmaq müasir oxucu üçün, xüsusən gənclik üçün olduqca vacibdir. Müasir gənc qəhrəmanlıq axtaranda, gündəlik işlərdən daşıxanda, məhz insan və gənclik haqqında ibrətli kitablaşma ehtiyac duyur. Elçinin əsərlərinin gənclər arasında sevilməsinin, yayılmasının bir səbəbi də budur. Elçinin qəhrəmanları real, canlı insanlardır, bizim müasirlərimizdir».⁴⁸

Doğrudan da, Elçin həmişə öz qəhrəmanını əsər boyu yetişdirmək, tərbiiyələndirmək, kişiləşdirmək, böyütmək, kamilləşdirmək və oxucusuna sevdirmək istəyir. O, bunu elə bacarır ki, qəhrəmanın

niyə belə elədiyindən narazı qalmırsan. Deyək ki, Baladadaşın hasar çıxması pis hərəkət olsa da, sən onu adi qəbul edirsən. Və ya Baladadaşın özündən böyüyə cavab qaytarması, özü də yeddi qatdan keçən söz deməsi yekəxanalıq olsa da, sən onu alqışlamalı olursan. Ağgülün evdən toyuq oğurlaması pis hərəkət olsa da, onu qınamırsan. Məsməxanının Məmmədəğa ilə gecə yarısı görüşü əxlaqdan kənar hərəkət olsa da, sən onu maraqla izləyirsən və s. Professor Şahin Səfərov «Tarixilik və müasirlik vəhdəti» adlı məqaləsində yazır: «Nədiri Elçin yaradıcılığının seyrinə, əfsunu? Xalqa yaxınlıq, onun mənəvi həyatını, kədərini, sevincini, həyat tərzini bədii ümumiləşdirmələrlə, karakterin dinamik hərəkəti ilə oxucusuna və ictimaiyyətlə çatdırmaq qabiliyyəti. Bir də dərin təəyyül, müşahidə və sənatkarlıq yüksəkliyi, elm ilə istedadın vəhdətidir».

Yazıçı ürəyi həssas, təfəkkürü işıqlı olmalıdır. Yazıcının təsvir obyektinə canlı insandır. Onun hər gün təmasda olduğu, üz-üzə gəldiyi sət mühit, ictimai həyatdır. Görülən xoş və bəd əməllərdir. Gərək o qədər diqqətli olasan ki, bu mürəkkəb xarakterləri bədii təfəkkürün yüksəkliyinə məharətlə qaldırasan. Elçin yaradıcılığı məhz bu keyfiyyətlərlə zəngindir».⁴⁹

1985-ci ildə «Yazıçı» nəşriyyatı Elçinin «Ağ dəvə» romanını çapdan buraxmışdır. «Mahmud və Məryəm»dən sonra ikinci böyük roman olan «Ağ dəvə»də həm müharibədən əvvəlki, həm də sonrakı dövrün təsvirini görürük. Müəllifin qəhrəmanı xatirə yükünü dərinliklərdən çəkib yaddaşında dərin iz buraxan hadisələri bir-bir gözünün önündən keçirir, illər uzununu ona əzab verən dərdlərini oxuculara danışır. Uşaqlıq dövrünün qayğısız yox, məhz qayğılı günləri yada düşür. Kimlər gəlib, kimlər gedib kiçik bir məhəllədən, müharibə kimləri aparıb qaytarmayıb, kimlər satılıb, kimlər kef çəkib və bu günəçən uzanan xəttin sonunda qəhrəmanın etirafı, təəssüfləri, ürək ağrıları, sızılıtları və s. oxucunu bir anlıq o dəhşətli illərə aparır. Müəllifin iki romanını heç vaxtla qarşı-qarşıya qoyma müqayisə etmək olmur. Hər iki əsər əhatə etdiyi mövzuya, kamilləşdirmə, sənatkarlıq xüsusiyyətlərinə görə dəyərlidir. Heç kəs deyə bilməz ki, biri o birindən daha yaxşıdır. «Ağ dəvə»yə balaca bir məhəllə sığışmış, amma bu məhəllə böyük bir dünyanı xatırladır. Burada hər cür insan var. Burada hər şey var, hər cür dərd var, hər cür ağrı var. Burada, «Mahmud və Məryəm»də olduğu kimi, rəvayətlərə müraçət də var. Burada tütək də var, klarnet də var, ərəhman»

oxuyan molla da. Bu məhəllədən qəbristanına gedən yol da var. Amma bu məhəllənin bəzi sakinlərinə bu qəbristanda yer olmur, müharibə adlı bir iblisin ağuşunda kəfənsiz, məzarsız qalanlar da olur, amma fərq eləmir, yəqin fikrincə, hamı eyni torpağın altında olur, hamı torpaq olur nəhayətdə. Əsər elə qəbristanlığın təsviri ilə başlayır. Qəbir daşlarının üstündəki yazıları oxuyan və hər dəfə də yazıların hikməti barədə düşüncənə Ələkbər fikrini belə əsaslandırır: «Qəbir daşlarının üstündə heç vaxt mənasız söz olmur, ən adi bir söz, ən ibtidai bir fikir də qəbir daşlarının üstündə mənalıdır, dünyanın ən təsirli sözü, fikri olur, yəqin ona görə ki, qəbristanlığın özü dünyanın ən mənalı yeridir.

Qəbristan kimliyindən, necəliyindən asılı olmayaraq insanı filosof edir və sənin o anlardakı fikirlərin bir azdan, yəni qəbristanlıqdan çıxandan sonra, adi, hətta bəsit görünür, amma həmin fikirlər qəbristanlıqda elə bil ki, dünyanın ən müdrik fikirləridir».⁵⁰

Əsərdə bir balaca Ələkbər var, bir də böyük Ələkbər. Balaca Ələkbərin ətrafında bir məhəllə adam var. Xanım xala, onun altı oğlu, Fatma xala və qızı Ədilə, Muxtar və arvadı Kübra, Balakərim, Şövkət, Əminə və oğlu İbadulla, Ələkbərin atası Ağakərim, anası Sona və s. Tamam başqa-başqa adamlar var və müəllif hamısını bir balaca məhəlləyə sığışdırıb, bəlkə elə ona görə də bu məhəllə bir dünya kimi görünür və bu dünyada Ələkbərin tanıdığı adamlar içində də pis də, yaxşı da yanaşı yaşayır. Bu məhəllənin dava-dalaşı da olur, gülüş səsi gələn çağları da, bir də müharibənin sükut səsi... Vilyayət Quliyev «Ağ dəvənin izi ilə» adlı məqaləsində yazır: «Elçinin romanda yaratdığı surətlərin xarakterlərini, mənəvi keyfiyyətlərini ənənəvi müsbət-mənfi ölçüləri ilə müəyyənləşdirmək çətinidir. İnsan mürəkkəb məxluqdur və ədəbi ölçülərə görə ən mənfi sayılan adam da da bir işıqlı cəhət tapmaq olar. Ümumiyyətlə, Elçin insanı bütün daxili ziddiyyət və mürəkkəbliyi ilə təsvir etməyi sevirdi və bu yaradıcılıq prinsipinə «Ağ dəvə» romanında da sadıq qalmışdır».⁵¹

Balakərimin fikrincə, bütün ölümlərin səbəbkarı ağ dəvədir. Ağ dəvə kimin qapısında yatsa, həmin gün o adam dünyadan kəçməlidir. Balakərim ağ dəvə haqqında həmişə söhbət edir, Ələkbər bu söhbətlərə maraqla qulaq asır və hər dəfə sevdiyi adamları düşünürkən, qorxur ki, birdən ağ dəvə onun qapısında yata bilər. O qədər düşünür ki, hətta hərdən ağ dəvə onun yuxusuna da girir. Ələkbər istəmir ki, yaxşı adamlar ölsün. Bir dəfə Balakərimdən soruşur ki,

niyə ağ dəvə Hitlerin qapısında yatmır? Balakərim də cavabında deyir ki, yatacaq. Əslində, ağ dəvə gec-tez həminin qapısında yatır və bu nə Ələkbərin sualından, nə də Balakərimin cavabından asılı deyildir.

Əsərdə Ələkbərgilin yaxın qonşuları Xanım xala var və bu Xanım xala altı oğula həm analıq, həm də atalıq eləyir. Oğullar da ona anadan çox ata kimi baxırlar və sözsüz tabe olurlar. Xanım xala yaxşı insandır, amma Ədiləyə münasibətində pis adamdır. Amma, əslində, təleyüklü məsələlərdən baş açmayan adamlar üçün kimsə, «hə»si və «yox»u kin doğurur. Və xanım xala da nakam qaradışının bədbəxtliyini Ədilənin anası Fatmanın «yox»unda görür, elə ona görə də Fatmanın qızını oğlu Qocaya almaq istəmir. Ədiləni Muxtara verəndə isə, Ədilə özünü pəncərədən atır və bir neçə gündən sonra ölürlər. Bu ölüm həminəni yandırır, amma həmidən çox Ələkbəri yandırır. Hamı gözləyir ki, görəsən Xanım arvad dəfnə gələcək, ya yox. Fatma, qızı torpağa basdırılanda, Xanım xalaya deyir ki, «görəsən, çağıracaq oğlunu yanına», Xanım xala isə Balakərimə deyir ki, tütək çalsın. Əsərdə müəllif Balakərimin çağırmasını belə qiymətləndirir: «O biri otaqdan royaların səsi gəlir: qızım Baxın prelüdlərini çalır.

Baxın prelüdləri həmişəlikdir, həmişə insanlarla bir yerdə olacaq, o prelüdləri yüz il bundan əvvəl də çalıblar, bu gün onları mənim qızım çalır, yüz il bundan sonra da kimsə onları çalacaq.

Amma Balakərimin tütəkdə çaldığı havaları bir də heç kim eşitməyəcək.

Bax nəhəng idi, amma Balakərim heç kim idi.

Heç kimlərin məhnəsi əbədi susur.

Bu çox acıdır».⁵²

Əsərdə belə təsirli yerlər çoxdur. Ümumiyyətlə, Elçin yaradıcılığını əlavə detallarsız təsvir etmək çətinidir. Elə bil müəllif bütün bildiyi məlumatları oxucuya çatdırmaq istəyir və bunun üçün bəhanələr də tapır. Əsərdə mənfi obraz olan İbadullanın xarakterini oxucuya açmaq üçün onun insanlara münasibətini, məhəllə adamlarının ona münasibətini, ümumilikdə onun həyata münasibətini elə ştrixlərlə verir ki, oxucu da məəttəl qalır. Müəllif deyir ki, İbadulla anası ilə qızıl davası eləyir, İbadulladan bütün məhəllənin zəhləsi gedir, heç kəs onunla danışmaq istəmir, amma müəllif İbadullaya gözəl bir tərifi də verir: «Balakərim hərdən nə tütək çalırdı, nə də Ağ dəvədən danışdı, sarı hamamın qabağında səkidə oturub susurdu,

bir-bir məhəllənin evlərinə baxırdı və birdən bizim məhəllə ilə bağlı ciddi bir söz deyirdi. Bir dəfə görün nə dedi:

- Bir də görürsən əntiqə bir çəkmədi, əntiqə də dəridən tikiblər. Ancaq bir dənə yeri partdıyır, ora yamaq tikirlər. Çəkmə işdiyir, işdiyir, ancaq yenə də o partdayan yerin yamağı partdayır... Bax, bizim məhlə o cür ayaqqabıdır, elə işdiyir, işdiyir, işdiyir... İbadulla da o ayaqqabının həməni o yamaq yeridi...»⁵³

Elçinin əsərlərində diqqəti cəlb edən bir cəhət də Abşeron kəndlərinin dilini, ləhcəsini saxlamasıdır. Elə bu sitatda da məhlə sözü diqqətimi çəkdi. Əslində, bu söz əvvəldən də belə yazılmalıymış, amma hansı dilçininsə qəzəbinə gəlib, apastrof atılıb və yerinə «h» hərfi əlavə edilib, olub «məhlə, məhəllə», necə ki, fə'lə – «fəhlə» olub. Amma Elçin əsəri yazanda danışıq dilini saxlamaq üçün apostrofdan istifadə ələyib və bu çox yaxşı da alınıb. Amma bu gün yenidən dilçilərin qəzəbinə keçən apostrof ləğv olunub, görəsən, Elçinin bu əsəri latın qrafikası ilə çap olunanda və bu söz «mələ» kimi yazılındı, onda müəllifin fikrinin və əməlinin mənası itməyəcəkməni və bu gün çox yerdə dilimizə zərbə vuran apostrofsuzluq çoxmu davam ələyəcək, yoxsa bir gün dilçilər bir yerə yığılıb bir qədər də ədəbiyyatın təssübünü çəkmək fikrinə düşəcəklər?..

«Ağ dəvə» haqqında çox danışmaq olar, bütün surətlər haqqında da, müharibənin ağır-acısı haqqında da, elə balaca Ələkbərin qəlbini sıxan məsələlər haqqında da...

«Ağ dəvə» də müəllifin birinci romanı kimi təkəcə Azərbaycan hüdudunda qalmadı; sərhədləri aşdı və onun da soracağı bir sıra ölkələrdən gəldi. «Azərbaycan» qəzeti 1996-cı il 18 iyun sayında yazırdı: «Görkəmli yazıçı Elçinin hekayə, povest və romanları dünyanın bir çox ölkələrində nəşr olunmuşdur. Bu yaxınlarda yazıcının «Ağ dəvə» romanı İsveçrənin Sürix şəhərinin Avropada tanınmış və geniş nüfuzla malik «Unionis» nəşriyyatında alman dilində çapdan çıxmışdır. Əlamətdar cəhətdir ki, roman bilavasitə Azərbaycan dilindən alman dilinə tərcümə olunmuşdur. Tərcümənin müəllifləri Alparslan və Gög-əlp Bayramlı qardaşlarıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu «Ağ dəvə» romanının alman dilində ikinci nəşridir. Əsər alman dilində birinci dəfə Almaniyanın Frankfurt şəhərində nəşr olunmuşdu. – AzərTAc»⁵⁴

«Azərbaycan» qəzetinin 1999-cu il 12 may tarixli sayında isə «Ağ dəvə»nin Türkiyənin ən nüfuzlu nəşriyyatlarından olan «Ötüş

kən»də nəfis şəkildə çap olunduğu bildirilir və romanı məşhur ədəbiyyatşünas və tərcüməçi doktor Əli Duymazın türkçələşdirdiyi, kitalaba Elçinin yaradıcılığından bəhs edən geniş ön söz yazdığı qeyd edilir.

Surətlərin, xarakterlərin, hadisələrin, ziddiyyətlərin müxtəlifliyi Elçin nəsrinin rəngarəngliyinə və buna görə də sevilməsinə səbəb olur. Elçin yaradıcılığından bəhs açan müəlliflərin əksəriyyətini bu rəngarənglik cəlb edir... Ağacəfər Həsənlı «Sovet kəndi»ndə Elçinlə müsahibəsini belə başlayır: «Elçinin nəsrilə ilk tanışlığım neçənci ildən başlayıb, konkret tarix, ünvan yadında deyil. Bircə o yadımdadır ki, bol-bol rəngin sehrinə, möcüzəsinə düşmüşdüm. İşıq selində belədən-belə üzürdüm. İlk dəfə tanış olduğum ədəbi qəhrəmanların sifətlərini bəmbəyaz görkəmdə göürdüm – gecə-gündüz gözələrimin qabağından çəkilmirdilər. Özü də məni çəşdirən, təsir altına salan adı rənglər deyildi. O vaxtacan görüb əhəmiyyət vermədiyim, duyduğum rənglər idi: gümüşü, narıncı, məxməri, buğdayı, tünd yaşıl, bəmbəyaz, bomboz və s. Və bu rənglər bolluğu üz-üzə gəldiyim adamların talelərinə, ömürlərinə, günlərinə hopmuşdu. Elçin həmin müsahibədə rənglərə öz münasibətini belə bildirir: «Mənə elə gəlir ki, rənglər müxtəlifliyi, əslində, xarakterlər müxtəlifliyidir. Xalq arasında belə bir məşhur söz var: beş barmağın beşi də bir-birinə bənzəmir. İnsan taleləri də eləcə. Oxşarlıq ola bilər. Tam şəkildə təkrar mümkün deyil. Mənim üçün işıqlı taleli adamlar var, tünd qara boyalı kəslər var...»⁵⁵

«Azərbaycan» 1987-ci ildə Elçinin iki cildlə Seçilmiş əsərlərini çapdan buraxıb. Bu cildlə müəllifin on dörd hekayəsi, üç povesti və iki romanı daxil edilmişdir. Buradakı əsərlərdən və onlar haqqındakı məqalələrdən əvvəldə söhbət açdığımızdan, təkrar danışmağa ehtiyac görmürük, Niyazi Mehdiyevin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Həyat haqiqəti, söz duyumu» adlı məqaləsindən bir sitatla kifayətlənirik: «Elçin bədii teksti dünyaya yaxınlaşdırmağı bacırır. O qədər bacırır ki, cümlələr açıla-açıla çox nazik, çox yumşaq örtük kimi göstərdiklərinin üstünə düşürlər, şeylərin, nəsnelərin, xarakterlərin əyrisini, düzünü, genişliyini, hamarlığını, çıxıntısını alırlar. Elçinin söylənti tərzii povestlərdə və hekayələrində əsasən, silsilə cümlələrdən alınmış iri cümlələrdən yığılır. Öz ədəbiyyatımızda bunun kökü gedib çıxır Füzuli nəsrinə, sonra da Mirzə Fətəliyə, Mirzə Calilə. Ancaq əski forma yeni məzmun verir. Elçin nəsrində söylənti

aramla, müdrik arxayınlaqla gedir, sözdən sözə keçidin vaxtı cümləçi cümlələrdən birindən o birinə keçid vaxtından elə fərqlənmir, ona görə də bu bərabərlik rəvan gediş təsiri bağışlayır...

Elçin nəsrində gözlənilməz süjet dövümləri, obraz çevrimləri gözlənilməz olduqları üçün də, oxucunun şüurunun fəallaşdırdıqları üçün də hərdən mübahisə vəziyyətləri törədir. Düzü, xüsusilə hekayə və povestlərində əsərin söyləntisi «bizimlə söhbət» xarakteri daşıyır. Söhbət var ki, sənə nəşə deyib-bildirir, vəssalam! Söhbət də var ki, nəşə deyə-deyə bir də görürsən, öz səsi, öz ritmi, öz intonasiyası ilə səni dərin düşüncələrə salır. Elçin nəsrinin söyləmə, söhbət tərzii tez-tez belə magik təsir qazanır. Ancaq bəzən oxucuya söhbət oxucu ilə söhbətləşmə vəziyyəti yaradır və bu zaman mübahisə üçün də əsaslar ortaya çıxır. Ümumiyyətlə, həyatın adından, adı şüurun istəkləri, etdikləri adından bədii əsərlə mübahisə etmək araşdırıcı üçün də lazımlı bir işdir». ⁵⁶

Müəllifin ikicildliyi haqqında bu resenziyada toxunulan məsələlər digər müəlliflərin Elçin yaradıcılığında bəhs edən məqalələrində də işıqlandırılır. Elçin nəsrinin ritmi, intonasiyası, poetikası, məntiqi hər bir müəllifi cəlb edən tərəflərdir. Kamil Vəliyev müəllifin bir neçə povesti haqqında söhbət açdığı, «Azərbaycan» jurnalında çap olunmuş «Bədii intonasiya və ritm» adlı məqaləsində yazır: «Elçinin nəsr dilini ritm və intonasiya baxımından səciyyələndirən xüsusiyyət qabarıqdır. Onun dilində nitq ünsürlərinin qarşılıqlı əlaqəsi, birgəliyi çox güclüdür. Soyuq sözdən qaçan yazıcının hərarətli deyim tərzii əsərin canına, qanına hopduğundan Elçinin povest və hekayələrinə sevilmə-sevilmə oxunur». ⁵⁷

Aydın Məmmədovun müəllifin «Dolça» povesti haqqında «Dəniz saflığı sevir» adlı məqaləsində ümumi Elçin yaradıcılığının səciyyəsini görürük. Müəllif yazır: «Sakin axan çay sahillərini yavaş-yavaş, hiss olunmadan oya-oya öz səthini genişləndirdiyi kimi, Elçin də öz əsərlərində obrazlarının daxili aləminin ən qəribə istək və duyğularını hissə-hissə, pay-pay üzə çıxarır. Yazıcının əsərlərində məsafəcə müxtəlif situasiyalar və bu situasiyaların bədii təəcəssümü olan detal və təfərrüatlar daxilən yazıcının xüsusi ustalıqla qurduğu qeyri-adi məntiqlə bağlanır, vahid lövhə yaradırlar». ⁵⁸

Əziz Mirəhmədov isə «Azərbaycan» jurnalında «Nəsrin şeiriyyəti» məqaləsində Elçinin hekayə və povestlərindən söhbət açır. əsərlərin poetikasından danışır. O yazır: «Təbiət eşqi, təbiəti həssas

sənətkar duyğuları ilə duymaq, onun sirlərini idraka və izaha çalışmaq, cəmiyyət hadisələrini təbiətin sakit və coşqun anları ilə əlaqələndirmək Elçin nəsrinin şeiriyyət qaynaqlarından biridir». Müəllif Elçinin «Dəyişmə», «Baladadaşın ilk məhəbbəti», «Bir görüşün tərixçəsi» və s. əsərlərindən uzun-uzadı sitatlar verir və fikrini belə əsaslandırır: «Bizi kiçik bir yazıda belə uzun sitat gətirməyə cürətləndirən yalnız müəllifin buradakı təbiət sevgisini, kompozisiya qurmaq və süjet inkişaf etdirmək bacarığını əyaniləşdirmək cəhdi deyildir. Məsələn ondadır ki, bu parçadakı həzin təbiət təsviri lirik nəsrə məxsus bir üslubda verilən mənəvi-əxlaqi mühakimə ilə birləşərək, yenə də Elçin nəsrinə xas olan bir şeiriyyət əmələ gətirir ki, bu dəfə bu şeiriyyət insan və onun taleyi haqqında fəlsəfi düşüncə ilə səsləşir». ⁵⁹

Elçinin üçüncü romanı «Ölüm hökmü» adlanır, yazıçı nəşriyyatında 1989-cu ildə çap olunub. Kitaba ön söz yazan İsa İsmayılov əsər haqqında olduqca geniş, dolğun məlumat verir, «Repressiyadan durğunluğa doğru» adı altında həmin dövrlərin Elçin qələmi ilə olduğu kimi işıqlandırıldığını qeyd edərək, yazıcının yaratdığı obrazları belə səciyyələndirir: «Türkiyədə peyğəmbər kimi türbəsinə səcdə olunan müqəddəs Mövlana Cəlaləddinin belə bir gözəl, peyğəmbərcəsinə deyilmiş müdrik sözü var: «Ya olduğun kimi görün, ya göründüyün kimi ol...». Elçinin bu romanındakı təzdid-çətid obrazların taleyini izlədikcə, nədənsə bu müdrik sözü tez-tez xatırlayırdım. Bu adamlar taleyinni, zamanının hökmü üzündən, nə olduğu kimi görünürlər, nə də görüdükləri kimi olurlar. Çünki onları nə olduqları kimi görünmək, nə də görüdükləri kimi olmaq xoşbəxt eləyə bilər. Onlar Zamanın sərt küləkləri əlində o divara, bu divara çırpıldıqca, xəyanət, alçaqlıq, satqınlıq yoluna qurşandıqca, hər addımbaşılıqları özlerini təmizə çıxarmağa hazırdılar: bax, görürsünüzmü, bu mənim günahım deyil, bu günahı mənim adıma yazmayın!..

Elçin bəzən onların halına acıya-acıya, bəzən nifrətini gizləyə-gizləyə yazıçı təxəyyülündə bu adamları necə görürsə, eləcə də boyasız-filansız, bütün məziyyətləri ilə göstərməyə çalışır: onlar gözümüzün önündə həm olduqları kimi canlanır, həm də görüdükləri kimi olurlar.

Bu, yazıcının sənətkarlığıdır...» ⁶⁰

Roman çapdan çıxan kimi, hiss olundu ki, ədəbiyyata yeni əsər gəlib, Elçinin əvvəlki sənətkarlığıyla, əvvəlki stiliylə, əvvəlki söyləntisi, əvvəlki deyimi ilə, lakin daha çox diqqəti cəlb edən mövzusu ilə gəlib. Bu gəliş ədəbiyyatda bir canlanma yaradı, əsər haqqında resenziyalar yazıldı, müzakirələr keçirildi. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin 1990-cı il, 13 aprel sayında bir çox alimlərin əsər haqqında fikirlərini açıqlayan «Janrın çətin yollarında» adlı yazıdan da görünür ki, əsər ciddi müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Əvvəlcə akademik Bakir Nəbiyevin məruzəsini oxuyuruq. Əsərə bir tənqidçi ədəbiyyatşünas kimi ciddi yanaşan məruzəçi, romandakı hadisələri dövr baxımından, obrazları fərdi xüsusiyyətləri nəzərdən hərtərəfli izah etməyə çalışır, müəllifin sənətkarlıq xüsusiyyətlərini bir daha bizə aydınlandır: «Romani oxunaqlı edən tək o deyil ki, uzun müddət üzərinə qadağan pərdəsi çəkilmiş bəlalərimizdən bəhs edir, bir də odur ki, əsər sənətkarlıqla yazılmışdır. Elçin bədii təhkiyənin əlvan vasitələrindən yerinə görə çox sərt, realist təsvirdən, bəzən şirin, mülayim yumordan, bir sıra məqamlarda isə qroteskdən, hətta başqa əsərlərindən tanışığımız fantasmaqoriya ünsürlərindən faydalanır, hərdən surətləri mənigirləyən qarabasmalardan da sərf-nəzər etmir, onların daxili monoloquna geniş yer verir. Hadisələri mənə və mahiyyətinə oxucu marağını qüvvətləndirmək məqsədilə islam tarixindən, Quranın ayrı-ayrı surələrindən, mifologiyadan götürülən nümunələr, maraqlı parçalar da bu işdə öz səmərəli rolunu oynayır. Adı çəkilən vasitələr öz-özlüyündə təcrid olunmuş halda yox, obyektiv aləmin bir küll halında bədii təcəssümünə xidmət edən priyomlar kimi əsərin toxumasında öz təbii yerini tutur, səmərəli rolunu oynayır». ⁶¹ Məruzəçinin sözündə böyük həqiqət vardır. Doğrudan da əsərdə ayələrin, sitatların verilməsi yerindədir. Ümumiyyətlə, Elçin yaradıcılığını folklor nümunələrindən, hikmətli sözlərdən, eləcə də müəllifin bu səpkili fikirlərindən təcrid olunmuş halda görmək təsəvvürolunmazdır. Elçin yaradıcılığında bu xəttin öz yeri var. Özü də bu seçilən, hiss olunan xətdir və müəllifin ilk yaradıcılıq nümunələrindən bizə tanışdır.

Müzakirədə iştirak edən çıxışçılar içərisində Vilayət Quliyevin fikirləri də diqqəti çəkir. Əsərdəki ümummilli və ümumbəşəri problemlərin qoyuluşuna diqqət yetirən natiq çıxışını belə yekunlaşdırır: «İnanıram ki, bütövlükdə oxucu mədəniyyəti çatacağı təqdirdə, ciddi dərk olunacağı təqdirdə «Ölüm hökmü» romanı indiyə qədər bir-

birimizə ucundan-qulağından dediyimiz dəhşətli həqiqətlər barəsində vaxtında, cəsarətlə, ən başlıca isə roman dili və təfəkkürü ilə deyilmiş sözdür. Bu mənada əsər mübaliğəsiz ümumittifaq nəsrinin son illərdə yaranmış bir sıra uğurlu nümunələri ilə ayaqlaşır, həmin əsərlərdə qaldırılan problemləri milli keyfiyyətlərlə tamamlayır. Lakin bununla birlikdə roman bədii ehtiva və vüsət baxımından ümumbəşəri meyarlarla daha çox səsleşir. Başqa sözlə desəm, buradakı güclü millilik eyni dərəcədə güclü olan bəşəriyyətin təməlinə, bünövrəsinə çevrilmişdir». ⁶²

Tənqidçi Arif Məmmədov sözünə «Yoxluq problemi kimi yox, həyat, əbədilik problemi kimi, ölüm problemi Elçinin yeni romanında daha geniş miqyasda və mürəkkəb kontekstdə işlənmişdir», ⁶³ – fikri ilə başlayaraq, əsərə yüksək qiymət verir. N. Quliyev isə bu romanı cəmiyyətimizin keçdiyi yetmiş illik bir dövrün bədii salnaməsi hesab edərək, əsərdəki obrazlara öz münasibətini bildirir: «Ölüm hökmü»ndə surətlər çoxdur. Lakin bunların hamısı haqçansa, hansı xətdəyə görüşür və bir-birilə əlaqəyə girir. Bu mürəkkəb strukturdə olduca maraqlı, lakin, ilk baxışda ikinci planda görünən və buna görə də nəzərə çarpmayan xətlər var. Bunlardan «bəynəlmiləl ailə» xəttini xüsusi qeyd etmək istərdik. Çünki, həmin ailənin canlandırdığı həyat həqiqətləri xalqımızın bugünkü narahatlıqları ilə çox yaxından səsleşir». ⁶⁴

Elçin yaradıcılığına bəlkə də hamıdan çox müraciət edən, müəllifin bəlkə də bütün yaradıcılığını izləyən, haqqında dəfələrlə məqalələrlə çıxış edən Kamil Vəliyevin də buradakı çıxışı maraqlı doğurur. Natiqin iki fikrini burada qeyd edirik: «Elçinin «Ölüm hökmü» romanını birnəfəsə oxudum və uzun müddət bu romanın təsiri altında yaşadım. Və hələ də o təsirdən qurtarmamışam», «Mövzusu, ideyası, məzmunu xalqın taleyini əks etdirən bu roman «dünən necə olmuşdur?» sualına «bu gün necədir», «sabah necə olacaq» dairəsində cavab verir». ⁶⁵ Kamil Vəliyev müzakirə zamanı, dediyi fikirlərdən əvvəl də, Elçin yaradıcılığından bəhs eləyən «Ölüm hökmü kimindir?» adlı məqaləsində də roman haqqında fikir və mülahizələrini oxuculara çatdırmışdı. Müəllif yazırdı: «Cəsarətlə demək olar ki, «Ölüm hökmü» romanında yazıçının təsirləndiyi yeganə mənəbə – həyatdır! Əsərdə həyatımızın elə incə, gözlə görünməsi çətin olan elə qaranlıq məqamları açılır ki, yazıçının müşahidə və təsvir məharətinə heyran qalmamaq olmur. Ən əsası isə odur ki, El-

çin 20-ci, 30-cu illərin indi bizdən ötrü şübhəli bir dolanbac təsiri bağışlayan faciələrindən bəhs edəndə belə, oxucunu bədii sözün izi ilə zamanın həmin çağlarına aparıb öz sözünü deməyə, öz duyğu, düşüncəsini bölüşməyə haqq verir.

Ümumiyyətlə, «Ölüm hökmü» sayı çox az olan o romanları-mızdandır ki, buradakı hadisələr bir zaman kəsiyində baş vermiş, keçmiş, bu gün və gələcək bu əsərdə əriş-argac təmsalında bir-birinə qovuşmuşdur. Bu qovuşma heç şübhəsiz ki, əsərin süjet və kompozisiya qurumlarına da öz təsirini göstərir və onları müəyyən edir. «Ölüm hökmü»nün süjet və kompozisiyası ilk baxışda öz mürəkkəb ölçü-biçisi ilə fərqlənir. Lakin bu mürəkkəblik süni şəkildə yazıçı tərəfindən yaradılmışdır, - hadisələrin təbii axarı, surətlər və onlar arasındakı münasibətlər sisteminin konstruktiv əsası məhz bu cür süjet-kompozisiya quruluşunu şərtləndirir». ⁶⁶

Əsərdə diqqəti cəskən məqamlar çoxdur. Sovet dövrünün səciyyəsinə açıqlayan sadə söyləntiləri oxuduqca, adama elə gəlir ki, bir dəfə yaşadığın, lakin olanlara çox təbii baxdığın zaman kəsiyində, əslində, başqa çalar da var imiş. Heç bir şey yeni deyil, yaşadığımız dövrdə şahidi olduğumuz hadisələrdən az-çox nə ilə isə fərqlənən hadisələrə sadəcə bu günün gözü ilə baxırıq. Deyək ki, Murad İldırımının neçə il ali məktəbdən kəsilməsi, müəllimin tələbəni kəsmək üçün verdiyi qondarma sual, «Əzizimin cəfası» adlı romanın Murad tərəfindən axtarılması, eləcə də digər süründürməçiliklər hamımıza tanışdır. Amma biz o zaman belə şeylərin mahiyyətinə varmaq fikrinə də düşməmişik. Sadəcə öyrəşmişik. Amma Elçin məhz bunu əsərə gətirib, özü də yerində gətirib, həmin dövrün bir neqatı halını açıqlamaq üçün ondan detal kimi istifadə edə bilib. Müəllif əsərdə çox gözəl bir fikir verir: «Əlbəttə, belə bir adda roman yox idi, amma Murad İldırım buna qəti əmin olmuşdu ki, bu gün insanlar elə bir dövrdə və elə bir ölkədə yaşayırlar ki, o yazılmamış romanı oxuya bilməsən, sənin işlərin heç vaxt düz getməyəcək...»

Tələbə Murad İldırımın gecələr həmişə belə bədbin ictimai fikirlərə qapılından birdən-birə qərarlıq içindəndən bir əl çıxıb gəlib gözələrinin qabağında dayanırdı və o əlin barmaqlarının güclə sezilən hərəkəti, elə bil ki, rişxəndlə deyirdi: ay axmaq tələbə, hərənin bu dünyada öz yeri var, həmişə belə olub və həmişə də belə olacaq – ibtidai icma dövründən tutmuş bu günə qədər və min il bundan sonraya qədər! – amma sən o qədər vəciz və lazımsız bir məxluqsan

ki, nahaq yərə təqsiri zamanənin və ölkənin boynuna yırırsan. sənin kimilər bütün zamanlarda və bütün ölkələrdə, bax, bu əlin kölgəsində heyvan kimi ömür sürüb qara torpağa qarışıblar, çünki onlarla (və səninlə) heyvan arasında heç bir fərq olmayıb». ⁶⁷ Burada müəllif artıq problemi bəşəriyyət səviyyəsinə qaldırır. Burada artıq yerindən, heç bir gəlmərisindən asılı olmayaraq, bütün muradların problemindən söhbət gedir.

Əsərdə yaralı yerlərdən biri də abidələrə olan münasibətdir. İstər daş olsun, istər kağız, istər maddi olsun, istər mənəvi, əsrlərin yadigarı olan, keçmiş yaşadan hər bir şey müqəddəsdir. Amma sovet dövründə bir çox tikililərin dağıdılması, əski yazılı abidələrin yandırılması, məhv edilməsi də bu əsərdə ürək ağrısı ilə qeyd olunur: «Ələsgər müəllim Füzulinin və Vaqifin şeirlərindən ibarət iki qədim əlyazmasını da həmin zirzəmidə gizlətməmişdi, çünki o əlyazmalar təbii ki, ərəb əlifbasında idi.

İndi o adam ki, ərəb əlifbası ilə kitab oxuyurdu, ərəb əlifbası ilə məktub yazırdı – o əlifba ilə ki, bu bədbəxt xalq min il idi ki, yazırdı, oxuyurdu – onu xalq düşməni kimi işfə edirdilər: hərəgah evində ərəb əlifbası ilə kitab varsa, deməli, sən mollasan, dini təbliğ edirsən (kimə başa salasan ki, bu Füzulidi! Vaqifdi!..), yaxud sən müsəvətin agentisən, qatı burjua millətçisən, pantürkistsən (ən dəhşətli ittiham bu idi – pantürkist!), panislamistsən... Tək kitabdı bəyəm? Bunlar daşlarla da düşmənçilik edirlər. Bibi-heybətədəki o gözəl məscidi ki, adam baxanda onun yaraşığına mat qalırdı, uçurub dağıtdılar, yerlə yeksan elədilər. Maştağadakı o qədim məscid də elə... Azərbaycanda nə qədər tarixi məscidlər dağıdıldı?... Şəkidəki o qədim, o gözəl məscid... Dünyanın ən günəhsiz yeri qəbristanlıqdı, ora da əl atırlar, orada da məqbərələri dağıdırlar... Qəbristanlıqda da bəd əməl axtarırlar... Hansını deyəsən? Yaxşı, ay əclafılar, ay vicdansızlar, ay nankorlar, ay adını yeni həyat qurucusu qoyub həyatı dağıdanlar, yaxşı, deyək ki, məscidlər müsəlmanınkıdı, siz də ki, islamla qanlı-bıçaqşın, bəs onda Bakının ən gözəl yerindəki o nəhəng Aleksandr kilsəsinin niyə dağıtılıb daş üstündə qoymadınız, uçurub yox eladınız?...» ⁶⁸

Əsərin bu hissələrini oxuyanda yadıma Əli Şamilin bir söhbəti düşdü. Deyirdi ki, arxiv materialları içərisindəki bir sənəddə qeyd edilmişdir ki, Əmin Abidin pantürkist olduğunu sübuta yetirən faktarlardan biri də qaradaşi Əliabbas Müznibin fikridir. Ondan soruşurlar

ki, sən təsdiq edə bilərsən ki, Əmin Abid pantürkistdir. O da cava-
bında demişdir ki, bəli, mənim qardaşım pantürkistdir... Bir sıra
«tarif»dən sonra da nəhayət demişdir ki, mən özüm də qatı pantürki-
stəm. Sonra hər ikisi güllələnmişdir. Bu anda içimdən bir ağrı da
keçdi, - pantürkistlərin çoxu üzə çıxarılb, məşhurlaşb, haqqında
məqalələr, hətta kitablar yazılıb. Adlarına küçələr, məktəblər var,
amma Əmin Abidlə Əliabbas Müznib Mütəllibzadələrin bəxti açıl-
mır ki, açılırlar...

Romanın «Ölüm hökmü» adlandırılması oxucunu ən əvvəl bu
hökmün soracağına çıxarır. Əsərdə «Tonqal» adlı hissədəki hadisələr
izləyirsən, tauna qarşı mübarizə səhnələri, sonda Murad İldırımının
özünə «yazdığı» ölüm diqqəti çəkir. Adama elə gəlir ki, elə ölüm
hökmü budur. Amma əsərin sonuna, «İntihar» hissəsinə çatanda,
səni heyrat bürüyür. Hətta itin də cəmiyyətdən iyrenib, ölümü həyat-
dan üstün tutduğu bir dövrdə bütün təhqir olunmuşların intiharı ke-
çir beynindən. Bir anda elə bil səni cərəyan vurur. Sakitcə yerində
quruyub qalırsan. Nə qədər silkələnib özünə gəlmək istəyirsən,
bacarmırsan. Bu anda Tülkü gəldi qəbristanlığı çıxır yadımdan, fik-
rin daha uzaqlara, adsız qəbristanlıqlara gedib çıxır, - qəbristanlığa
oxşamayan, qəbirləri olmayan qəbristanlıqlara... Bu əhatə üçün
müəllifin sənətkarlığına qibtə etməyə bilmərsən. Arif Əmrahoğlu
«Ölüm hökmü unudulanda» adlı məqaləsində yazır: «Son vaxtlar söz
sənətimizdə, xüsusən Elçinin yaradıcılığında insanın insanlığının,
ömrün mənalılığının, həyatın dəyərliliyinin məhək daşı kimi ölüm
probleminə maraq artmışdır. Həyat haqqında danışmağın insan
taleləri qədər müxtəlif və zəngin yolları vardır. Bu yollardan biri də
Elçinin son dövr yaradıcılığının özünəməxsusluğuna çevrilmişdir.
Yazıçı həyat haqqında ölümdən danışmaqla söhbət açır».⁶⁹

Romanda Elçin yaradıcılığına xas olan bəzi fikirlər də maraqlı-
dır. Bəzən heç kimə pislisi keçməyən bir adamın zəlif vəziyyəti, bu
andakı düşüncəsi, bəzən millətin qanını soran, hətta ölünün cibini
kəsən bir adamın məntiqi səndə həm ikrah hissi doğurur, həm də
səni düşündürür. Bu barədə çox danışmaq olar, çox sitatlar vermək
olar. Amma sadəcə iki sitatla kifayətlənirik: «Məni...it doğaydı də...
gör-r-rə anam... Anam pisiydi də...köpək qızı anam...it doğmadı
də məni!...İt olar-r-r-dim...gəzər-r-dim...sənnən bir yer-r-rdə küçə-
lərdə...Səniyan dost olar-r-rdim...Dost olar-r-rdi
özümüzçün...Adamlar çox... əclafdı, e... bilirsən?... Çox əclafdı!..

Mən istəyir-r-rəm ki... it olam... Bax...belə!.. - Və o arıq kişi it kimi
hürməyə başladı və onun eləcə hürməyi, elə bil ki, bu dar dalanın o
rahatlığını, o təmizliyini Gicbəsər üçün daha da artırdı, o sakitliyi
də pozmadı, əksinə, o sakitliyin davamı oldu», «Əbdül Qafarzadə
belə hesab edirdi ki, kişi olan kəs işlərini gərək elə qursun, fahişədən
asılı olmasın: ümumiyyətlə, o işə ki, arvad qarışdı (özü də ki, fahişə!),
onda o işin axırı olmaz!...».⁷⁰

Əsər haqqında yazılan məqalələrdə nədənsə ən çox Əbdül Qa-
farzadə obrazı haqqında danışılır. Amma mənimçün bu obraz o qə-
dər açıqdadır ki, yəni, müəllif bu obrazı o qədər bizim üçün işıqlan-
dırır ki, onun yenidən təhlilinə ehtiyac qalmır. Çünki Qafarzadənin
ətrafında cərəyan edən hadisələr hər şeyi açıqlayır. Mənimçün burad-
a ən maraqlı müsbət obraz Xosrov müəllim, mənfəi obraz isə Arzu-
dur. Əsərdə ən çox Qafarzadədən danışılır, ən az isə bu adamlardan,
amma bu adamların az düşüncəsi ilə müəllif o dövrün ab-havasını
daha aydın verir. Bu istiqamətdə də çox şey danışmaq olar, amma
bu romanla bağlı söhbətimizi uzatmaq fikrində deyilik...

«Ölüm hökmü» də Elçinin digər romanları kimi ölkə hüdudla-
rından kənara çıxdı. «Azərbaycan» qəzetinin 1995-ci il 24 may tarixli
sayında Azər Tac xəbər verirdi ki, Elçinin «Ölüm hökmü» romanı bu
yaxınlarda Moskvanın «Sovremenniy pisatel» nəşriyyatında məşhur
ədəbiyyatşünas Tatyana İvanovanın tərcüməsində rus dilində nəfis
şəkildə çapdan buraxılmışdır. «Azərbaycan» qəzetinin 1997-ci il 10
yanvar tarixli sayında isə oxuyuruq: «İstanbuldakı nüfuzlu «Ötü-
kən» nəşriyyatı Elçinin «Ölüm hökmü» romanını türk dilində nəfis
şəkildə nəşr etmişdir. Romanı türk dilinə Türkiyənin görkəmli ədə-
biyyatşünas və tərcüməçisi Yusif Gədikli çevirmişdi.

O, kitabı yazdığı ön sözdə yüksək qiymətləndirdiyi romanın
geniş təhlilini vermiş, əsərin həm Azərbaycan, həm keçmiş sovet
ədəbiyyatında, eləcə də müasir türkdilli ədəbiyyatda nə kimi yer tut-
duğunu işıqlandırmışdır. Kitabda şair İsa İsmayilzadənin bu roma-
nın Elçin yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutmasından bəhs edən ge-
niş məqaləsi də verilmişdir. «Ölüm hökmü» Elçinin Türkiyədə nəşr
olunmuş beşinci kitabıdır».⁷¹

Biz Elçin nəsrindən danışarkən, müəllifin əldə etdiyimiz kitab-
larına müraciət etdik və bu kitablar haqqında yazılan resenziyalardan,
ümmilikdə Elçin yaradıcılığında bəhs edən yazılardan sitat-
larla fikrimizi aydınlaşdırmağa çalışdıq. Elçinin uşaqlar üçün yazdığı

kitablarından söz açmaq imkanımız olmadı. Amma həmin kitablardakı əsərlərin də yüksək səviyyədə olduğunu qeyd etmək istərdik. Ümumilikdə, Elçin nəsrində diqqətimizi çəkən nə oldu? – İlk növbədə Elçinin əvvəlcə hekayələr, sonra povestlər, nəhayət romanlar yazdığına şahidi olduq. Yəni, Elçin bəzi yazarlar kimi, birdən-birə povestə və ya romana müraciət etməmiş, kiçik həcmli əsərlərdən başlayıb üzüyxarı getmişdir, bu yolda da püxtələşmiş, qələmini itiləmiş, sənətkarlığını yüksəltmişdir. Elçin hələ gənc bir yazıçı olarkən, Yəhya Seyidov «Əlvanlığın və mürəkkəbliyin inikası yollarında» adlı məqaləsində yazırdı: «Nəsrimizin ümidverən, istedadlı nümayəndələrindən biri olan Elçin, alim-filoloqdur. Müəllifin tərcümeyi-halına aid bu faktı xüsusilə qeyd etmək ona görə zəruridir ki, həmin amil Elçinin axtarışlarına güclü təsir göstərmişdir. O, klassik Azərbaycan nəsrinin qiymətli ənənələrindən bəhrələndiyi kimi, təsadüfi deyil ki, bir çox hekayələri üslub və ahəng cəhətdən Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərini xatırladı və bu fakt artıq ədəbi tənqid tərəfindən qeyd olunmuşdur, müasir dünya (bu haqiqəti də nəzərə çatdırmaqdan çəkinməyək), xüsusilə sovet nəsrinin nailiyyətlərindən də öyrənir. Amma bu proses, müstəqil və yaradıcı səciyyə daşdığından, müəllifin istedadı ilə şərtlənən tənqidi baxışa tabe olduğundan, Elçin heç kəsə oxşamır, özünə xas yazı üslubu, mövzusu olan bir nasir kimi diqqəti cəlb edir.

Elçin müasirlərimizin bədii surətini yaratmağa, onların mürəkkəb daxili aləmlərinə nəzər salmağa cəhd edir, bu yolda axtarışdan çəkinmir. Onun bu istiqamətdə irəlilədiyinə şübhə yoxdur».⁷²

Elçin nəsrində diqqətimizi çəkən ikinci cəhət hər bir müsbət qəhrəmanın da mənfəi cəhətlərini və hər bir mənfəi qəhrəmanın da müsbət cəhətlərini daxili danışıq vasitəsilə açıb göstərməsidir. Elçin bununla bir haqiqəti göstərmiş olur ki, Allah hər bir insanın daxilində həm müsbət, həm mənfəi cəhətləri bilqüvvə şəklində yaratmış və müxtəlif mühitlərdə insanlar bu cəhətlərin şəraitə uyğun olmasını bürüzə verirlər və həmin cəhətləri də xarakterlərində zaman keçdikcə möhkəmləndirirlər. Üzə çıxmayanlar isə daxilə qalır, hardasa imkan tapan kimi, zatını göstərir. Cahangir Məmmədov və Mübariz Əhmədov «Bir nəsrin poetikasından» adlı məqaləni belə bitirirlər: «Onun əsərlərinin hər birində hansı problem qoyulursa qoyulsun, əsas diqqət surətlərin mənavi aləminə yönəldilir. Əksər hallarda da xarakterlər keçilən ömür yoluna nəzər salmaqla – retrospeksiya ilə

açılır. Yalnız bu retrospeksiyalarda biz insanın harda səhv etdiyini, harda zərbə aldığı, harda bürüldüyünü, yaxud harda və hansı mübarizə aktına haqlı olduğunu, bu haqqın onu hara gətirdiyini duyuruq, qiymətləndiririk, özümüzün həyatımıza, keçmişimizə ekskursiyalara gedirik, özümüzü obrazlarda yaşayıb təəssüflənirik, ya da təsəlli tapırıq.

Təsvir olunan hadisənin poetik açılışı da psixoloji nəsrin o vqatı ilə bağlıdır. Bu nəsrədə həyatın özündən gələn melodiyaların səsi aydın eşidilir. Bu polifonik melodiya uzun müddət oxucu qəlbində qalır, onu işığa, gözəlliyə səsləyir».⁷³

Elçin nəsrində diqqətimizi çəkən cəhətlərdən biri də onun əsərlərinin qətiyyətlə bir-birinə oxşamamasıdır. Hekayələri oxuyursan, hətta tanış adlar, obrazlar olan hekayələri də qarışdırmaq olmur. Hər əsər öz obrazları ilə, öz ideya-bədii cəhətləri ilə, öz tərbiyəvi əhəmiyyəti ilə yadında qalır. Eləcə də, müəllifin povestlərini oxuyanda, bir-birinin ardını deyim, bir-biri ilə bağlı olmanı deyim, bilmirəm, - amma bəzən eyni bir ömür yolunun müxtəlif anları müxtəlif əsərlərdə görünür – hadisələr də əsərlərin qarışdırılmasına gətirib çıxarmır. Təkrar ömür yolu da, təkrar hadisə də biza təzə nəşə deyir və bir povestin ideyası, məzmunu o birininki ilə səhv salına bilmir. Hərə özü kimi yadda qalır. Bəlkə elə ona görə də Elçin yaradıcılığı həm oxucuların, həm də tənqidçilərin diqqət mərkəzində olur. Nizaməddin Şəmsizadə «Bu da bir sehrdir» adlı məqaləsində yazırdı: «Ədəbi tənqid Elçin yaradıcılığına heç zaman laqeyd olmayıb. Onun əsərləri həmişə tənqiddən özünə qarşı səviyyəli münasibət tələb edib. Məlum, şablon, hamıya aid olunan meyarlarla Elçinin yaradıcılığı haqqında söz demək mümkün deyil. Onun yaradıcılığı öz əsl mahiyyəti haqqında həqiqəti tənqidçiyə qısqançlıqla təslim edir».⁷⁴

Yuxarıda dediyimiz fikri Elçinin romanlarına da şamil edə bilərik. Hər üç roman ayrı-ayrılıqda öz xüsusi çəkisi, tutumu, zəngin, kamil obrazları, sənətkarlıq xüsusiyyətləri baxımından geniş bir əsərin mövzusu ola bilər. Vilayət Quliyev «Dünəndən bu günə və gələcəyə» adlı məqaləsində yazırdı: «İstər «Mahmud və Məryəm», istərsə də «Ağ dəvə» romanında Elçinin doğma xalqın mənavi həyat tarixini, zamanın sınaqlarından çıxan və bu günümüzə qədər gəlib çatan yüksək əxlaqi keyfiyyətləri, insansevərlik, bəşəriyyətin taleyinə cavabdehlik kimi ulvi hissləri diqqət mərkəzinə çəkir. Yazıçı xalq həyatını konkret zaman hüdüdlərində görürsə də, onun dünənə və

sabahına gedən yolları izləyir, keçmişdən gələcəyə aparmalı olduğumuz mənəvi sərvəti, bütün zamanlarda insanı insan edən amilləri öz qəhrəmanlarının təmsalında yüksək bədiiilik və obrazlılıqla canlandırır». ⁷⁵ Müəllif «Fələkətqabağı xəbərdarlıq» adlı məqaləsində yazıcının üçüncü romanı haqqındakı fikirlərini belə ümumiləşdirir: «Ölüm hökmü» mövzusunda, yazılış tərzinə, bədii axtarışların yeniliyinə və obrazlılığın vüsətinə görə təkcə Elçin yaradıcılığında deyil, bütövlükdə müasir Azərbaycan nəsrində maraqlı, orijinal hadisədir». ⁷⁶

Elçinin kitablarından danışarkən, ara-sıra həmin kitabların xarici ölkələrdə çapı ilə əlaqədar xəbərləri də qeyd etmişdik. Amma Elçinin xaricdə kitablarının çapı bu günə kimi də davam edir, yəqin ki, hələ bundan sonra da yeni-yeni xəbərlər eşidiləcək. Bəzi ölkələrdə vətəndə çap olunan kitablar eyni adla, bəzilərində isə müxtəlif əsərlərin başqa-başqa adlar altında çap olunduğunun şahidi olur. Hətta çap olunan bəzi kitablar haqqında reseziyalar da yazılmışdır. Yusif Savalan «Kommunist» qəzetində «ADR-də çap olunmuşdur» adlı məqaləsində tərcümənin səviyyəsinə söz açaraq, onun orijinala yaxın olduğunu qeyd edərək, yazır: «Mahmud və Məryəm», - Romanı almanca çevirən tərcüməçi İlza Çertner çox düzgün hərəkət edərək, bir sıra Azərbaycan sözlərini, realiləri dilimizdə olduğu kimi saxlamışdır. Türkologiya üzrə məsləhətçi Hans Ulrix İn kitabın sonunda onların elmi-bədii şərhini vermişdir». ⁷⁷ «Azərbaycan» qəzeti 1996-cı il 25 iyun tarixli sayında «Elçinin kitabı çin dilində» adlı yazıda Sinuan əyalətinin xalq nəşriyyatında Elçinin «Dar ayaqqabı» adlı kitabının çap olunduğunu xəbər verir. Həm də bildirilir ki, ÇXP-də bu, ilk azərbaycanlı müəllifin kitabıdır. Tərcüməçilər Yan Tyen Tsin, Fan Tsi Lui və Van yon Fadır. ÇXP səfirliyindən AzərTaca bildirmişlər ki, Pekindəki «Kempinski» mehmanxanasında kitabın təqdimat mərasimi də keçirilmişdir. «Azərbaycan» qəzetinin 1997-ci il 22 aprel sayında isə «Elçinin hekayələri İraqda nəşr edilmişdir» adlı yazıda oxuyuruq: «Yazıcının yeni bir kitabı Bağdadda nəşr olunmuşdur. «On ildən sonra» adlı bu kitaba Elçinin eyni adlı hekayəsi, ələcə də «Bülbülün nağılı», «Talvar», «Sarı pencək», «Qatar. Pikasso. Latur. 1968», «Otel Bristol» hekayələri daxil edilmişdir.

Kitab türkmən dilində nəşr edilmiş və İraqda yaşayan qan qardaşlarımız üçün gözəl bir töhfə olmuşdur. Görkəmli İraq şairi və tədqiqatçısı Əbdüllətif Bəndəroğlu hekayələri türk dilində çapa ha-

zırlamış və kitaba Elçin yaradıcılığı, onun müasir türkdilli ədəbiyyatda tutduğu mövqə haqqında ətraflı ön söz yazmışdır». ⁷⁸

«Azərbaycan» qəzetinin 1998-ci il, 29 aprel tarixli sayında isə AzərTac Moskvada nəşr olunan «Drujba narodov» jurnalının üçüncü sayında Elçinin «Dünyanın bəxtəvəri» adlı hekayəsinin dərc olunduğunu xəbər verir və əsəri rus dilinə Keli Kovaleviciyın tərcümə etdiyini bildirir. «Azərbaycan» qəzetinin 2000-ci il 13 sentyabr tarixli sayında isə «Elçinin Türkiyədə yeni kitabı» adlı yazıdan yeni məlumatlar alırıq: «Bu günlərdə Türkiyənin məşhur «Everest» nəşriyyatı Elçinin «Şuşaya duman çökdü» adlı hekayə və povestlərdən ibarət yeni kitabını nəfis şəkildə nəşr etmişdir. Kitab müəllifin «Şuşaya duman gəldi», «Talvar», «Baladadaşın ilk məhəbbəti», «Dayışım», «Ayaqqabı», «Qış nağılı», «On ildən sonra» kimi dəfərlə müxtəlif dillərə tərcümə edilmiş əsərləri daxildir. Həmin əsərləri Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin inkişafında böyük xidmətləri olan İldeniz Kurtulan türkcəlaşdirmişdir». ⁷⁹

«Azərbaycan» qəzetinin 2001-ci il 10 aprel tarixli sayında da Türkiyə Yazarlar Sindikasında görüş keçirildiyi, Sindikasin başkanı məşhur türk yazıçısı və memarı Çingiz Bektaşın görüşü açaraq, Elçin yaradıcılığından, bu yaradıcılığın bədii-estetik xüsusiyyətlərindən geniş bəhs etdiyini öyrənirik. Bu görüşdə Elçinin əsərlərinin türk oxucuları və tamaşaçıları tərəfindən maraqla qarşılandığını, ölkənin ədəbi ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymətləndirildiyini bildiren qəzet, görüşdə çıxış edən şair Aydın Hətibəoğlunun, dramaturq Tuncər Cücəoğlunun, şair Mehmed Yılmaz Qaraibrahimoğlunun və başqa ədəbiyyat adamlarının Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında Elçinin böyük xidmətlərindən danışdıqlarını və yazıçıya böyük yaradıcılıq uğurları arzuladıqlarını da vurğulayır. «Azərbaycan» qəzetinin 2002-ci il 14 fevral tarixli sayında Zəkurə Quliyeva «İlin ən yaxşı bədii əsəri» adlı məqaləsində yazır: «525-ci qəzet» bir il ərzində öz səhifələrində dərc olunan poeziya və nəsr əsərləri içərisində ən yaxşı ədəbiyyat nümunəsi seçmək üçün «İlin bədii əsəri» mükafatını təsis edir. Mükafat hər il yanvar ayında təqdim ediləcək. Redaksiya ötən il üçün «İlin bədii əsəri» mükafatını xalq yazıçısı Elçinin «Sarı gəlin» hekayəsinə verməyi qərara almışdır. Bu münasibətlə Azərbaycan Yazarlar Birliyinin Nətvan klubunda tədbir keçirildi...» ⁸⁰

Son illərdə respublika qəzetlərində Elçinin müxtəlif janrlarda əsərləri, eyni zamanda, yazıçının yaradıcılığından bəhs edən müxtəlif yazılar və yazıçı ilə müsahibələr çap olunmuşdur. Amma M.F.Axundov adına kitabxananın kartotekasında bu qəzetlərin qeydiyyatına rast gəlmədiyimiz üçün mənbələri dəqiqləşdirə bilmədik və bu qəzet materiallarından istifadə etmək imkanımız olmadı.

Elçinin nəsrinə haqqında nə qədər oxuya bildikə, nə qədər düşünə bildikə, o qədər fikrimizi oxucularla bölüşdük. Elçin yaradıcılığının yeni uğurları hələ irəlidedir, haqqında yazılacaq kitablar da, yəqin ki, daha da çox olacaq. Ona görə də deyə bilmədiklərimizə heyf-sənəmirik və müəllif haqqında böyük arzularla bu bölməni bitirmək fikrindəyik.

Son olaraq yalnız onu deyə bilərik ki, bir küll halında Elçinin nəsrinə onun parlaq istedadının bəhrələri olan onlarla hekayəsi, povestləri, romanları Azərbaycan ədəbiyyatının əldə etdiyi yüksək bədii-estetik səviyyənin göstəricisi, yeni bir mərhələsidir.

ƏDƏBİYYATŞÜNAS ELÇİN

Azərbaycan ədəbiyyatında nəsr, tənqid-ədəbiyyatşünaslıq, publisistika, tərcümə işi, dramaturgiya sahəsində böyük xidmətləri olan Elçini oxucular nasir kimi, son illərdə isə tamaşaçılar dramaturqu kimi daha çox tanıyırlar. Amma mənim şəxsi qənaətim belədir ki, Elçinin ədəbiyyatşünas qələmi də ədəbiyyatımız üçün böyük iş görüb. Xüsusən də tənqidçi qələmi... Son dövrdə ədəbiyyata ümidverici nasirlər, dramaturqlar gəlməyə başlayır, amma ümidverici tənqidçilər yetişmir... bu subyektiv fikir kimi qəbul oluna bilər...

Elçin ədəbiyyata nəsr ilə gəlib, amma Elçin ədəbi tənqiddə nəsrdən gəlməyib, ədəbiyyatşünaslıqdan gəlib. Ədəbiyyatşünaslığa isə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasından başlayıb. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti 1970-ci il 28 fevral tarixli sayında «Müasir ədəbiyyatımızın tədqiqi» adlı yazıda xəbər verir: «Bu günlərdə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsinin elmi əməkdaşı gənc yazıçı Elçin Əfəndiyev filoloji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün «Azərbaycan bədii nəsrinə ədəbi tənqiddə (1945-1965)» mövzusunda dissertasiya müdafiə etmişdir».

Elçinin «Kitablar aləmində» jurnalının «Danışır müəlliflər» rubrikasındakı bir fikri diqqəti çəkir: «Bəzən öz-özümə sual verirəm – bu yaxşıdır ki, həm bədii əsər, həm tənqidi məqalə, həm də sırf elmi-tədqiqat üzərində çalışıram? Buna xüsusi ehtiyac varmı, bu cür «haçalanmalaransa» bir sahə ilə məşğul olmaq, yalnız nəsr yazmaq daha səmərəli nəticə verməzmi? Həmişə də belə bir qərara gəlirəm ki, yalnız bir sahədə qələm işlətmək, yalnız nəsr ilə məşğul olmaq lazımdır. Lakin bu qərarı yerinə yetirə bilmirəm».⁸¹ Mənsə belə düşünürəm ki, nə yaxşı Elçin bu qərarını yerinə yetirə bilməyib, yoxsa ədəbiyyatşünaslıq çox şey itirərdi.

Elçin «haçalanma»ni təkcə nəsr, elmi-tədqiqat və tənqidi məqalə ilə məhdudlaşdırıb, əslində isə, bu sadalanma bir qədər də uzundur. Müəllifin məqalələrini araşdırıram: ilk növbədə diqqətimi tənqidi yazılar çəkir və bunlar ayrıca bir əsərin mövzusu: daha sonra ayrı-ayrı şəxsiyyətlər haqqında yazılar, - klassiklər, müasirlər,

- bunların arasında şairlər, nasirlər, ədəbiyyatşünaslar, siyasi xadimlər, hətta incəsənət adamları da vardır; daha sonra publisist yazılar, ədəbi düşüncələr, daha kimlər, daha nələr... Bunları hansı başlıqlar altında cəmləşdirmək, ya ayrı-ayrı məqalələr şəklində işləmək, ya bəlkə elə bir ədəbiyyatşünasın yazıları kimi araşdırmaq daha əlverişlidir və daha məqsədəuyğundur, bilmirəm, təkcə onu bilirəm ki, bu məqalələrin hamısından danışmaq istəyirəm. Çünki çıxdaş olunası yazı yoxdur. Amma kəmiyyət də keyfiyyət kimi yüksəkdir. Elçinin bu sahədəki yaradıcılığını əhatə eləyə biləcəyəmmi, bilmirəm. Hər halda əhatə etmək istəyirəm və onu da bilirəm ki, burada səhvlərim də olacaq, subyektiv fikirlərim də, fikrimdən yayınan məsələlər də ola bilər, artıq dərəcədə aludə olduğum məqamlar da... hər halda düşündüyümü yazmağa çalışacağam. Nə yazacağamsa, sünilikdən uzaq olacağam...

Elçinin istər tənqidi məqalələrində, istərsə də klassiklər və müasirləri haqqındakı yazılarında vurğuladığı əsas nöqtə sənət, sənətkarlıq və vətəndaşlıqdır. Bunların bünövrəsində isə istedad dayanır. İstedad olmayan yerdə nə sənətdən, sənətkarlıqdan, nə də şəxsiyyətdən, vətəndaşlıqdan danışmaq olar. «Sənət və istedad», - Elçinin öz yazısına belə ad verməsi də təsadüfi deyil. Və bu məqalədə müəllif sənətə, sənətkara olduqca düzgün mövqedən yanaşaraq, həqiqi qiymətini verir. Məqalə belə başlayır: «Sənət və istedad – bunlar bir-birinin ekvivalenti olan anlayışlardır, sənət – istedadın gerçəklikdəki təəcəssümüdür: «məhv olmuş istedad» – bu, yalançı iddiadır, çünki əsl istedad heç bir zaman məhv olmur, o, mütləq öz gerçəkliyini tapmalıdır: istedad nə qədər parlaq, gözəçarpandırsa, sənət bir o qədər yüksək bədii-estetik dəyərlidir: istedadsız proza, poeziya, rəngkarlıq və s. varsa da, istedadsız sənət yoxdur».⁸²

Bu günün özündə də çox rast gəldiyimiz təəssüflərdən biri də budur ki: filankəs istedadlı idi, amma dövr onu məhv elədi. Bəlkə doğrudan da bu bərədə düşünməyə dəyər ki, axı hansı istedadlı adamı yaşadığı dövr əzməyib? Hansı dahini öz dövründə öpüb göz üstünə qoyublar? Bəlkə elə dövrün keşməkeşləri, məzəmmət daşları, hər cür ehtiyacları insanı nəhəngləşdirir, dahiləşdirir. Bu gün «oyuna bilmirəm, yerim dardır» misalını yadımaza salan «istedadlar» bəlkə elə istedadsız olduqları üçün məhv olurlar. Bu gün istedadlı ilə istedadsız arasında bir o qədər də fərq yoxdur. Çünki bu günün tənqidçiləri də elə yazıçıları kimi istedadlı və istedadsız olanlara bölü-

nürlər. Bu günün özündə də gözəl əsərlər yazılır, səviyyəli kitablar çap olunur, amma tənqid bunların haqqında söz deməyə ərinir, amma elə kitablar haqqında palaz-palaz resenziyalar yazılır ki, elə adamların haqqında «istedadlı» sözü təkrar-təkrar işlənilir ki, istəyirsən qələmi qoyasan yerə, daha heç nə yazmayasan. Bu günün yazarları əksərən şan-şöhrət üçün yazır, bəziləri də «beş manat» üçün yazır. Ədəbiyyat da, xalq da ikinci dərəcəli şeydir. Hər yazarın öz tərifləyənlər qrupu var, öz çap qəzetləri var. Bu gün qəzetlərin çoxu da kimlərisə şair, yazıçı eləməyə xidmət edirlər. Ədəbiyyat səhifələri isə «beş manata» görə kimin «əsəri» oldu alıb yığır, tək səhifə dolusun. Bu, bugünkü ədəbiyyatın mənzərəsidir. Bir də şaircilər yetişdirən, bəlkə də yaradan ədəbi məclislər var. Düz gələn iki qafiyə tapan kimi yüyürürlər həmin məclislərə, bir də görürsən ki, «beş gündən sonra həmin adamın kitabı çıxıb, təqdimat mərasimi keçirilir və zirpə-zirpə şairlər də onu tərifləyib dağ başına çıxarırlar. Mövzu qıtlığı da yoxdur, allah razı olsun ermənilərdən, nə yaxşı bu Qarabağ məsələsini ortaya atdılar, şairlər, jurnalistlər ordusu yarandı. Bizim millət həmişə nəyisə səhv salır, dedilər ordu yarıdaq, çox sahədə ordu yarandı: qaçqınlar, köçkünlər ordusu, biznesmenlər ordusu, dilənçilər ordusu... və s., amma heç biri bu şairlər və jurnalistlər ordusuna çatmaz. Əsl yazıçı necə olmalıdır, onu nələr düşündürməlidir? Elçin «Literaturnaya qazeta»nın müxbiri Elmira Axundova ilə müsahibəsində bu suala belə cavab verir: «Əsl yazıçı nə deməkdir? Tərəddüd edən adam! Bu o adamdır ki, təkcə öz şəxsi mənafeyi, ailəsi haqqında düşünür. Onu həm də xalqın taleyi narahat edir, nə vaxt ki, cəmiyyətdə sabitlik yoxdur, nə vaxt ki, hər şey kökündən məhv edilir, onu şübhələr didir: görəsən düz mü yol tutmuşuq? Deyək ki, 90-cı ilin yanvarında bu qədər adam nəyə görə məhv oldu? Bu qurbanların mənası? Beləcə, hadisələrin əzab-əziyyətlə fəlsəfi-mənəvi dərkətmə prosesi gedir».⁸³

Bəli, xalqın mənafeyini düşünmək, - bunun üçün insan birinci növbədə öz dairəsindən çıxmağı bacarmalıdır. Xalqın mənafeyini düşünən adamı nə ev maraqlandırır, nə fəxri ad, nə elmi dərəcə, nə mükafat. İndi görək bugünkü ədəbi mühitdə bunları istəməyən neçə adam tapmaq olar? Məncə, əlin barmaqları bəs ələyər onları saymağa.

Elçinin «Ulduz» jurnalındakı «Gözlərinə bir ox olub batıram» adlı məqaləsi belə başlayır: «Hər bir sənətkar – əsl sənətkar, ilk növb-

bədə öz doğma xalqının sənətkarıdır, onun fəaliyyəti, onun yaradıcılığı həmişə xalqının mənafeyinə həsr edilir və hərgah istedad böyükdürsə, hərgah həmin fəaliyyət yüksək vətəndaş qayələrindən bəhrələnib və həmin yaradıcılıq da bədii-estetik qadirliyi ilə bərabər, sosial-ictimai problematikaya da aktiv surətdə müdaxilə etməyə iqtidarındadırsa, o zaman haqqında danışdıqımız o «xalq mənafeyi»nin daxili tutumu, əlbəttə, daha vəsətli, daha mənalı olacaqdır». ⁸⁴

Doğrudan da sənətkar xalqı düşündə böyük olur. Düzdür, sənət birinci növbədə sənət üçündür. Amma sənət üçün olan sənət də xalqın arzularının, əməllərinin, iztirablarının, adət-ənənəsinin, bir sözlə, xalqın özünün ifadəsi deyilsə, onda öz oxucusunu tapa bilməz, öz dinləyicisini, öz tamaşaçısını qazana bilməz. Elçin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Vətəndaşlıq» adlı məqaləsində yazır: «Ədəbiyyat tarixində hansı xalq mənsub olursa-olsun, elə böyük sənətkar tapmaq mümkündür ki, onun əsərləri xalq təəssübkeşliyinin ifadəsi olmasın? Əlbəttə, təəssübkeşlik məfhumunu geniş mənada işlədirəm; xalqın təəssübünü çəkmək, yəni xalqı sevmək, onun müqəddəratını düşünmək, onun həyatı ilə yaşamaq və yaratmaq, onu qorumaq deməkdir...»

Yazıcının ictimai simasını onun dünyagörüşünün zənginliyi, əqidəsi, həyat hadisələrini, ictimai-siyasi münasibətləri dərk etməsi şərtləndirir və bütün bunlar isə vətəndaşlıq məfhumunun tərkib hissələridir. Bütün bunlara görə də istedad olan yerdə, böyük vətəndaşlıq, böyük də sənət nümunəsi yaradır». ⁸⁵

Elçinin bir çox elmi-tənqidi məqalələri hələ 70-80-ci illərdə yazılısa da, bu günümüzlə çox səsləşir. Çünki eyni problemlər, eyni giley-güzarlar, hətta bu gün bir qədər də qabarıqdır. Deməli, hər dövrün ədəbi mühitində daim istedadlı ilə istedadsız paralel fəaliyyət göstərib. Hələ 70-ci illərdə yazılmış məqalələrdə belə Elçinin yazılmasında ədəbi tənqidin zəifliyindən, tənqidi tərif əvəz etdiyindən şikayətləndiyinin şahidi oluruq. Elçin hər şeyə münasibətini bildirir: sənətə də, sənətkarın şəxsiyyətinə də, xalqa münasibətinə də, hətta özünə münasibətinə də. «Azərbaycan» jurnalındakı «Bizə qalan sənət» adlı məqaləsində oxuyuruq: «Molyer sənətkar idi. Dünya tarixində çox az sənətkar tapmaq olar ki, zəmanəsinin hakimlərinin və hakim ideologiyasının tam rəğbətini qazanmış olsun, çünki sənətkar (əsl sənətkar!) özü həmişə zəmanəsindən narazıdır, heç bir ictimai quruluş və heç bir hökmdar həyatla bağlı, güzəranla, ictimai-sosial

və mənəvi-əxlaqi münasibətlərlə bağlı sənətkarın daxili tələbatını, mənəvi istəyini, yəni onun humanizmini, əzizlərin, ədalətsizlik qurbanlarının təəssübünü çəkmək ehtirasını qane edə bilməz. (Füzulini xatırlayaq, Şekspiri, Höteni, Dostoyevskini xatırlayaq, lap elə sovet dövrünün Cavidini, Bulqakovunu, Platonovunu xatırlayaq). Ölkəsində birçə nəfər ac varsa, birçə nəfər hüquq tapdalanmış varsa, sənətkar zəmanəsindən və quruluşundan narazı olacaq...» ⁸⁶

Bu gün də zəmanədən, quruluşdan narazı olanlar var. Həmişə olduğu kimi, onlar da iki qismə bölünür: özünə görə narazı olanlar, xalqa görə narazı olanlar. Təəssüf doğuran hiss də odur ki, özünə görə narazı olanlar daha çoxdur. Yaşı otuz çatmayan, bir kitabı çıxan, ya heç çıxmayan yazıçı, ya şair Yazıçılar Birliyindən ev istəyir. Elə bil ki, yaşı əllini keçənə, on kitabı çıxana ev verdilər, bu qaldı. Söz düşəndə sovet dövrünün şairlərinin «kef çəkməyin» də paxıllıq əylirlər. Guya o dövrdə hamı bəxtəvər idi. Mən bir şeyi bilirəm ki, adama evi də, güzəranı da, xoşbəxtliyi də verən Allahdır. Yuxarıdan qismət yazılmayıbsa, ha özünü öldür, heç nə əldə eləmək mümkün deyil. Elə sovet dövründə də yaxşı yaşayan şair, yazıçı var idi, elə bu dövrdə də var. Pis yaşayanlar da eləcə. Hərə öz taleyini, qismətini yaşayır. Sadəcə insanda şükranlıq olanda, dözmə olanda və bir də şüurlu şəkildə dərk eləyəndə ki, bu da bir qanuna uyğunluqdur, onda yaşamaq da asan olur, hər çətinliyə dözmək də... Elçin «Azərbaycan» jurnalında Cavanşir Yusifli ilə müsahibəsində xoşbəxtliyi belə mənalandırır: «...Xoşbəxtlik söhbətinə gəldikdə isə, mənəm üçün o da, «bədbəxtlik» də tamamilə nisbi məfhumlardır. «Yazıçı xoşbəxtliyi» isə mənə tamamilə boş söhbətdir. Tarixdə elə bir yazıçı, ümumiyyətlə, böyük sənətkar göstərin ki, xoşbəxt olub; Füzulinin rüsvət deyil deyə, salamını almayıblar, Balzak borclu olduğu adamların əlindən qaçmağa yer tapmayıb, Van Qoq da öz qulağını kəsib. Kim xoşbəxt olub? Nəsimi? Şekspir? Yoxsa, Bayron, Dostoyevski? Qoca Tolstoyun, elə bil ki, hər şeyi var idi: pulu, malikanəsi, rütbəsi, şöhrəti, sağlamlığı... Amma gündəliklərini oxuyun, görəcəksiniz ki, ondan bədbəxt insan yoxdur! Cavid Sibir çöllərində tapmalıydı xoşbəxtliyi, yoxsa Sabir sabunçuluqda? Bəlkə Puşkin Dantesin gülləsində tapmalıydı xoşbəxtliyi? Bir sözlə, yazıçı xoşbəxtdirsə, deməli, söhbət sənətdən yox, vəsfçilikdən, konyukturadan gedir. Əsl yazıçı, sənətkar həmişə öz dövrü ilə, dövrün qolugüclüləri ilə konfliktdə olub və başqa cürə mümkün deyil. Yaxın keçmişin Lenin, Stalin,

partiya, Qızıl meydan, Moskva, Qızıl Ordu, al bayraq, qırmızı qalstuk məddahlığı elə həmin «yazıçı xoşbəxtliyi»nin əlamətlərinin göstəriciləri idi. Nə isə, bu elə söhbətdir ki, uzandıqca, uzanacaq, konkreti də budur: mən nə xoşbəxtəm, nə də bədbəxtəm, tələyin mənə ayırdığı vaxt müddətində bu dünyanın adı qonağıyam». ⁸⁷

Elçin haqqında bir tənqidçi kimi danışmaq çox çətindir. Bir var tənqidçi-bədii əsərlərin ədəbi-tənqidi cəhətlərini araşdıran. – Elçinin bədii ədəbiyyatla, xüsusən də nəsr ilə bağlı tənqidi yazıları diqqəti çəkir. Amma bir də var tənqidin tənqidçisi. – Elçin bu cəhətdən digər tənqidçiləri üstələyir. İndi mən də Elçin haqqında söz demək üçün gərək tənqid tənqidçisini tənqid eləyəm. Bu üçmərtəbəli evi tikməyə mənim nə savadım çatır, nə də istedadım. İnsan həmişə əl-çatmaz şeylərə qibtə ilə baxır. Allah-təala az-çox mənə də nəşə verib, ona görə də çox nadir hallarda qibtə hissi mənə hakim kəsilir. Deyək ki, çalışsam, daha doğrusu, hər şeyi bir tərəfə qoyub, ancaq bir sahəyə enerji sərf eləsam, yaxşı şair də olmaq olar, yaxşı nasir də, lap yaxşı tənqidçi də. Ona görə də heç kimə qibtə eləmirəm. Bu günün tənqidçilərinə baxıram, onların əsərlərini oxuyuram, onlar kimi yazmıram, ancaq istəsəm yaza bilərəm. Amma desəm ki, Elçin kimi yaza bilərəm, inanmayın. Ona görə də Elçinin tənqidinə, daha doğrusu, tənqidçi Elçinə qibtə eləyirəm.

Tənqidçi Elçini başqa tənqidçilərdən fərqləndirən nədir? Birinci növbədə cəsarət! Elçində olan cəsarəti heç bir tənqidçidə görməmişəm. Elçinin-tənqidi haqqında bir çox tənqidçilər fikir söyləyiblər. «Ədəbiyyat və incəsənət»də Şirindil Alishanovun «Tənqidi sözün kəsəri» adlı məqaləsini oxuyandasa, mənə elə gəldi ki, Elçini onun qədər hərtərəfli təqdim edən yazıya rast gəlməmişəm. Müəllif yazır: «Elçin müasir ədəbi proseslə yanaşı, bədii fikrin tarixinə də ardıcıl müraciət edir, milli, ümumittifaq və dünya bədii fikrinin tipoloji hadisələrini əyanlaşdırən tarixi-mədəni gerçəklik, estetik başlangıç ətrafında düşünür, böyük və qədim tarixi olan milli bədii sərəvətimizi bəşəri estetik fakta çevirən ideya və sənətkarlıq möcüzələri barədə öz mülahizələrini irəli sürür. Hansı dövrün ədəbi məhsulundan, hansı ədəbi məktəbin nümunəsindən danışmasına baxmayaraq, onu dövrümüzün vacib mətləbləri düşündürür. Tarixi ədəbi faktlar və şəxsiyyət Elçin üçün bu gün xalqı həyəcanlandıran, narahat edən başlıca problemlər ətrafındakı düşüncələrini əsaslandırmaqda guşə daşına çevrilir; özü də bunların ibrətamiz milli ənənələr üzərində

pərvazlandığını və onların var olmaq, yaşamaq hüququnu ehtirasla müdafiə edir.

Elçini tənqidimizin müasir nəzəri-estetik səviyyəsi, təhlil mədəniyyəti, metodoloji hazırlığı daha çox narahat edir». ⁸⁸

Görəsən, ədəbiyyatşünaslığın bu qolunu biz niyə tənqid adlandırmışıq? Ədəbi tənqid tariximiz Xətib Təbrizidən başlayır. Gərək ki, Xətib Təbrizi ərəbdilli şeirlərin fars dilində şərhələrini verib. Onun da bu günkü tənqide dəxli yoxdur. Ya bəlkə tənqid sözü meydana çıxdanda, daha doğrusu, bu, ədəbi tənqid adlandırılanda, ancaq əsərlərin tənqidi cəhətləri göstərilirdi. Yəni müsbət cəhətləri haqqında yox, ancaq mənfə cəhətləri haqqında söz açılırdı?.. Əgər tənqid həm müsbət, həm mənfə cəhətləri deməkdirsə, yəni hər şeyi olduğu kimi göstərməkdirsə, əslində bu tərifdir. Hər hansı bir emlə – riyaziyyatla, dilla və ya konkret elmlərin hər hansı ilə bağlı «tərif»ə baxsaq, görürük ki, əlaməti, xarakteri olduğu kimi verir. Onda elə bunu da «ədəbi tərif» adlandırmaq olardı. Amma nədənsə tənqid adlandırılıb. Və düz də eləyiblər. Gərək elə bədii əsərin ancaq mənfə cəhətlərini deyəsən. O zaman yerindən duran tənqidçi olmaq eşqinə düşməz. Demirəm ki, əsər haqqında tərif deyilməsin, sadəcə tənqid adı altında yox, elə öz adı altında deyilsin. Axı bu gün kitablar haqqında yazılan məqalələrin əksəriyyətində ancaq tərif var. Elə mən özüm də xoşuma gələn kitablar haqqında müsbət fikirlərimi yazmağı xoşlayıram. Nadir hallarda küzi iradəm olur. Eləcə də, müasirlərim haqqında yazanda, ancaq müsbət cəhətlərindən danışmaq istəyirəm. Amma mən nə özümü tənqidçi sayıram, nə də yazdıqlarımı ədəbi tənqid materialı hesab edirəm. Sovet dövründə tənqid nəzarətdə idi, amma indi heç kəs heç kəsə «gözün üstə qaşın var» deyə bilmir. Kim nə istəyir, yazır. Nə olar, qoy yazsın. Sadəcə hər yazılan yazının öz adı olsun. Hələ 1986-cı ildə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Tənqidin vətəndaşlığı» adlı məqalədə Elçin yazır: «Həyat həqiqəti ilə bağlı sənət üçün, o cümlədən ədəbiyyat, eyni zamanda da ədəbi tənqid üçün yeganə bir meyar var: həqiqəti olduğu kimi əks etdirmək lazımdır, onun problematikasına qara yaxmaq olmaz, eləcə də şəkər qatmaq olmaz.

Ədəbi tənqidin bədii ədəbiyyata verdiyi qiymət elmi-nəzəri hazırlıqla bərabər, metodoloji əsas kimi məhz həmin yeganə meyara arxalanmalıdır və təbii ki, bu meyardan çıxış edərək, mülahizələri, qənaətləri, bədii təcrübənin təhlilinə, ideya-estetik xüsusiyyətlərinin

elmi təsnifatına tətbiiq etmək üçün tədqiq və təhlil obyektini – sənəti analitik təfəkkür süzğəcindən keçirmək lazımdır. Bizim tənqidi yazılarımızın qüsuru isə məhz bu nöqədə özünü büruzə verir...

Tərif...Tərif...Yaxşı əsər də təriflənir, pis əsər də... İstedadlı tənqidçimiz də tərifləyir, istedadsız tənqidçimiz də... Bəzən də (indi bu da azalıb) ədəbi tənqid məqalənin, ya reseenziyanın sonunda stereotip və təbii ki, tamam təsirsiz bir «irad abzası» ilə kifayətlənir, dərhal da «lakin bu arzumuz əsərin ümumi müsbət təsirinə qəti surətdə xələl toxundurmur» - deyər həmin sönük «irad abzası» da dəf edir».⁸⁹

Doğrudan da belədir. Heç uzağa getməyək, elə Elçin yaradıcılığında bəhs edən tənqidi məqalələrin əksəriyyəti bu kökdəndir. Yaxşı, indi bu tənqidi yoldaş neyləsin, Elçini necə tənqid eləsin? Ya tənqid eləməsin, gərək yazmasın, necə Elçin haqqında yazmasın? Bəlkə mənim kiminsə hansı əsərisə xoşuma gəlir və o qədər xoşuma gəlir ki, onun mənfii cəhətlərini görə bilmirəm, onda neyləyirəm? Ya gərək əsər haqqında yazmayam, ya da gərək məqalənin sonunda yalandan «irad abzası» yazam. Axı irad yazmaq istəmirəm. İstəmədiyim şeyi zorla yazmaq özü də tənqid olunmalı cəhət deyilmi? Ha tərəfə çevirirsən, çevir, yenə də nəşə düz gəlmir. Bunlar hamısı ondan irəli gəlir ki, ədəbiyyat sənətdir, elm deyil. Biz ondan elm düzəltmişik. Axı sənət zövqə görədir, birinə mənfii görünən, bir başqasına müsbət görünür. Tənqidçi olanda nə olar ki... Görəsən tənqidçi Elçin nasir Elçinin, dramaturq Elçinin əsərlərinə necə baxır, onları necə tənqid edir?.. Bu çox maraqlıdır...

Azərbaycanın müxbiri L.Qoldşteyn «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində çap olunmuş «Məsuliyyət» adlı müsahibəsində «Nəsrli ədəbi tənqidin necə əlaqələndirildiyini» sual edir və Elçin cavabında deyir: «Bu barədə mən özümdə də çox fikirləşmişəm. Mənə elə gəlir ki, nəsr dünyanın obrazlı qavranılması deməkdir, tənqid isə obrazların obrazlı təfsirinə cəhd etmək deməkdir. Əslinə baxanda, bunlar başqa-başqa şeylərdir. Lakin mənim üçün bunların hər ikisi özünüifadə vasitəsidir. Nəsr əsəri üzərində işləyəndə, ancaq nasir kimi qalırım, öz əsərimi tənqidçi mövqeyindən o vaxt qiymətləndirə bilərəm ki, əsər bitmiş, hələ bəlkə çap olunmuş olsun. Vaxtilə yazdığım əsərlərə qayıdıb tənqidçi kimi oxuyanda, onlarda nəyisə qəbul etmirəm, hardasa müəlliflə razılışmıram, halbuki çox hallarda burada nasirli tənqidçi bir-birini tamamlayır. Eyni zamanda, yəqin ki, yazıçılıq

tənqibəsi başqasının yaradıcılığının xüsusiyyətlərini dərindən başa düşməkdə, hiss etməkdə tənqidi fəaliyyətə kömək edir. Bir neçə il əvvəl mən Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixinə aid kitabın tərtibçisi, elmi redaktor və müəlliflərindən biri idim. Milli tənqidi fikrin, onun bədii ədəbiyyatla əlaqəsinin xülasəsindən çıxardığım əsas nəticə budur: yazıçı-tənqidçi xalqın bir hissəsidir və o yazıçı xoşbəxtdir ki, yaradıcılığında özünü ifadə edərkən, xalqını da ifadə edir».⁹⁰

Mənimçün nasir Elçinlə tənqidçi Elçin arasında nə fərq var? Tənqidçi Elçin tənqidi yazıda ancaq qarşısına qoyduğu məqsədi güdür. Düzdür, bu yazılarda uzun-uzun, hətta hərəsi bir abzas olan cümlələr olur, cümlənin sonunu oxuyanda, bəzən əvvəli yadından çıxır, amma konkret fikir olur. Bu «uzunçuluq» məni qane eləyir. Əlbəttə, bu cümləni bölüb iki-üç cümlə ilə də demək olar və Elçinin yazısı öz dəyərini itirməz, əksinə, başa düşülməsi daha da asanlaşar, ancaq tənqidçinin stili belədirsə, məqbuldur.

Burada yadıma bir vaxtlar uzun-uzun cümlələrlə danışan vaxtlarım düşür. O qədər elmi ədəbiyyat oxuyurdum ki, adi adamlarla danışanda bir suala verdiyim cavab, bəzən, bir səhifə, azı yarım səhifə olurdu. Həmişə də deyirdilər ki, Sona kitabda oxuduğu cümlələri əzbərləyir, danışanda deyir. Heç kimi başa sala bilmirdim ki, mən heç nə əzbərləmirəm, bu, sadəcə, mənim danışmaq dilimdir. Bir müddət dözdüm, nəhayət, həmin danışığı tərgitdim. İndi danışanda on cümlə deyirəm, o zaman dediyim bir cümlənin effektivliyi vermir. Hərdən heç olmazsa, yazı dilimdə həmin vaxta qayıtmaq istəyirəm, amma alınmır. Ya son vaxtlar az oxuduğumdandır, ya da yenidən tənqid hədəfi olmaqdan qorxduğumdandır. Nə isə, mətləbdən uzaqlaşdım.

Elçinin «Klassiklər və müasirlər» kitabına yazdığı «Vətəndaşlıq və istedad meyarı ilə» adlı ön sözdə Vilayət Quliyev Elçini yazıçı və tənqidçi kimi belə səciyyələndirir: «Elçin fəallığına, polemikaya meyilliliyinə, ədəbiyyatın, sənətin taleyi ilə bağlı mübahisəli məsələlərdəki cəsarət, prinsiplilik hissində görə bir sıra professional tənqidçiləri qabaqlasa da, mərkəzi mətbuatda ardıcıl çıxış edən azsaylı azərbaycanlı tənqidçilərdən biri olsa da, o, hər şeydən əvvəl yazıçıdır. Mənə elə gəlir ki, Elçinin qarşısında heç vaxt «yazıçılıqmi? tənqidçilikmi?» dillemması dayanmayıb. O, tənqiddə bir yazıçı kimi gəlir. Azərbaycan nəsrində öz üslubunu, yazı texnikasını, mövzu və obrazlar aləminin spesifikliyini formalaşdırdığı kimi, tənqidçi üslubunu da

yarada bilib. Elçin-tənqidçinin yaradıcılığı, Elçin-yazıcının ədəbi fəaliyyətinin davamıdır və bu mənada onun tənqidində bədiyyatdan gələn ünsürlər, məqamlar çoxdur».⁹¹

Vilayət Quliyev belə düşünür. Amma mənə elə gəlir ki, Elçin tənqidində bədiyyatdan gələn ünsürlər, məqamlar, sadəcə, tənqidçinin öz fikrini daha aydın deməsi üçün işlədilir və bu yazılıqdan irəliləyir. Uzun-uzadı nəyisə izah etmək Elçin nəsrində də var və mənə bu bir yaradıcı adam kimi Elçinin səciyyəvi cəhətidir. Yəni Elçin nasir olmasaydı belə, bu xüsusiyyət onda ola bilərdi, çünki o öz fikrini oxucuya məhz bu cür başa salmağı üstün tutur. Əslində, Elçin tənqidə elmi-tədqiqat institutunun təcrübəsi ilə gəlib. Yəni, ədəbiyyatşünas kimi gəlib.

Akademik Kamal Talıbzadə «Tənqid və janrların taleyi» adlı məqaləsində Elçinin tənqidə münasibətini belə açıqlayır: «Elçin ədəbi prosesi tənqidçiz təsəvvür emtir, onun üçün tənqid ədəbiyyatın səviyyəsini təyin edən ən etibarlı bir meyar, həm yazıçını, həm oxucunu istiqamətləndirən ideya-estetik vasitə, həm də ədəbi həyatın ehtiyac duyduğu, onun müvazinətini saxlayan məskurə silahıdır».⁹²

Elçinin «Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri» adlı kitabına yazılmış bu ön sözdə müəllif Elçini bir tənqidçi kimi səciyələndirməyə, onun ədəbiyyata, xüsusən də tənqidə olan münasibətini düzgün dəyərləndirməyə çalışmışdır. Ümumiyyətlə, hansı tənqidçinin Elçin haqqında nə düşünməsindən, onu necə qiymətləndirməsindən asılı olmayaraq, mən belə düşünürəm ki, ədəbi tənqidimiz ikinci Elçini bir də yetidirməyəcək. Çünki Elçin ədəbi tənqidə nəzər yetirmədiyi cəhət qoymayıb, hamısına öz münasibətini bildirib. Özü də kiminsə və ya nəyinsə xatirinə yox, ədəbiyyatın xatirinə... «Azərbaycan» jurnalında «Uman yerdən küsərlər» adlı məqaləsində də Elçinin tənqidə bağlı dəyərli fikirlərinin şahidi olur. Məqalə belə başlayır: «Tənqid yaradıcılığın elə bir növüdür ki, olsun ki, daha artıq dərəcədə obyektiv məzmun təşkil edir; ən yaxşı tənqid nümunəsi fərdi qiymət və fərdi bədi-estetik zövq, fərdi ideya mövqeyi çərçivələrini dağıtmalı və ictimai fikir səviyyəsinə qalxmalıdır və məhz belə bir ictimai fikir ədəbi prosesə ən intensiv şəkildə müdaxilə etməlidir».⁹³

Yaxşı tədir, müstəcəb olsa! Hamı bu gün belə tənqid? Hələ sovet dövründə – bunun mümkün olduğu dövrdə – Elçin şikayətlənirdi. Bu günkü vəziyyət necədir? Hamı istədiyini yazdığı üçün, hamı

da istədiyi kimi «tənqid edir». Axı, bu gün Elçinin dediyi tənqidin izi-sorağı görünür. Yazıçıların 11-ci qurultayı ərəfəsində tənqidlə bağlı müşavirədə məruzətrafi çıxışlardan kənarlaşmalar, ümumi ədəbi tənqidlə bağlı fikirlər oldu. Kamal Abdulla bu günkü tənqidin bərdad vəziyyətindən danışandan sonra, bu gün tənqidin lazım olmadığını söyləyəndə, hamı üsyana qalxdı. Məncə, Kamal Abdulla heç də həqiqi tənqidin əleyhinə deyildi, sadəcə, bu gün həmin tənqidin yoxalması, sözdə qalması faktını söylədi və çox düz də söylədi. Elçinin tənqidçi kimi fəaliyyət göstərdiyi ilkin dövrlərdə tənqid hələ kəsərini o qədər itirməmişdi, amma Elçinin məqalələrində o qədər tənqidin tənqidinə rast gəlirik ki. İndi isə tənqid tamam ölüb, bunu etiraf etməyə niyə gücümüz çatmır. Əgər bu etiraf bizim üçün bu qədər ağırdırsa, ədəbiyyatı tənqidsiz təsəvvür etmək istəmiriksə, gəlin onda onu diriltməyə, ayağa qaldırmağa çalışaq, yox, bu sözsöhbət ancaq elə «şərəfli tənqidçi adı»nı itirmək qorxusudursa, onda Kamal Abdulla düz deyir, gəlin əl çəkək bu tənqiddən. Axı, olmayan şeydən danışmağın nə mənası var?

Elçin hələ 1972-ci «Azərbaycan kommunisti» jurnalında «Tənqidçi məsuliyyəti» adlı məqaləsində yazırdı: «Bu gün tənqidimizdə vətəndaşlıq pafosu, sənət vurğunluğu çatışmır, ümumi mənafeini güdmək, ümumi mənafeyi ilə yaşamaq bir o qədər də qabarıq şəkildə nəzərə çarpmır.

Bəlkə bizim ədəbi tənqidimizdə ədəbiyyatımız ilə əlaqədar bütün problemlər həll olunub qurtarıb, müzakirələrə ehtiyac yoxdur? Bəlkə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı elə bir səviyyəyə gəlib çatmışdır ki, heç bir elmi-nəzəri mübahisə üçün əsas vermir?»⁹⁴ – Çox gözəl suallardır. O dövrdə bilmirəm bu suallara tənqidçilər necə cavab verərdilər, amma bu gün bunların ancaq bir cavabı var: Bəli!.. Problemlər həll olunub, çünki o vaxt tənqidçiyə hər hansı bir əsər haqqında reseenziya yazmağı hər hansı ədəbi orqan tapşırırdı, indi müəllif özü tapşırır. Son dörd ildə Yazıçılar Birliyinə tez-tez gedib-gəldiyimdən ədəbi mühitdən az-çox xəbəri olan adam kimi cəsarətlə deyə bilərəm ki, heç kəs ədəbiyyata xidmət üçün tənqidi yazı yazmır, hamısı sifarişlə yazır... Bu günün tənqidçisini ədəbiyyata gələn istedad və ya bu gün çap olunan gərəklilik kitab maraqlandırır. Əksinə, oxucu auditoriyası qazanan kitablar çap olunanda, onun müəllifi gözdən düşür. Bir dəfə Fikrət Qoca yaxşı bir söz dedi. Dedi ki, əgər istəyirsən hamı sənə hörmət eləsin, sənə istəsin, onda sən də bunlar

kimi bekar-bekar göz, heç nə yazma. Əvvəlcə bu fikrə inanmaq istəmədim, amma sonralar gördüm ki, bu ədəbi mühit belədir. Akademiyaya şükr elədim, heç olmasa, yeni bir şairin əsərlərini üzə çıxarılanda, onu qiymətləndirən olur. Və bir şeyə də təəssüf elədim ki, ədəbi tənqid niyə ədəbiyyatşünaslıqdan ayrılıb, Yazıçılar Birliyinə gəlib çıxıb ki, bu günə düşüb. Hər halda Ədəbiyyat İnstitutunun həm də tənqidçi kimi fəaliyyət göstərən ədəbiyyatşünaslarının yazıları sadəcə şeirdən, nərsədən, publisistikadan, ədəbi tənqiddə gələnlərin yazılarından öz keyfiyyətinə görə çox fərqlənir. Mən demirəm ki, şair, nasir və ya publisist ədəbiyyata aid yazı yazmasın. Yazsın, amma onu ədəbi tənqid materialı, özünü də tənqidçi kimi gözə soxmağa çalışmasın. Onsuz da hər şey öz donunda görünür. Hər kəs öz adı ilə çağırılır, amma ara yerdə ədəbi tənqid keyfiyyətini itirir. İtirən yenə də ədəbiyyat olur.

Elçin hələ 1976-cı ildə «Bakı» qəzetindəki «Xoşbəxtlik ki» adlı məqaləsində yazır: «Əlbəttə, əxlaq bir keyfiyyət kimi güzəşt məfhumunu insanpərvərliklə, humanizmlə bağlamaq mümkündür. Lakin zəif əsərə, ideyaca naqis əsərə, bədii cəhətdən qeyri-kamil əsərə güzəşt yoxdur və olmalıdır. Əsl sənət həmişə təfəkkürün, bədii-estetik qadirliyin ən yüksək mərtəbəsində dayanır, bircə pillə aşağı düşdükdə belə, artıq sənət yoxdur. Bu mənada sənət amansızdır və bu amansızlıq bədii-estetik qadirliyin kəşikçisidir.

Mövzu aktuallığı adı ilə istedadsız qələmin məhsulu olan bədii cəhətcə naqis əsərlərlə oxucunu razı salmaq mümkün deyil. Lakin bədii dona geyindirilmiş cəngəyyatla da müasir oxucuya təsir etmək mümkün deyil. Yüksək bədillik və mövzu aktuallığı – yalnız bu dialektik vəhdət yeni və daha böyük nailiyyətlərimizi təmin edə bilər».⁹⁵

Elçin burada çox gözəl bir məsələyə toxunur. Aktual mövzu və mövzunun aktuallığına görə müəllifə güzəşt. Elə bu şairlər, nasirlər, publisistlər ordusunu yaradan Qarabağ münafişəsini götürək. Bir-birinə oxşayan nə qədər əsər oxumaq olar? Eyni şeyi təkrar-təkrar nə qədər etmək olar? Deyəndə də «oğru elə qışqır ki, doğrunun bağı yarıılır». Guya bunlar Qarabağın dərindən bizdən çox çəkir, qaçqının, köçkünün problemləri onları daha çox maraqlandırır. Əlbəttə, niyə də maraqlandırmasın, bu münafişə olmasaydı, qaçqın, köçkün olmasaydı, onlar da yazıçı ola bilməyəcəkdilər.

Elçin Elmira Axundova ilə müsahibəsində bir məsələyə diqqət yetirir, «Qarabağ mövzusunda kitab yoxdur» deyənlərə başa salmaq istəyir ki, ürəyə hökm eləmək olmaz, yazıcının gördüklərini sözlə ifadə edilməyə səviyyəyə çatdırması üçün vaxt lazımdır. Heç kimi bu işə məcbur eləmək lazım deyil. Vaxtı çatanda, yaqın ki, bu mövzuda kitablar da yazılacaq. Amma bir çoxlarının bu «niyə yoxdur, yazılmamalıdır, mütləq Qarabağ dərdimizdən yazmaq lazımdır» kimi fikirləri yazıçılara və yazıçı olmağa məqam tapanlara Elçinin fikirlərindən daha tez sirayət elədi və nəticəsi də göz qabağındadır. Yarımçıq adamların yarımçıq fikirləri, «gün o gün olsun ki», arzusu və sair və ilaxır... Biz səhvi düzdən daha tez qavrayırıq.

Elçin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinə verdiyi «Ədəbi tənqidin səviyyəsini qaldıraaq» adlı müsahibəsində (müsahibəni R.Əliyev aparır) hələ 1979-cu ildə çap olunan əsərlərə öz tənqidi münasibətini və tənqiddə münasibətini belə bildirdi: «Son dövrün tənqidi məqalələrini, resenziyaları nəzərdən keçirsək, bizdə belə bir təəvvür yaranabilir ki, çap olunan kitablarımızın hamısı, bütün roman və povestlərimiz, poema və dram əsərlərimiz, hekayə və şeirlərimiz ən yüksək bədii-estetik tələblərə cavab verən sənət nümunələridir. Lakin biz yaxşı bilirik ki, vəziyyət belə deyil, yaxşı əsərlərimizlə bərabər, şəksiz bədii nailiyyətlərimizlə yanaşı, zəif əsərlərimiz, hətta qrafoman yazılarımız da az deyil. Biz həqiqəti deməkdən çəkinməməliyik. Yaxşını görmək, əlbəttə, müsbət hadisədir, lakin bu – pisə göz yummaq bahasına olmamalıdır».⁹⁶

Yenə yadıma qurultayqabağı müşavirələrdəki hesabatlar düşür. Elçinin dediyi kimi belə çıxır ki, hər şey əladır. Çünki kim kimi «ələ» görürsə, ondan danışıq. Bütöv ədəbiyyatdan danışın yoxdur. Özü də bu dəfəki məruzələr gənclərə tapşırıldığından, yaşlı nəslin nümayəndələrinə az yer ayrılışdı, ən çox gənclərə yer verildiyindən və məruzətrafi çıxışların da çoxu gənclər tərəfindən edildiyindən olduqca qəribə bir mənzərə yaranmışdı və ədəbiyyatımızın bu günkü mənzərəsi doğrudan da bu idisə, onda çox ciddi düşünməyə əsas var, yoxsa bir gün bütünlüklə ədəbiyyat ədəbi tənqidin gününə düşər. Elçin 1983-cü ildə «Ulduz» jurnalının müxbirinə verdiyi müsahibəsində demişdi: «...Bu gün mənimlə yaradıcılıq əlaqəsi saxlayan bir çox gənc dostlarıma ilk məsləhətim bu olur: çap olunmağa tələsməyin, mətbuat professional yazıcının əsərlərini çap etməlidir, həvəskardan professionala keçid prosesini öz səhifələrində əks et-

məməlidir».⁹⁷ Onsuz da bu gün həvəskardan professionala keçid prosesini əks etdirmək üçün o qədər qəzetlərin ədəbiyyat səhifələri var ki. Amma nə fərqi, elə Yazıçılar Birliyinin orqanlarında çap olunanlar da o səhifələrdə çap olunanlardan fərqli deyil, bəziləri çox-çox aşağıdır. Elçin hələ 1986-cı ildə «Zamana və ənənəyə layiq» adlı məqaləsində yazırdı: «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixən öz xalqını ifadə edən, bu xalqın mənəvi marağı ilə nəfəs alan, onun dilinin keşiyində dayanən, azadlıq və istiqlaliyyət mübarizəsinin təəssübünü çəkən yüksək bədii-estetik səviyyəli vətəndaş ədəbiyyatı olmuşdur. Bəs bu gün vəziyyət necədir? Bu sualın cavabı elə bilirəm ki, yazıçılar qurultayının müzakirə edəcəyi əsas problem, əsas mətləb olmalıdır».⁹⁸ Məncə, Elçinin bu arzusu elə bu gün üçün də aktualdır və doğrudan da elə bir vaxt gəlib çatıb ki, bu qurultay ədəbiyyata hər tərəfdən baxmalı, neqativ halların aradan qaldırılması üçün mərhəz bu gün tədbir görməlidir. Elçinin «525-ci qəzet»ə verdiyi və sonradan «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap olunmuş 18 iyul 2003-cü il tarixli müsahibəsində də qurultayla bağlı dəyərlı fikirlərinə rast gəlirik. Yazıçı qurultaydan sonra ki Yazıçılar Birliyini daha təkmil, ədəbiyyatımızı hər cür pisləklərdən uzaq görmək istəyir. Yazıçılar Birliyinə hörmətli yanaşmağı tövsiyyə edən müsahib qurultaydan sonrakı dövrə böyük ümid bəsləyir.

Professor Nizaməddin Şəmsizadə «Ədəbiyyat qəzeti»ndəki «İnadkar bir inamla» adlı məqaləsini Elçinin 50 illik yubileyi münasibətilə yazmışdır, amma elə məqalənin başlanğıcında yubiley yazılarında ki ənənəni pozacağıni bildirir və bunu da Elçinin hər cür standartın və şablonun əleyhinə olduğu üçün elədiyini qeyd edir, eyni zamanda, bu cəhəti «Elçinin ədəbi-ictimai mövqeyini səciyyələndirən, bədii düşüncəsini formada saxlayan cəhətlərdən biri» olduğunu vurğulayır, yubiley yazısında Elçin yaradıcılığından danışır. Əslində, elə bütün müəlliflər Elçindən yox, həmişə yaradıcılığından danışılar! Müəllif yazır: «Elçin istedadın qədrini bilən, ədəbiyyatın xalqın tələyində hələddici olduğuna inam bəsləyən tənqidçidir. Təkcə yazıları ilə yox, vaxtilə Yazıçılar İttifaqının katibi olarkən o, ürək genişliyi ilə gənc istedadlara qayğı göstərmiş, yazılarına yol açmış. Ədəbiyyatın tələyinə ictimai laqeydliyin hökm sürdüyü, ədəbi mühitin durğunluq keçirdiyi indiki dövrdə vaxtilə Elçinin keçirdiyi ədəbi yığıncaqlara, poeziya, nəsr və tənqid müzakirələrinə ciddi ehtiyac var idi».⁹⁹

İndi bunlara daha çox ehtiyac var. Amma hardan tapaq ikinci Elçini ki, gəlib bu kitab təqdimatlarını disputlarla, yubiley, xatirə gecələrini yaradıcılıq gecələri ilə əvəz eləsin? Hələ 1992-ci ildə «Ədəbiyyat qəzeti»ndəki «İllər, düşüncələr» adlı məqaləsini oxumaq kifayətdir ki, Elçinin ən çətin anlarda belə ədəbiyyatı ön planda saxladığının, ən çətin məqamda belə ədəbiyyatı heç nəyə qurban vermədiyinin, ədəbiyyatla nəfəs aldığıının şahidi olasan: «Qan axıdılan zaman, cəmiyyət yeməyə bir şey tapmadığı vaxt ədəbi prosesdən danışmağın yeridirmi?»

Bu sualın cavabı mənim üçün tamamilə aydındır: bəli!

Nə üçün?

Bütün o günahsız qanlarla, qıtlıqla, güzəransızlıqla bərabər, Azərbaycan bu gün öz istiqlaliyyəti, həqiqi müstəqilliyi, azadlığı uğrunda mübarizə aparır və ədəbi prosesi, sənət təəssübkeşliyini də mən məhz həmin BÖYÜK MÜBARİZƏNİN bir tərkib hissəsi kimi görürəm.

İstiqlal da, müstəqillik də, azadlıq da hər şeydən əvvəl mənəvi kateqoriyalardır və xalq sənətsiz öz mənəviyyatını ifadə edə bilməz.

Ədəbi prosesin ən acınacaqlı vəziyyətdə düşməsi və bunun heç kimi maraqlandırmaması barədə danışanda, bu haray bəzilərinin xoşuna gəlmir, öz iqtidarsızlıqlarına görə bunu azarla qəbul edirlər.

Əlbəttə, iclas çağırmaqla ədəbiyyat yaranmaz, heç kim də heç kimin əvəzinə oturmaq əsər yazmamalıdır, lakin ədəbi disputlar, sağlam (bu sözü xüsusi qeyd edirəm, çünki heç kimin ürəyinin partladılmasına çağırıram) ədəbi mübahisələr, ədəbi problemlərin (illah da indiki mürəkkəb, ziddiyyətli dövrdə) müzakirəsi yalnız yaxşının adını çəkmək yox, eyni zamanda ədəbi xalturani, konyukturani, istedad iddiasında olan aqressiv istedadsızlığı da ünvanlı şəkildə tənqid etmək, yəni ədəbi prosesi canlandırmaq, sənətin yaranması və xalqın böyük problemlərini bədii şəkildə ifadə edə bilməsi üçün münbit şərait yaradır.

Bir sıra yazıçılar var ki, artıq «keçmiş yazıçılara» çevriləblər və bunu başa düşmək mümkündür; qayğılar çoxdur, ilham gəlmir, vaxt yoxdur, barıt qurtarıb...

Lakin o fəlakət ola bilər ki, ümumiyyətlə, ədəbiyyat keçmişin ədəbi-estetik hadisəsinə çevrilsin...».¹⁰⁰

Əlbəttə, bu doğrudan da fəlakət olardı. Amma bura Azərbaycan, ədəbiyyat nə qədər can versə də, ölə bilməz... «Azər-

baycan» qəzeti 1997-ci ildə Heydər Əliyevlə yazıçıların qurultayqabağı görüşünü 30 oktyabr sayında işıqlandırmışdır. Burada bir çox yazıçılar çıxış edir, hərə ordan-burdan, sözün əsl mənasında, ordan-burdan danışrlar. Biri özünə olunan haqsızlığı ön plana çəkir, biri özünə olan hörmətdən danışı, bir sözlə hərə öz içini aqıb tükür. Elçin isə əvvəlki qurultaydan keçən altı ilə almış ilə bərabər sayaraq, deyir: «Mən bu nöqteyi-nəzərdən ədəbiyyatımıza baxanda, bir məsələyə diqqəti cəlb etmək istəyirəm. Bu da nədir? Ədəbiyyatımızın bu günü və gələcəyi naminə qələm əhli kimi, şəxsən özüm daxil olmaqla, bizim yaratdığımız şərait – yəni biz nə ələmişik? Yazıçılar Birliyi nə edib, mən – Elçin nə ələmişəm, deyək ki, həm Qabil, həm Fikrət Qoca nə ələyiblər? Yəni, daxili bir hesabati nə olub, necə olubdur? Bu nöqteyi-nəzərdən birinci özüm daxil olmaqla görürəm ki, ilk növbədə, ədəbiyyata təəssübkeşlik hissiyati, ələ bil, bir az arxa plana keçibdir. Başqa məsələlər, problemlər ədəbiyyat təəssübkeşliyini üstələyibdir».¹⁰¹

Hər bir ədəbiyyat adamı, Elçinin dili ilə desək, əhli-qələm özünə daxili hesabat versəydi, nə vardı ki, onda heç qurultaya da ehtiyac olmazdı, Yazıçılar Birliyinə də. Öz-özünə hesabat qalsın bir yana, heç olmasa sovet dövrünün bəyanmədiyimiz, ağız büzdüyümüz bəzi məqamlarına qayıdaq. Deyək ki, vaxtaşırı Yazıçılar Birliyinin yığıncaqlarında şairlərin, yazıçıların hesabat vermələri, onların yaradıcılığının idarə heyətinin iclasında müzakirə olunması, axı bunların nəyi pis idi? Hər hansı bir kitabın təqdimatındansa, bir yazıçının hesabatı daha maraqlı olmazdı? Yazıçı biləndə ki, nə vaxtsa idarə heyətinin qarşısında hesabat verməli olacaq, onda bəlkə hər gecə özünə hesabat verəcək ki, həmin gündə öz məniyi sübut ələyə bilsin. Məgər bu işləri təşkil ələmək çətin işdirmi?.. Heç kəs buna cəhd ələmir. Çoxuna da bu sərf ələyir. Ayrı-ayrı adamlar qazandıqca, ədəbiyyat itirir. Tənqidçilər də susur. Nə vaxta qədər tənqid susacaq? Nə vaxta qədər?..

Elçinin müşavirələrdən birindəki çıxışında «Tənqid və yaradıcılıq prosesi» ilə bağlı çox gözəl bir müqayisəsi var. Yaxşı əsər ilə pis əsəri qızıl ilə xəzəl kimi verən müəllif fikrini belə açıqlayır: «Bir az obrazlı fikirləşsək, bəzən adama ələ gəlir ki, xəzəl də, qızıl da eyni rəngdə – sarı olduqlarından bir-birinə qarışıb, onları bir-birindən seçən və ayırd ədən yoxdur. Hətta, bəzən qızıl ağır olduğundan aşağı çökür, gözəndə itir, üst qatı xəzəl bürüyür, biz isə sənətin keşiyində durmalı olan güclü qolumuzu uzadıb qızılı yuxarı qadırırıq. Ən

yaxşı halda özümüzü görməməzliyə vururuq, guya gözümüzün qabağındakı bu xəzəli görmürük... Mən «ən yaxşı halda» deyirəm, çünki bəzən xəzəli qızıl qiymətinə tutmağımız, qızılmış kimi tərifləməyimiz olur».¹⁰² – Nə gözəl müqayisədir, nə gözəl, dəqiq, yerində deyilmiş sözdür... O zaman tənqidçilər heç olmasa boyunlarını alırdılar ki, görürlər, amma özlərini görməməzliyə vururlar. Amma bu gün demək olar ki, heç görmürlər, görənləri də günahkar sayırlar, bəzən lap kor hesab edirlər. Kor görənə deyir ki, sən düz görmürsən. Baxırsan, qalırsan yana-yana, bilmirsən bunlara nifrət ələyəsən, ya gəlib bu mühitə düşdüyünçün özünə... Yaxşı halda tənqidçi olmağına şükür ələyirsən...

Vaqif Yusifli «Tənqidçi səlahiyyəti ilə» adlı məqaləsində Elçinin tənqidi fikirlərinə istinad ədərək, tənqidçi haqqında tənqidçi fikrini bildirir: «Elçin sübut edir və göstərir ki, hər bir ədəbi mərhələnin özünəməxsus inkişafı var, lakin bu inkişafı səciyyələndirən bir sıra zəruri hallar mövcuddur. Ola bilər ki, ədəbiyyat, xüsusilə nəsr zamanının inkişaf sürətindən geri qalsın, onun tələbləri ilə ayaqlaşmasın, lakin ədəbi tənqid bunu vaxtında görməli, ədəbiyyatın təəssübkeşi olmalıdır. Lakin göstərilən dövrün ədəbi tənqidi bir sıra müvəffəqiyyətləri ilə yanaşı, həm də həyatla əlaqəsinin zəifliyi; elmi-nəzəri səviyyəsinin aşağı olması ilə səciyyələndirdi.

Elçin bütün bunların üzərində müfəssəl dayanır, tək cəhöqsanları qeyd etməklə kifayətlənməyərək, onların səbəblərini də izah edir. Elçinin tənqidində fəal və işgüzar, hətta deyə bilər ki, bəzən çox sət səslənən polemika var».¹⁰³

Elçinin tənqidi tənqid etdiyi məqalələrinin bəzilərində konkret ünvanlar var və bu cəhət tənqidçi cəsəratinin layiqli göstəricisi olur. Hələ 1983-cü ildə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində çap olunmuş «Tənqidimizin metodoloji problemləri» adlı silsilə məqalələrində professor A. Hacıyev və tənqidçi A. Hüseynov tənqid ədən müəllif subyektiv fikirlərə qarşı çıxır. Bu məqalədə diqqəti çəkən «mə»lərin müqayisəsidir. Müəllif yazır: «Oxucunun «mə»indən fərqli olaraq, tənqidçinin «mə»i yalnız bir fərdi – tənqidçini ifadə etmir, həmin fərdin simasında, ümumiyyətlə, tənqidin «mə»ini ifadə edir və yalnız belə olduqda tənqid bir küll halında, yəni ictimai fikrin mühüm tərkib hissəsi kimi özünü təsdiq etmək iqtidarında olur...»

Tənqidçi inandırılmalıdır, onun irəli sürdüyü məlahizələr əsaslandırılmalıdır, çünki yalnız bu zaman səhbət hər hansı «filankəsin»

fikirlərindən yox, tənqidin münasibətindən, tənqidin verdiyi qiymətdən gedə bilər. Tənqidçinin «mən»i adılşadıkca, tənqidin «mən»indən ayrılıb oxucunun «mən»i ilə eynilşadıkca, onun verdiyi ədəbi qiymət də göydən asılı qalır, əsaslandırılmır və buna görə də inandırılır.¹⁰⁴

Elçinin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Daha dərin qatlara» adlı məqaləsində də tənqidin tənqidi ilə rastlaşırıq. Müəllif 20-30-cu illər tənqidi ilə günün tənqidi müqayisə edir, tutarlı fikirlər söyləyir və çox dərinlərə gedir. Burada həm də Trifonovun, Belovun, Fyodor Abramovun, N.Qrekovanın qəhrəmanlarından danışır. Daha sonra müqayisələrlə Azərbaycan tənqidindəki nöqsanları qeyd edir. Deyək ki, Anarın Təhminəsinin tənqidi ilə razılaşmadığını bildirir və s. Məqalədəki cümlələr o qədər uzun və mürəkkəbdir ki, adam Elçinin beyninə heyret edir. Bir abzasla kifayətlənirik: «Ədəbi tənqid bəzən millinin və ümumbəşərinin çox mürəkkəb, eyni zamanda dialektik vəhdəti daxilində fərdin milli konsepsiyasına, ədəbi qəhrəmanların milli psixolojisinə bir o qədər də diqqət yetirmir. Aydınır ki, çılpaq şəkildə, ayrıca və müstəqil bir ümumbəşəriyyət mövcud deyil: milli bədii-estetik qadirlik özünün ən yüksək nöqtəsində ümumbəşəriyyət mərhələsinə keçir və bu mərhələnin ayrı-ayrı özlünü-fədə komponentlərinə çevrilir. Bu cəhət, xüsusən bu gün – milli mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsir gücünün artdığı bir dövrdə özünü daha artıq dərəcədə təsdiq edir».¹⁰⁵

C.Məmmədov isə «Bakı» qəzetindəki «Dərin qatlardan gələn səs» adlı məqaləsində Elçinin tənqid yaradıcılığından söz açıq, onun ədəbiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin – nəsrin, poeziyanın, tənqidin tənqidi ilə bağlı fikirlərini dəyərləndirərək, tənqidçi gözü ilə baxıb, obyektiv qiymətini verməyə çalışır. Müəllif yazır: «Elçinin məqalələrinin maraqlı cəhəti bir də ondadır ki, tənqiddən yüksək səviyyə, cəsarət, obyektivlik, sənətkarlıq uaman müəllif öz əsərlərində bu mühüm keyfiyyətləri reallaşıdır bilir. Biz mətbuat səhifələrində bol-bol məqalələrlə rastlaşırıq ki, bu məqalələrin əksəriyyəti «tənqidin dişsizliyindən», «tənqidin ünvanlılığından» gileylənir və... özləri də dişsiz, ünvanlı atəşlər açırlar. Elçinin tənqid təcürbəsi – istər tənqiddən bəhs etsin, istər nəsrədən və istərsə də poeziyadan – həmişə ünvanlı tənqidir. Bu tənqidi təsirli edən də ilk növbədə onun ünvanlılıq cəhətidir».¹⁰⁶

Elçinin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində çap olunmuş «Tənqidçinin «mən»i və tənqidin problemləri» adlı məqaləsi bu deyətlərlər bir daha təsdiq edir. Məqalə Yaşar Qarayevin «Tənqid: problemlər, portretlər» kitabı haqqındadır. Elçin kitabın hər fəslini ayrıca təqdim edir, hətta hər fəslə az qala bir cümləyə yerləşən bir abzasda təhlil edir, açıq fikirlərini söyləyir. Tənqidi fikirlərini də elə yazır ki, elə bil heç Yaşar Qarayevi tanımır, sadəcə əlinə tanımadığı bir müəllifin kitabı keçib, ancaq kitab haqqında fikirlərini yazır. Nə görürsə, nə düşünürsə, onu yazır, heç nəyi tanışlığa qurban vermir, güzəştə getmir. Fikirləri dərin, sərrastdır, satit götürmək mümkün deyil. Düzü, məqalə haqqında nə deyəcəyimi, onu necə təhlil edəcəyimi də bilmirəm.

Etiraf edirəm ki, Elçini tənqidçi kimi təqdim etməyə bildiklərim bəs olmur. O mənada, sadəcə, heyratımı yazmaq kifayətlənirəm. Yaşar Qarayevin digər bir kitabı haqqında da Elçinin resenziyası var. «Kommunist» qəzetində çap olunmuş «Fəal mövqedən» adlı məqalə belə başlayır: «Tənqidçi Yaşar Qarayevi iyirmi ilə yaxındır ki, müasir ədəbi prosesin və klassik irsin aktual nəzəri məsələləri ilə müntəzəm məşğul olur. Onun ilk üç kitabında üstünlük dramaturgiyaya, teatra və ədəbi tənqidin problemlərinə verildisə, «Yazıç» nəşriyyatı tərəfindən buraxılmış «Poeziya və nəsr» həmin kitabları problem və janr baxımından tamamlayır və davam etdirir.

Lakin sonuncu kitab başqa bir cəhətdən – ümumən ədəbi-tənqidi fikrimizin inkişafında və tənqidçinin öz fərdi yaradıcılıq təkamülündə son on ilin əsas cizgilərini əks etdirməsi baxımından daha əlamətdar və əhəmiyyətli təsir bağışlayır. «Poeziya və nəsr» yalnız poeziyanı və nəsrə yox, öz məzmunu, təhlil tərzini, ideya-metodoloji axtarıqların müasirliyi ilə bugünkü ədəbi tənqidi də xarakterizə edir».¹⁰⁷

Elçin hələ 1972-ci ildə «Ulduz» jurnalında çap olunmuş «Tənqidimizin bəzi məsələləri» adlı yazısında tənqidin yerində saydığını, yeni tənqidçilərin yetişmədiyini qeyd edir və bundan ciddi narahatlıq keçirdiyi hiss olunur. Burada yarımçıq tənqidçilərin tənqidinin şahidi olur. Gənc tənqidçilərin yaratmaz yazıları, ədəbi tənqidin tələblərinə cavab verə biləcək yazıların yoxluğu müəllifin giley-güzarına səbəb olur və bu məqalədə gənc Elçin çox ciddi məsələlər qoyur. Dağıq hədəflər seçir və cəsarətlə, üsyankarcasına fikrini əsaslandırır. Müəllif yazır: «Bizə elə gəlir ki, mətbuat orqanlarımızın qarşısında

duran ən mühüm vəzifələrdən biri yeni tənqidçi nəslini yetişdirməkdir. İbarətdir və bu yenilik sözü yalnız cavanlığı bildirməməli, bədiyyatın münasibəti, keyfiyyəti səciyyəvləndirməlidir.

...Hələ on il bundan əvvəl Y. Qarayevi, yaxud A. Əfəndiyevi, yaxud Ş. Salmanovu «gənc tənqidçi» adlandırırdılar və o zaman bu ifadəni işlədərkən dırnağa ehtiyac olmurdu, lakin bu gün də gənc tənqidçilərimizdən söhbət düşəndə, həmin müəlliflərin adı çəkilir, halbuki onlar həm yaş, həm də təcrübə etibarilə gənclik pilləsini çoxdan adlamışlar. Belə bir vəziyyətin səbəbi odur ki, son illərdə həm poeziyamızda, həm nəsrimizdə estetik prinsiplər təməli, məqsədlər birliyi etibarilə diqqəti cəlb edən, özünü ifadə və təsdiq edən biləcək qüvvəyə malik nəsil yaranmışsa da, ədəbi tənqid sahəsində bunu demək mümkün deyil. Xeyli miqdarda yeni adlar sadalamaqlar – ayrı-ayrı resenziyaların altındakı imzalar – lakin bir küll halında Azərbaycan tənqidçilərinin son illərdə formalaşmış yeni nəslə bərdə danışmaq mümkün deyildir, çünki bu imzaları yuxarıda qeyd etdiyimiz estetik prinsiplər vahidliyi məqsəd birliyi birləşdirmir, həm də bu resenziyalar, kiçik məqalələr çox zaman «həvəskar» səviyyəsinə yuxarıda dayanmır».¹⁰⁸

Burada yadıma Anarın bir sözü düşdü. Gərək ki, «gecə düşüncələri»ndə yazırdı ki, qrx il bundan əvvəl də Azərbaycanda gənc nasir mən idim, indi də mənəm. O ki, qaldı mətbuat orqanlarının tənqidçi nəslini yetişdirməyinə, bununla razı deyiləm. Elə mətbuat orqanlarına tənqidçi yetişdirmə vəzifəsinin tapşırılmasının nəticəsidir ki, Azərbaycan tənqidçisi bu günə düşüb. Niyə tənqidçilər Ədəbiyyat İnstitutunda, universitetlərin filoloji fakültələrində müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedralarında yox, mətbuat orqanlarında yetişməlidir? Bu mənə çatmır. Tənqid ədəbiyyatşünaslığın bir qolu kimi daha yüksək səviyyədə inkişaf edirdi. Onu müstəqil sahə kimi ayırdan sonra tənqidin evi yıxılıb. Hər bir elm inkişaf etdikcə, sahəsi genişləndikcə, təbii ki, yeni qollar ayrılır. Deyək ki, ədəbiyyatşünaslıq da inkişaf etdiyindən, qolları da genişləndiyindən müstəqil sahələr şəklində inkişafı məqsəduyğun hesab olunur. Bəs niyə ədəbiyyatşünaslığın o biri sahələri müstəqil sahə olsalar da, elə elm, təhsil ocaqlarında qalır, bircə tənqid ayrılıb Yazıçılar Birliyinin mətbuat orqanlarının öhdəsinə verilir? Bir şey ki, elm ocağından ayrılır, onun elmlikdən uzaqlaşması da, zəifləməsi də labüddür.

Yadıma bir epizod düşdü. Tənqidlə bağlı qurultayqabağı müşavirədə müxtəlif çıxışlar oldu və bunlar «Ədəbiyyat qəzeti»ndə işıqlandırıldı. Məqalənin müəllifi Tehran Əlişanoğlu bir yerdə yazırdı ki, Kamal Abdulla ədəbi tənqidin get-gedə ədəbiyyatşünaslıqla əvəz olunmasının vacibliyini vurğuladı, Sona Xəyal da onun fikrinə şərik çıxdığını bildirdi. Kamal Abdullanı bilmirəm, amma Sona Xəyal ədəbi tənqidi ədəbiyyatşünaslığın sinonimi hesab etmir, ədəbiyyatşünaslığın tərkib hissəsi kimi qəbul edir və bir qolun bütöv ədəbiyyatşünaslıqla əvəz olunmasının mümkünliyünü belə düşünə bilməz, nəinki vacibliyini. Ola bilər ki, tənqidçi Tehran Əlişanoğlu üçün ədəbi tənqidlə ədəbiyyatşünaslıq tamam başqa-başqa sahələrdir və onların bir-biri ilə əvəz olunması mümkündür. Amma Sona Xəyalın bu heç yatsa yuxusuna da girməz...

Mən bütün bunları deməklə, Elçinin fikrini tənqid etmək fikrində deyiləm. Ola bilsin ki, Elçinin danışdığı zamanda mətbuat orqanlarında ixtisaslı jurnalistlər fəaliyyət göstərirdilər, alimlər çalışırdılar. Amma bu günün mənzərəsi başqa cürdür. Ona görə də ədəbi tənqidi mətbuat orqanlarının öhdəsinə buraxmaq düzgün deyil. Bu günün mətbuat orqanları nəinki tənqidçi nəslini yetişdirmək iqtidarında deyil, hətta olan-qalanı da məhv oləyə biləcək səviyyədədir. Ona görə də Tehranın dediyi kimi ədəbi-tənqidi ədəbiyyatşünaslıqla əvəzləmək yox, ədəbi-tənqidi ədəbiyyatşünaslığa qaytarmaq daha düzgün olardı. Qoy bu subyektiv fikir olsun, hər halda Tehranın təhrifindən daha ağılabatandır.

Qayıdaq Elçinin tənqidlə bağlı yazılarına və tənqidçilər haqqındakı fikirlərinə. 1986-cı ildə «Kommunist» qəzetindəki «Ədəbi tənqid ictimai işdir» adlı məqalədə Elçin ədəbi tənqidin bədii təcrübəyə əsaslanmalı olduğunu vurğulayır: «Ədəbi tənqid cəmiyyətin fikrini ifadə edir və buna görə də o, ədəbiyyat və incəsənətdən həmişə bədii kəşfləri, həyat həqiqətinə sadiq qalmağı tələb etmişdir. Eyni zamanda, ədəbi tənqid bu keyfiyyətlərin sənətin «məhiyyətini təşkil etməsi» üçün münbit zəmin yaratmağı bacarmalıdır, yəni, bədii təcrübəyə əsaslanaraq bədii kəşfin də, həyat həqiqətlərinə sadiqliyin də mənasını, mündəricəsini açıb göstərə bilməlidir».¹⁰⁹

Elçin «Nəsrimizdə» konflikt və xarakter probleminin tənqidi» adlı məqaləsində tənqidçi Vaqif Yusiflinin kitabından bəhs edir. Məqalənin ilk abzasında bir cümlə ilə mövzunun aktuallığını bildirən müəllif Vaqif Yusiflinin «Müasir Azərbaycan nəsrində konflikt

və xarakter» adlı əsəri ədəbiyyatşünaslıq elminin elə bir sahəsinə həsr olunmuşdur ki, bu sahə ədəbiyyatın təşəkkül tapdığı dövrdən bu günə kimi (və sabah üçün də) həmişə aktual olmuşdur, çünki bədii ədəbiyyatda konflikt və xarakter məsələsi, əslində, bu ədəbiyyatın bədii, estetik keyfiyyət göstəricisi kimi, onu təsdiq, yaxud rədd edir»,¹¹⁰ yazır və əsərin dəyərini qeyd etməklə bərabər, nöqsanlarından söz açır, əsər üzərində işi davam etdirməyi arzulayır.

Elçinin tənqidi yazıları təkcə tənqiddə deyil, eyni zamanda, ədəbiyyatın müxtəlif sahələrinə də işıq salır. İstər şeir, istər nəsr, hətta folklor, elmi tədqiqat və s. bağlı əsərlər də müəllifin tənqid hədəfi olmuşdur. Elçin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Bəzi mülahizələr» adlı məqaləsində bir tənqidiçi kimi həm yazıçı haqqında, həm də əsər haqqında öz mülahizələrini bildirir. Müəllif yazır: «Hər hansı bir yazıçının mövzusu onun öz mövzusu olmalıdır, çünki onun öz məxsusi hisslər aləmi, öz məxsusi görmə, seçmə qabiliyyəti, məxsusi düşüncələri, nəhayət, məxsusi qələmi vardır. Başqa bir yazıçının da eləcə. Odur ki, məxsusi qələm zorlanmamalıdır. Belə olmasa, epifonçuluq labüddür».¹¹²

Doğrudan da, bir yazıçının əsərini, bir şairin şeirlərini oxuyursan, o zaman sənə ləzzət edir ki, orada həmin yazıçının özünü tapırsan. Bir az başqasına oxşayan nə isə görə kimi yazıçı gözündən düşür, kitabı axıra çatdırma bilmirsən. Oxucu Elçini niyə sevir? Ona görə ki, Elçinin əsərlərində Elçin var. Yalnız Elçin! Heç müəllifi yazılmazsa da, hər hansı bir əsərini oxusan, o saat biləcəksən ki, bu Elçinin dəst-xəttidir. Sənətkarlıq elə birinci bundan başlayır. Elçinin «Fikrət Sadiq haqqında yazdığı «Sənət və istedad» adlı məqaləsində də şair haqqındakı fikirlərindən əlavə, ümumi şeiriyət, ümumi sənətkar haqqında da elmi fikirlərinin, özünəməxsus düşüncələrinin şahidi oluruq. Müəllif yazır: «Məzmun ilə poetikanın əlaqəsi elə bir amildir ki, şair öz məxsusi mövzusunə xəyanət etdikdə, yəni bir az obrazlı şəkildə desək, özünə məxsus olmayan meydana da oynatdıqda, əsərlərin poetikası da yabançı olur. Mürəkkəb ictimai-bəşəri məsələlərdən yazan sənətkar mürəkkəb hiss və həyəcanlara varan sənətkar, hərgah bu zaman nail olursa, deməli bu, onun məxsusi mövzudur. O, bu mövzunu işləməlidir və onun şeirlərinin poetikası da məzmununa uyğun olaraq, obrazlar, metaforalar, epitetlər qarleyası təşkil etməlidir».¹¹³

Elçinin nəsr ilə bağlı tənqidi məqalələri sayca çoxluq təşkil edir. Bəlkə ona görə ki, Elçin nasirdir, ədəbiyyata nəsrə gəlib və nəsr onun üçün daha maraqlıdır. Elçinin şairlər, nasirlər və başqa sahələrin nümayəndələrindən söz açan «Müasirlər və klassiklər» haqqındakı yazılarında sonra danışacağıq. Burada isə sadəcə müəllifin ayrı-ayrı janrlar haqqındakı ümumi fikirlərini qeyd edirik. «Azərbaycan» jurnalındakı «Hekayə janrı. İmkanlarımız və iddiamız» adlı məqaləsində Elçin yazır: «Əxlaq-ictimai «yaxşılıq» kimi, bədii-estetik «yaxşılıq» da daima səni səsləyir, pis isə iyrəncdir. Bütün bunlara doğrudur. Bəs «yaxşının» hesabına «pisin» elə hey artdığı bir zamanda necə? Bu zaman «pislə» əlaqədar sükut, «yaxşı»ya xəyanət etmək deyilmi?

Əlbəttə, ədəbiyyat tarixinin hər bir dövründə «yaxşı» ilə «pis» yanaşı addımlamışdır və bədii-estetik təsnifatı zaman özü aparmışdır. Bədiiyyatın min illərlə tarixi boyu hələ elə bir təsadüf olmamışdır ki, tarixin məhək daşından «yaxşı»larla bərabər, heç olmasa, birçə «pis» də süzülüb keçsin. Bu mənada tarix amansızdır və həmin amansızlıq sənətdəki saflığın, ülviliyin, müdrikliyin keşikçisidir».¹¹⁴

Bəlkə də Vilayət Quliyev «Elçinin tənqidində bədiiyyatdan gələn ünsürlər, məqamlar var», - deyəndə, müəllifin bu tipli yazılarını nəzərdə tutmuşdur. Doğrudan da, Elçin oxucunu başa salmaq üçün hər cür imkandan istifadə edir və fikrini aydın çatdırır. Bəzən ümumi bəhəsdə xüsusi bir detal üzərində daha çox dayanır, bəzən isə, əksinə, konkret əsərdən danışanda ümumiləşmə aparır. Bir sözlə, Elçinin tənqidini oxuyanda, qarşısına qoyduğu məqsədi aydın görürsən, üstünlük əlavələr də öyrənə bilirsen. Hələ 1966-cı ildə «Azərbaycan» jurnalındakı «Rəqiblər» haqqında mülahizələr» adlı məqaləsində də Mehdi Hüseynin eyni adlı hekayəsindən danışan gənc müəllif ümumi janrı səciyyələndirərək yazır: «Məlumdur ki, bədii dilin gözəlliyi nəsr əsərlərinin, xüsusən hekayənin müvəffəqliyində birinci dərəcəli rol oynayır. Dilin sadəliyi və aydınlığı, bədii təsvir vasitələrinin tərəvətilliyi, yeniliyi, surətlərin dil xüsusiyyətlərinin fərdiləşdirilməsi həmişə hekayə janrı üçün böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Bu cəhət Azərbaycan hekayəsində özünü xüsusən qabarıq şəkildə göstərir.

«Rəqiblər» hekayəsində də müəllif Azərbaycan hekayə məktəbinin bu ənənəsinə sadıq qalmışdır. Yazıçı sanki hər bir söz barədə xüsusi fikirləşmiş, hər sözü ayrı-ayrı seçib yerinə qoymuşdur».¹¹⁵ Bu-

rada bu gün yazılan hekayələri xatırlayıram. Mənə elə gəlir ki, bu günün nasirləri, xüsusən də gənclər hekayəyə bir qədər xarici gözlə baxırlar. Oxuyanda adama elə gəlir ki, hansısa xarici bir hekayənin tərcüməsini oxuyursan. Xarici ədəbiyyat oxumağa qalanda, Elçindən, Anardan çox oxuyan adam təsəvvür eləmirəm, çünki yazılarında da, elə onlar haqqında deyilənlərdə, yazılanlarda da buna işarələr vardır. Bəs onların dili niyə dəyişmişdir. Xarici ədəbiyyat oxumaq, ümumiyyətlə, çox oxumaq, onunçündür ki, başqalarını təkrar etməyəsin. Amma indiki gənclər ona görə oxuyurlar ki, başqalarına oxşasınlar. «Pərvanə» ədəbi məclisində dəfələrlə şahidi olmuşam ki, bir gənc nəsr əsəri oxuyur, başqaları o saat bu əsərin kimdən gəldiyini hiss edirlər və mübahisə düşür. Sonra tənqid eləyən adam öz hekayəsini oxuyur, o birilər də onun hardan gəldiyini deyib onu tənqid edirlər. Düzü, mən kimin kimdən bəhrələndiyini tuta bilmirəm, çünki xarici ədəbiyyatı az oxuyuram, amma o yazılardan hiss edirəm ki, nəse bu yaddan gəlmədir, bizimki deyil. Mənə elə gəlir ki, Azərbaycan nəsrinin öz mənzərəsi var, onu nəyinsə xatirinə dəyişmək, yalançı novatorluq eləmək mənasız hərəkətdir. Azərbaycan oxucusu özünü oxumaq istəyir. Şəxsən mən gənc nasirlərin çoxunda həmin «özü» görmürəm. Bunun axırı hara gedib çıxacaq, bilmirəm. Vallah, nə deyirlər desinlər, mənə Salam Qədirzadəni oxumaq rahatlıq gətirir. Lap bəsitdir, köhnədir, adidir, hər nədir, mən onu oxuyanda düşünürəm ki, Azərbaycan nəsrini oxuyuram. Müasirlər mənə gülə də bilirlər. Amma mənə nə xoş gəlirsə, onu oxumaq istəyirəm. Demirəm ki, Azərbaycan nəsrini həmin səviyyədə qalayıd, yox, niyə ki, Elçini də, Anarı da qəbul edirəm, çünki onlarda da Azərbaycan nəsrinin əsnəsi qalıb. İstəmirəm oxucu fikrimi təhrif olunmuş şəkildə başa düşsün. Hərənin öz üslubu var, bu belə olmalıdır.

Elçinin «Azərbaycan» jurnalındakı «Olum, ya ölüm» - yox, necə olum» adlı məqaləsindəki Azərbaycan romanı ilə bağlı mülahizələri də maraqlıdır. Əlbəttə, müəllifin məqalələrini hərtərəfli təhlil edib söz demək mümkündür deyil, biz sadəcə bir-iki kəlmə ilə kifayətlənirik. Əslində, Elçinin hər bir yaradıcılıq sahəsi ayrıca elmi-tədqiqat tələb edən mövzudur. Biz sadəcə hər şeydən bir az deyib, ümumi yaradıcılığından danışmaq fikrində olduğumuzdan bir sitatə kifayətlənirik: «Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatında püxtələşmiş, yeni bir janr kimi formalaşmış romanın tarixi çox qısa, hərəçənd mənzum romanımızın adı Nizami ilə bağlıdır. Azərbaycan ədəbiyyatı

Füzulinin «Leyli və Məcnun» kimi böyük mənzum romanına malikdir.

Deməli, bir halda ki, Azərbaycan romanının tarixi qısa, təbii ki, Azərbaycan romanı haqqında Azərbaycan tənqidi fikri də nisbətən gənc və təcrübəsizdir. Azərbaycan ədəbi tənqidinə diqqətlə nəzər salınsa, bu iddianın həqiqət olduğu meydana çıxar».¹¹⁶

Elçinin məqalələrindən görünür ki, o çox deyilmiş, çox yazılmış sahələrdən daha çox az yazılmış sahələrə meyl edir. Sanki imkanı olsa, ədəbiyyatın bütün sahələrinə baş vurardı. Elə imkanı daxilində az da uzağa getməyib. Onun dramaturgiya ilə bağlı məqalələri də diqqəti çəkir. «Qobustan» jurnalındakı «Dramaturgiyada şərtlilik barədə» adlı məqaləsində Elçin yazır: «Şərtlilik müasir insanın zəngin və zəngin olduğu qədər də mürəkkəb daxili aləmini açmaqda, yazıçı dünyabaxışını aydınlaşdırmaqda müəllifin müttəfiqi, köməkçisi olan bir bədii vasitədir. Məncə odur ki, bu son dərəcə əsaslandırılmış, ehtiyaca müvafiq olmalıdır. Hərgh şərti bir surət (deyə ki, vicdan, yaxud bütün sirlərə vaqif qüvvə və s.) qarşıya «Həyat nədir? Xoşbəxtlik nədir?» kimi ümumbəşəri-fəlsəfi suallar qoyursa və həmin sorğulara ibtidai cavablar verirsə, biz, bu şərtliyi qəbul edə bilmirik, çünki əsaslandırılmamışdır: bu şərti surətlər bəlkə də dəbdən geri qalmamaq üçün yaranmışdır».¹¹⁷ 1971-ci ildə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində dramaturgiya və teatr ilə bağlı sənətkarlıq məsələlərinə həsr olunmuş müzakirə açan Elçini ədəbiyyatın başqa sahələri kimi dramaturgiyanın da taleyi düşündürür. Nədənsə Elçin həmişə yaxşı mənada «Qaşınmayan yerdən qan çıxarmağa» çalışır. Onun üçün ədəbiyyatda sakitlik, sükut, ölü anlar dözülməzdir. Həmişə nə isə təşkil etmək, nəyisə araşdırmağa can atmaq, nəyisə axtarıb özlünə getmək Elçin xarakterinin ən nəzərə çarpan xüsusiyyətidir. Elçini başqa cür təsəvvür eləmək də mümkün deyil. Ən çətin anlarda belə müzakirəyə can atır, ədəbiyyatın hansı sahəsində sükunət yaranırsa, birinci Elçinə çatır və Elçin ora tələsir, bir məqalə ilə də olsa, münasibətini bildirir. «Elxan fədakarlığı ilə» adlı məqaləsində də Elçini müzakirə arzulayan görürük: «Biz hamımız elə müzakirə arzulayıyıq ki, mədəni həyatımızda iz qoya biləcək bir sambala malik olsun, dramaturgiyamızın və teatr sənətimizin gələcək ümumi inkişafına müəyyən təsir göstərsin, bir çox məsələlərlə əlaqədar, müxtəlif fikirləri açıqlamaq üçün imkan yaratsın.

Azərbaycan dramaturgiyası, Azərbaycan teatr sənəti dedikdə, söhbət zəngin ədəbi irsə malik dramaturgiyadan, yüksək bədii-estetik ənənələrə malik bir teatr sənətindən gedir və bu dolğunluq, bu yetkinlik də öz növbəsində mühüm problemlər qaldırır».¹¹⁸

Elçin təkcə tənqidçi kimi dramaturgiyamızın vəziyyətinin müzakirəsi ilə, nöqsanların aradan qaldırılmasına çalışmaqla işini bitmiş hesab etmir, bu sahədə baş verən bütün hadisələrə nəzər yetirir, həqiqəti üzə çıxarmağa, üzə çıxanları təqdir eləməyə səy göstərir. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Həqiqət, ancaq həqiqət» adlı məqaləsində oxuyuruq: «Mənə elə gəlir ki, uzaq, yaxın, lap yaxın keçmişdə sənətə tətbiq olunan ifrat sosioloji sxemlər və normativ qurğular, sadəcə olaraq, yalnız aşağı əyərli və bəsit deyildi. Həm də şəxsi mənfəət hissindən doğurdu. Belə sxemlər və qurğular arxasında adətən, ya şərişsizlik, ya da vicdansızlıq daldalanırdı. Bu sxemlərlə bağlı ədəbiyyatımızda əcaib hadisələr baş verirdi.

Məsələn, böyük Azərbaycan dramaturqu Hüseyn Cavidin 1922-ci ildə yazdığı «Peyğəmbər» adlı maraqlı manzumn dramı var. Bu parlaq pyes işiq üzü görər-görməz, müəllif guya baş qəhrəmanını «idealizə» etmişdir deyər hücumlara məruz qaldı, görünür yazıçıdan tələb olunurdu ki, karikatura, nəşə pamfletvari bir şey yazsın. Lakin o, Məhəmmədi yəqin ki, əslində necə olubsa, yəni nəhəng bir sima kimi təsvir etmişdir.

Bəraət almış «Peyğəmbər» Cavidin yüz illik yubileyində təkrar nəşr edildi».¹¹⁹

Elçin üçün təkcə nəsr, təkcə şeir, təkcə dramaturgiya deyilən anlayışlar yoxdur. Elçin ədəbiyyata bütöv baxır. Bu baxışda Azərbaycan folkloru da onun nəzərindən yayınmır. Bu, Elçinin Vilayət Quliyevlə birlikdə hazırlayıb, 1993-cü ildə çap etdirdiyi «Özümüz-sözümüz» adlı kitabından da görünür. Kitabda folklor terminləri verilmiş, izah edilmiş və nümunələrlə dəqiqləşdirilmişdir. Folkloru yüksək qiymətləndirilən müəllif onu bəsit, sadə, ancaq savadsız adamların məşğul ola biləcəyi bir sahə hesab edənləri qınayır və folklorla daha dərin biliyə malik tədqiqatçıların məşğul olmasının vacibliyini vurğulayır. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına təqdim olunan «Mən səndən ayrılmazdım»... adlı məqaləsində folklorun problemlərinə toxunan müəllif yazır: «Təəssüf ki, tez və asan yolla dissertasiya müdafiə etmək üçün, yaxud başqa sahələrlə bağlı tədqiqatlar aparmağa elmi-nəzəri savad çatışmadığı üçün folk-

lorla məşğul olan «qələm sahiblərinə» biz son vaxtlar mətbuat səhifələrində, qondarma «folklor» və folklorla bağlı bəsit «tədqiqat» kitablarının üzq qabığında tez-tez rast gəlirik. Halbuki folklorla ən istedadlı və yüksək elmi-nəzəri savada malik alimlərimiz məşğul olmalıdırlar. F.Köçərli, H.Əlizadənin, H.Zeynallının, V.Xulufunun, Y.V.Çəmənçaminlinin, R.Əfəndiyevin, Ə.Abidin, H.Araşının, M.Arifin, M.Təhmasibin, Ə.Axundovun və başqa qələm sahiblərimizin, toplayıcılarımızın adı ilə bağlı olan Azərbaycan folklorşünaslıq məktəbi bu gün pərakəndə yox, sistemli şəkildə fəaliyyət göstərməlidir və təsadüfi adamların meydana girib at oynatmasının qarşısı alınmalıdır».¹²⁰

Amma bu problem bu gün də həll olunmamış qalır. Baxmaya-raq ki, folklor sarayı elmi-tədqiqat institutuna çevrildi, ətrafında elmi dərəcəsi olan alimləri birləşdirir, yəni də keyfiyyət həmidir.

Elçinin maraqlı yazılarından biri də «Ulduz» jurnalında çap olunmuş «Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı haqqında düşüncələr»dir. Burada müəllif beş illik uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə nəzər yetirmiş, beş illik təəssüratını oxucularla bölüşmüşdür. Məqalədə müxtəlif problemlərə toxunulur, nöqsanlar qeyd edilir, arzular bildirilir. Müəllifi narahat edən problemlərə münasibət, uşaqların tərbiyəsi, maariflənməsi üçün bu ədəbiyyatın nə dərəcədə rol oynamasına münasibəti, qarşıya qoyduğu suallar diqqəti çəkir. Buradan kiçik qeyd ilə kifayətlənirik: «Narahatlıq törədən digər bir cəhət uşaq nəsrimizin janr məhdudluğu ilə bağlıdır. Bizdə bədii fantastikanın, yeniyetmələr üçün macərə və detektiv əsərlərin yüksək bədii-estetik səviyyəli nümunələri demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Eyni zamanda, uşaqlar və yeniyetmələr üçün sadə və şirin bir dillə dövrün vacib siyasi-ictimai, mədəni-əxlaqi, iqtisadi və s. problemlərindən bəhs edən elmi-kütləvi əsərləri də biz hələ yalnız arzu edə bilərik.

Biz əlimizi ürəyimizin üstünə qoyub deyə bilərik ki, kitablarımız, ayrı-ayrı nəsr və poeziya əsərlərimiz vasitəsilə Azərbaycan xalqının qədim və zəngin tarixi boyu yetişmiş böyük şəxsiyyətlərimiz haqqında uşaqlarla söhbət üçün dil tapmışıq».¹²¹

Mən niyə bu sitatı seçdim. Ona görə ki, mənə həmişə uşaqlar üçün elmi hekayələrin yoxluğu narahat edib. Üç il dalbadal məktəblilər üçün hekayə kitabı nəşr etdirmişəm: 2000-ci ildə «Təbiət başdan-başa möcüzədir» adlı kitaba biologiya və təbabətlə bağlı hekayələr, 2001-ci ildə çap olunan «Mənim gördüyüm Tusi» adlı kita-

ba Nəsirəddin Tusinin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı hekayələr, 2003-cü ildə «Körpə dünyasından qopan fəryad» adlı kitaba isə müharibə ilə bağlı hekayələr daxil etmişəm. Bu kitablar imkan daxilində məktəblərdə yayılıb və sinifdən xaric oxu materialı kimi proqrama daxil edilib. (Bunları özümü tərif üçün demirəm, sadəcə Elçinin məqaləsindəki arzulara qismən də olsa uyğun olduğu üçün deyirəm). Amma XI qurultayqabağı müsavirədə uşaq ədəbiyyatından məruzə edən «tənqidçi» ancaq bədiliyi əsas götürdüyünü və bu cəhətdən səviyyəli olan əsərlər haqqında danışıqlını qeyd edərək, bir-iki hekayəsi, şeiri çap olunan adamların yaradıcılığından danışdı, bu kitabların adını belə çəkmədi. Eləcə də həmin müsavirədə çox adamlar çıxış edib iradlarını bildirdilər. Elə səviyyəsiz məruzədə kitablarımın adının çəkilib-çəkilməməyinin mənim üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Amma həmin məruzə «Ədəbiyyat» qəzetində çap olundu, hətta məruzəçinin «bədiliyi əsas götürməsi» də qeyd olundu, amma bir nəfər tənqidçi tapılmadı, çıxıb desin ki, uşaq ədəbiyyatında bədilik yeganə başlıca cəhət deyil. Zeynal Xəlilin yaxşı bir məqaləsi var və orada göstərir ki, uşaqlar üçün yazılan əsərlərdə obrazlı deyimə çox meyl ələmək olmaz, imkan daxilində obrazlı deyimdən qaçmaq, mümkünsə, ondan tamam imtina etmək gərəkdir. Görəsən illər uzun ədəbiyyatda yaşayan, uşaqlar tərəfindən həvəslə əzbərlənən «Keç» şeirində mürəkkəb obrazlı ifadə varmı? Məruzəçi doğrudanmı başa düşür ki, uşaq ədəbiyyatında məntiq, əyaniləşə bilən fakt, ritm, intonasiya daha vacibdir.

Elçin tənqiddə nə qədər cəsarətlidirsə, bir o qədər də ehtiyatlıdır. Həqiqəti heç nəyə, nə dövrə, nə zövqə, nə dostluğa qurban verməyən tənqidçidir. Qərəzli fikirlərə qarşı çıxan, kölgədə qalan həqiqəti müdafiə edən tənqidçidir. Elçini nahaq tənqid də nahaq tərif qədər ağırdır. Keçid dövründə yazılmış məqalələrində müəllifin bu ağrısını daha kəskin duyuruq. İstər publisistikasında, istərsə də tənqidində bu qarmaqarışq dövrün eybəcərlikləri içində başını itirməyən yazıçı hamını sayıq olmağa, yaxşını-pisi ayırmağı bacarmağa çağırır. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Ədəbi proses: - olum ya ölüm» adlı məqaləsində yazır: «Dünən yeri gəldi-gəlmədi, misal üçün «Molla Nəsrəddin» jurnalından danışır, yalnız onu qiymətləndirir, yenə də misal üçün «Füyuzat» jurnalına isə qara boyalar yaxır, onun «reaksiyon» simasını ifşa edir, yaxud «Azərbaycan» qəzetinin üzərindən xətt çəkir, onun «burjua mahiyyətini» açıqlayırdıq. Çox

şükürlər ki, bu gün «Füyuzat»a da obyektiv qiymət vermək, «Azərbaycan»ın da işıqlı ənənələrindən danışmaq imkanımız var, lakin bu qiymət, bu ədəbi söhbət heç vaxt «Molla Nəsrəddin»in kölgədə qalması bahasına olmamalıdır.

Bu monada medalın bir üzü ilə o biri üzünü görüb eyni zərərli mahiyyətdə olmasını dərk etmək, yalnız ictimai fikrimizin yox, ümumiyyətlə, mədəniyyətimizin zərəridə olmasını anlamaq üçün son yetmiş ilin acı təcrübəsi bizə izbrət olmalıdır.

Biz ayrı-ayrı ədiblərimizdən, əski təbir ilə desək, əhli-qələmədən, xadimlərimizdən intiqam almaq ehtirası ilə yanmamalıyıq (yetmiş ildə beləcə az intiqam alınmayıb, «əhli-qələm» hətta müstəqim mənada az güllələnməyib), onları başa düşməyə, hiss etməyə çalışsa-çalışsa, yaşadıkları zamanın kontekstindən çıxarmayaraq, özümüz daxilən həyəcanlanma-həyəcanlanma (sevinə-sevinə yox) tənqid etməyi bacarmalıyıq. Həmin tənqidlə bərabər, təqdir olunması cəhətləri də görməli və göstərməliyik». ¹²² Elçin çox yaralı yerimizə toxunur. Bu günün özündə də bu anlaşılmazlıqlar davam edir.

Elçin ədəbiyyatı ədəbiyyata görə yox, insanlara görə müdafiə edir. Bir məqaləsində ədəbiyyatın cəmiyyəti xilas edə bilməsə də, heç olmasa bir fərdi xilas edə biləcəyini vurğulayan yazıçı bunu da qənimət sayır. Doğrudan da hər hansı bir bədii əsər əgər ən çətin məqamda məhv olacaq insanı düz yola qaytara bilirsə, bir bədbəxtliyin qarşısını ala bilirsə, hardasa töküləcək bir qanın arasına girə bilirsə, ən dar çərçivədə belə, bir insanı xilas etmək iqtidarındadırsa, onu yazmağa dəyər, təqdir etməyə dəyər. Hardasa bir fərdi belə tərbiyələndirməyə qadirdisə, o ədəbiyyatı yaşatmağa dəyər və cəmiyyətin tərbiyələnməsi də elə o bir fərddən başlanır. Keçmişdə uşaqlar, gənclər çoxlu kitablar oxuyurdular və hər dəfə də özlərini qəhrəmanların yerində təsəvvür eləyəndə, bu onların xarakterinə müsbət təsir göstərirdi. Yadımdadır, hər dəfə inşa yazanda, yazının son planı «Əsərin tərbiyəvi əhəmiyyəti» olurdu. Heç kəs deyə bilməz ki, ədəbiyyat adamı tərbiyələndirmir. Ədəbiyyat həmişə cəmiyyətə lazımlıdır, bu gün də lazımdır. Elçin gənclərin tərbiyəsində tək ədəbiyyat deyil, digər sahələrin rolunu da görür və müxtəlif sahələrdəki neqativ hallar onu ədəbiyyatdakı nöqsanlardan əvvəl anarhat eləmir. «Komunist» qəzetindəki «Nəslin tərbiyəsi üçün» adlı məqaləsində yazır: «...Lakin burası da sirr deyil ki, bəzən biz gənclikdə milli ədəbiyyata, milli mədəniyyətə bir az yuxarıdan aşağı baxmaq meyli

müşahidə edirik. Bu barədə deyirik, yazırıq, lakin bəzi hallarda özümüz, necə deyərlər, metodoloji səhvlərə yol veririk, məsələyə birtərəfli yanaşırıq. Məsəl üçün, biz bəzi gənclərin qərbin caz musiqisinə aludəçiliyini tənqid edirik, caz musiqisi adı altında eybəcər həyküçülüyün, çığır-bağırın estetik zövqü korlamasından danışıq və düz də edirik. Lakin bu zaman, çox təəssüf ki, biz indiki musiqimizdə eybəcər halları görmürük. Mən deyərdim ki, biabırçı təmayüllərə ciddi münasibət bəsləmirik. Gəncliyi həmin təmayüldən uzaqlaşdırmağa səmərəli təşəbbüs göstərmirik.

Bu gün müxtəlif toy xanəndələri, ağızlarına gələni oxuyan cürbəcür «müğənnilər» əmələ gəlib. Sənətlə əlaqəsi olmayan bu bəşabələ ifaçıların zəngin Azərbaycan musiqisi ənənələrinin adı tələblərinə cavab verməyən, adı mədəniyyət təsəvvürlərinə sığışmayan boş-boğazlığı xalq musiqisi adı ilə sadələşən gənclərin sürdüyü «jiquili»lərdə, onların məclislərində, hətta bulvarı gəzməyə çıxdıqda belə, əllərində tutduqları maqnitofonlarda aləmi başına götürür. Adam qulaqlarını tutub qaçmaq istəyir. Lakin hara qaçasan? Səhsiz-hesabsız maqnitofon lentlərindən orda-burda eşitdiyini o bayağı sözlərin, mənasız «zəngülələrin», hind, fars, türk musiqisinin yamsılayan elektrik gitaralarının təsiri adamı rahat buraxmır. Fikirləşirsən ki, gözəl, saf, yüksək mədəniyyətli Azərbaycan musiqisi niyə bəzən bu vəziyyətə düşür?..»¹²³

Bu yazı səksəncinci illərdə yazılıb. O günə də şükür elədiyimiz bu günlərdə musiqimizin vəziyyəti də hamıya məlumdur, onsuz da pozulmuş əsəblərimizi bir qədər də tarıma çəkməmək üçün bu barədə danışmasaq yaxşıdır...

Adətən, bir məsələ ortaya atılanda və ya hər hansı qadağan olunmuş bir şeyə rəvac verildəndə hamı ondan yazmağa, öz «savadını» göstərməyə can atır. Guya, yazmağa başqa heç nə yoxmuş kimi eyni mövzuda, amma alabəzək yazılar meydana çıxır. Hərə öz qabiliyyətini göstərmək istəyir, qabiliyyətsizliyini üzə çıxarır, savadını göstərmək istəyənin savadsızlığı üzə çıxır, humanistliyini göstərmək istəyənin qəddarlığı, saflığını göstərmək istəyənin eybəcərliyi və s...

Yenidənqurma dövründə din azadlığı ideyası ortaya atıldı və demokratiya dövründə məscidlərin açılması, yenilərinin tikilməsi, xaricdən vəqon-vəqon «Quran» gətirilməsi, mədrəsələrin fəaliyyəti, dini məclislərin keçirilməsi, nəhayət, dini yazıların mətbuata yol tapması – «dinin inkişafı» qabarıq nəzərə çarpmağa başladı. Çox

yərdə, çox adamların süürunda bəsitlik, çox əməllərdə səhvlərə gətirib çıxardı. İslamın elmiliyi bir kənara qoyulub, mövhumat tərəfi daha qabarıqlaşdırdı. Hər bir olaya öz münasibətini bildirən Elçinin burada da narahatlığı hiss edirik. «Azərbaycan» qəzetinin redaksiyasına məktubunda yazıçı yazır: «Din bəşəri bir sərəvətdir və onun mahiyyətindəki ülvü bəşəriyyət bəşəriyyətin tarixində heç bir qüvvə ilə müqayisə edilə bilməz.

Din – inamdır, etiqaddır və din həyatın mənasına da inandırır, ədalətə də, mərhəmətə də, mənəvi təmizliyə, məhəbbətə, sədəqətə, ləyaqətə də inandırır, yəni, insanın mənəvi qadirliyini artırır.

Və islam şübhəsiz ki, elmin, mədəniyyətin böyük dostu və təhrikçisi, cəhələtin, nadanlığın işə düşmənidir. İslam işığa çağırır, cəhələt işə qaranlıqdır. Və biz o işığa nail olmaqdan ötrü həqiqi ilahiyyət elmindən bəhrələnməliyik».¹²⁴

Müəllif məqalənin sonunda pedaqoq, həkim və vaxtilə «Quran»ı tərcümə etmək fikrində olan mərhum ədəbiyyatşünas Əli Fəhmini xatırlayır və onun tərcümələrindən sitatlar gətirir. Bunlar bir daha göstərir ki, Elçin təkə ədəbiyyata yox, insan həyatının hər hansı məqamına, insanın kamilləşməsinə təsir edən hər bir sahəyə öz münasibətini bildirir. Nəsrdə Elçin təpədən-dırnağa nasir olduğu kimi, tənqiddə də Elçin təpədən-dırnağa tənqidçidir. Hansı sahədə nöqsan varsa, Elçinin qələmi ora tələsir.

Biz Elçini bir tənqidçi kimi hərtərəfli təqdim etmək istərdik, amma gördüyü kimi, buna gücümüz çatmadı. Nə bacardıq, onu dedik. Onu da gördük ki, tənqidçi Elçin haqqında nasir Elçindən qat-qat az fikir deyilib. Bəlkə bu da təbiidir. Hər halda Elçinin tənqid sahəsindəki uğurları nəzərdən yayınmayıb. Hələ 1970-ci ildə Elçinin namizədlik işi haqqında öz fikirlərini oxucularla bölən sənətşünaslıq doktoru Mehdi Məmmədov «Qiyətli tədqiqat əsəri» adlı məqaləsində yazırdı: «Elçin ciddi və dolğun məzmunlu elmi əsər yazmışdır. O, ədəbiyyatşünaslığımızı bu gün də məşğul edən ayrı-ayrı hallarda sənətşünaslığı və estetika elmləri ilə sərhədlənən problemləri ilk aspektdə – həm bədii nəsrin təcrübəsində, həm də onun tənqidində diqqət və ehtiyatla araşdırır, müqayisələr aparır, bədii əsərləri və tənqidi fikirləri, müxtəlif müəlliflərin rəylərini tutuşdurur, nəticə çıxarır, yüksək səviyyəli elmi xülasələr əldə edir...

Elçin saxtanı həqiqətdən, elmi-nəzəri mülahizəni doqmatizmədən, ehkamçı və subyektiv fikirlərdən seçməyi bacarır. Belə hallar-

da o, cəsərətlə tənqid edir, amma ehtiram və təvazökarlıq cızığında da kənara çıxmır».¹²⁵

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin 1974-cü il 9 fevral tarixli sayında Elçinə «Drujba narodov» jurnalının dördüncü nömrəsindəki «Tənqiddə məhəllilik əleyhinə» adlı məqaləsinə görə mükafat verildiyi bildirilir. Elçinin mükafatlarını sadalamaqla bitməz, hamısından danışmağa imkan da yoxdur. Sadəcə, müəllifin tənqiddə ilk və son uğurlarını qeyd etməklə, bütün yaradıcılığının məsafəsini bildirmək istəyirik. Nərgiz Paşayeva «Elçinin tənqid yaradıcılığı» adlı məqaləsində yazır: «Xalq yazıçısı, görkəmli nasir və dramaturq Elçinin son iki elmi-tənqidi kitabı «Tənqid və nəsr» (Günəş, 1999) və «Ədəbiyyatımızın yaradıcılıq problemləri» (Təhsil, 1999) – bir daha əyani şəkildə göstərir ki, professional tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi də Elçin maraqlı və orijinal bir simadır, o, ədəbiyyata, ümumiyyətlə, sənətə, klassik və müasir əsərlərə, ədəbi problemlərə öz fərdi münasibəti ilə seçilir və bu fərdi münasibətdə də həmişə ictimai rəyi ifadə etməyə çalışır. O, tənqidçi kimi obyektiv və prinsipaldır, cəsərətli-dir. Ədəbiyyatşünas kimi də tarixi məxəzlərə dərindən təmas etməyi bacarır, ədəbi faktları, məlumat və informasiyaları elmi həqiqətə çevirir və bütün bunları yüksək nəzəri səviyyədə ifadə edir. Azərbaycan ədəbiyyatını dünya ədəbiyyatı kontekstində araşdırmağı bacarır.

Ancaq, təbii ki, onun yaradıcılığı ilə tənqidçiliyi arasında qətiyyən uçurum olmamışdır, əksinə, bunlar daim bir-birini tamamlamışdır».¹²⁶

Ədəbiyyatşünas kimi, Elçin yaradıcılığında diqqəti çəkən yazılar içərisində klassiklər və müasirlər haqqındakı yazıları çox maraqlıdır. Bu yazıların bəziləri elmi, bəziləri elmi-publisist üslubda olsa da, səciyyəsinə və dəyərləndirmə səviyyəsinə görə təqdirəlayiqdir. Bu məqalələrin bir qismi «Klassiklər və müasirlər» adlı kitabda toplanmışdır. Buna baxmayaraq, biz dövrü mətbuatı və rəqləməyi daha üstün sayırıq. Müəllifin əsərləri toplanmış və ya müəllif haqqında məqalələr toplanmış bir kitabı, çadəcə, həmin məqalələr haqqında məlumat əldə edərsən. Amma altı aylıq və ya birillik qəzet toplusunu alıb, orada olan bir-iki məqaləni araşdıranda, həm də həmin zaman kəsiyində, o zamankı ədəbi mühitdə baş verən ədəbi hadisələr də, topludakı diqqəti çəkən hər hansı bir yazı da, heç olmazsa, müasir yazıların adları da nəzər-diqqətində olur və həmin məqaləni

bütünlükdə çap olunduğu zaman çərçivəsində, ədəbi mühit əhatəsində qavrayırsan. Burada tənqidçilərin çox xoşladığı və təkrar-təkrar işlətdiyi «kontekst» sözü yerinə düşür. Amma nədənsə mən ədəbi terminlərdən istifadə etməyi məqbul saymıram. Əgər mahiyyətcə sırf elmi yazıda elmi terminlər işlədilsə, bu məqbuldur. Amma bir də görürsən ki, boş söz yığımından ibarət olan yazıya terminlər vasitəsilə elə bəzak-düzək vururlar ki, guya bununla yazı dönüb elmi yazı olacaq. Bu, səviyyəsiz adama zər-xara paltar geyindirib qiymətini artırmağa bənzəyir. Şəxsən mən bilirəm ki, sırf elmi yazı yazmıram. Yazmıram ona görə ki, mən haqqında danışdığım adamı – yazıçı oxuculara sadə dildə təqdim etmək istəyirəm. Mən yazını beş nəfər alim üçün yazmıram, kütlə üçün yazıram. Elçini onsuz da alimlər tanıyır, mənəm təqdimatıma kimin ehtiyacı var ki? Mən Elçin haqqında elə yazı yazmaq və elə dildə yazmaq istəyirəm ki, onu kəndçi də oxuyanda bilsin ki, Elçin kimdir, necə yazıçıdır, necə insandır. Mən bilirəm ki, yazdıqlarım sadəcə öz düşüncələrimdir; burada subyektiv fikirlər də çox ola bilər və bu yazı elmlikdən hardasa uzaqdır. Ona görə də buna terminlərlə bəzak vurub xalqa elmi yazı adı ilə sırımaqdan uzaqam. Kimlərsə buna irad tuta bilər. Daha doğrusu, irad tuturlar, çünki bu birinci yazı deyil. Biri deyir ki, Sona üslubları qarışdırır, biri deyir, yazdıqları publisistikadır, elmdən uzaqdır. Guya ki, Sona özü bilmir ki, nə yazır... Mən kitabı oxumaq üçün yazıram, alimlərin kitab rəflərində sərgiyə qoyulmaq üçün və ya kitabxanaların rəflərində toz basmaq üçün yox. Bu gün isə sırf elmi kitab oxunmur!.. Alimlər ha özünü öysünlər, oxunmur, elmi kitab oxunmur! Heç alimlər də oxumur! Daha alimlər də ədəbiyyatdan düzəldikləri bu yalançı elmdən beziblər, onlar da rahat nəfəs almaq istəyirlər, onlar da sadə adam dilində nəsa oxumaq istəyirlər!.. Axı alim də adamdır, nə qədər özünü aldatsın ki, yazdıqları elmdir və xalqa lazımlıdır?..

Deyəsən mən çərçivədən çox kənara çıxdım, bir az da yekəxanahlıq etdim... Amma neyləmək olar, Sabir demişkən, qanmaya bilmirəm, məni məzur tut...

Elçinin klassiklər və müasirlər haqqındakı yazılarında danışanda, həm elmi-tədqiqatları, həm də tənqidi fikirləri nəzərə almaq lazımdır. Klassiklərlə bağlı, istər ümumi yazılarında, istərsə də monoqrafik yazılarda, müəllifin məqsədi yalnız ədəbiyyatı müdafiə etməkdir. Yəni, bir adam haqqında olan yazılarda da ümumi ədə-

biyyat haqqında, ümumi sənət, sənətkarlıq haqqında fikirlər daha qabarıqdır. Professor Nizaməddin Şəmsizadə «İstedad işığında» adlı məqaləsində yazır: «Elçin elə klassiklərdən yazır ki, onlar öz xalqlarının mənəvi fikir tarixində yeni mərhələnin müjdəçisi və yaradıcısı olublar. O, bu və ya digər mübahisəli fikirlərini açmaq üçün ədəbiyyat tarixinin mənəvi dayaqları olan klassiklərə – Nizamiyə və Şekspira, M.F.Axundova və H.Cavida, Mirzə Cəlilə və M.Şoloxova istinad edir.

«Klassiklər və müasirlər» Elçinin təkcə tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi yox, həm də yazıçı kimi 80-ci illərdəki bədii-estetik maraqlarının zənginliyini yaxşı əyaniləşdirir. Klassiklər, ədəbiyyat və mədəniyyətimizin müxtəlif problemləri haqqında söylənən mülahizələrin arxasında müəllifin özü durur. Burada tənqidçi «mən» ilə yazıçı «mən» təbii surətdə birləşir. Elçinin məharəti orasındadır ki, klassikləri müasirlərə yaxınlaşdırmağı bacarır». ¹²⁷

Biz əvvəlcə həm ədəbi-tənqidi məqalələrdəki, həm də klassiklər, müasirlər haqqında olan yazılardakı tənqidi fikirlərdən danışdıq, indi isə ancaq ayrı-ayrı şəxsiyyətlər haqqındakı fikirlərə müraciət edərək, müəllifin münasibətini açıqlamağa çalışacağıq. Elçinin klassiklərlə bağlı yazılarına nəzər salanda, M.F.Axundovdan üzü bəri olan dövrün nümayəndələrini görürük. Nəsimi haqqındakı fikirlərini isə şair Qabil haqqındakı yazısında oxuyuruq. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına təqdim olunan «Əfsanə davam edir» adlı məqalədə Elçin yazır: «Nəsimidən söz düşəndə, bəzən onun ana dilini zənginləşdirməsini Dante ilə, humanist lirikasını Petrarka ilə, fəlsəfəsindəki panteistliyi Lukretsi Kar ilə, İnsan, Azadlıq və Gələcək naminə həyatından keçməyini Cordano Bruno ilə müqayisə edirlər.

Əlbəttə, bu analogiyalarda bir həqiqət var, lakin həmin həqiqətlə bərabər, mənə elə gəlir ki, Dante də, Petrarka da, Lukretsi Kar da, Cordano Bruno da və Nəsimi də bəşər tarixinin elə parçaları, hissələridir ki, onları bir-biri ilə müqayisə etmək olmaz.

Tarixin parçaları, hissələri müqayisəyə sığışmur.

Tarixin bu səhifələri o qədər işıqlı, o qədər yüksəkdir ki, onlar müqayisəsiz, analogiyasız, öz-özlüyündə insan dühasının qadirliyindən xəbər verir.

Nəsimi şəxsiyyəti böyük İnsan nümunəsi idi və buna görə də Nəsiminin İnsan haqqında yazdıqları böyük də təsir gücünə malik idi və həmin təsir gücü bu gün də poeziyanın qüdrətindən deyir». ¹²⁸

Elçin bu məqalədə, əsasən, Qabilin «Nəsimi» poeməsindən söhbət açır.

Elçin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Mənim fikirlərim haqqında» adlı məqaləsində M.F.Axundovun şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında dəyərli fikirlərə rast gəlirik. Müəllif yazır: «M.F.Axundov bədii təxəyyülü öz qəhrəmanlarını bilavasitə həyatdan götürüb əsərlərinin səhifələrində canlandırdı və onun novator yaradıcılığı dövrünün real, görümlü bədii salnaməsinə çevrildi. Onun fəlsəfi təxəyyülü dünyanın, cəmiyyət hadisələrinin, estetik materialistcəsinə dərk edərək, yozaraq Azərbaycanda «Axundov materializmi və demokratizmi» məktəbini yaratdı.

Bəli, M.F.Axundov böyük yazıçı idi, böyük materialist filosof idi, bəli, M.F.Axundov Azərbaycanda və ümumiyyətlə, islam şərqində realist dramaturgiyanın banisi idi, Azərbaycan ədəbi-tənqidi fikrinin inkişafı ən əvvəl M.F.Axundovun adı ilə bağlıdır, bəli, bütün bunlar belədir, lakin onun şəxsiyyətini, yaradıcılığını və fəaliyyətini bir sözlə səciyələndirmək olsaydı, biz deyərdik: vətənpərvərlik...». ¹²⁹

Son illər ideologiya dəyişdiyindən, dinə rəvac verildiyindən, materializm idealizmin kölgəsinə keçdiyindən insanların şüurunda da qarışıqlıq əmələ gəlmiş, sovet dövründə alqışlanan əməllər yasaq edilənlərə, elə bil, yerini dəyişmişdir. Bu mənada, qələm sahiblərinin yaradıcılığında meyillər də dəyişmişdir. Keçid dövründə dövrü mətbuatın cəmiyyətcə artması, qeyri-professionalların çap imkanının artması, yazıçılığın ancaq maddi cəhətə yönəldilməsi və s. bir çox gərəksiz yazıların meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Hər kəs özünü göstərmək üçün yeni bir şey kəşf etmək istəyirsə, sovet dövrünün təqdir etdiyi şəxsiyyətləri təhqir etməyi münasib görüb, qələmini bu istiqamətə döndərmişdir. Bu mənada bir çox şəxsiyyətlər böhtanlara, qarayaxmalara məruz qalmışlar.

Elçin, həmişə olduğu kimi, ən çətin məqamlarda da tükütdən seçməyi bacardığı üçün, bu böhtanların, təhqirlərin əleyhinə yazılarla çıxış etmiş, öz münasibətini bildirmişdir. «Ədəbiyyat qəzetindəki «Aləm sürətlə dəyişməkdədir» adlı məqaləsində də müəllifin bu dəyişmə prosesində ortaya çıxan neqativ hallara aydınlıq gətir-

mək istədiyinin şahidi oluruq: «Bu gün yaxın keçmişimizin yasaq etdiyi böyük siyasi və ictimai xadimləri, milli qələm sahiblərimizi təənnüm etmək asandır və elə buna görə də konyuktur, «bülbul təənnümləri» get-gedə acı və zərərli bir mənzərə yaradır, bilən də, bilməyən də, oxuyan da, oxumayan da M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağayev, Ə.Topçubayov, C.Hacıbəyli, Ö.F.Nemanzadə və başqaları kimi Azərbaycan ictimai fikrinin böyük, görkəmli, fəal nümayəndələri haqqında ucuz tərifnamələr yazır, bu zaman elmi səriştə, tarixi məlumat olmadığı üçün heç bir əndazə gözlənilmir, ölçü hissi itir, təhlili və həmin təhlil vasitəsilə faydalanmağı şüarçılıq əvəz edir, digər tərəfdən isə yeri düşdü-düşmədi A.Bakıxanova, M.Kazımbəyova, hətta M.F.Axundova qərəzli və buna görə də təbii ki, qeyri-obyektiv, birtərəfli münasibət baş alıb gedir. C.Məmmədquluzadə və ümumiyyətlə, «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbi və həmin məktəbin vətəndaşlıq ənənələri sanki unudulmağa başlayır, H.Zərdabi, N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, hətta M.Ə.Sabir, elə bil ki, yavaş-yavaş arxa plana keçir.

Mənim üçün heç bir şəkk-şübhə yoxdur ki, elmi-tənqidi araşdırmalarda, esselərdə, hətta gündəlik publisistikada küyə getmək, əslində, milli ictimai fikrə təcavüz etmək deməkdir, çünki küyə professional getmir, diletant, qrafoman gedir (daha doğrusu, küyçülükdən istifadə edir) və buna görə də milli-mənəvi sərəvatımızın həqiqi, dəqiq qiymətini vermək, onun dəyərlərini müəyyənləşdirmək üçün ciddi elmi-nəzəri tədqiqat təməyülünü boş hay-küyçülük əvəz edir. Biz əgər bu bərdə indidən ciddi söhbət açmasaq, məsələni qəti qoymasaq və saysız –hesabsız qəzet rəhbərlərindən səriştə tələb etməsək, sonra gec olacaq».¹³⁰

Doğrudan da demokratiyaya keçid dövrü ədəbiyyatımıza da, mədəniyyətimizə də ucuz başa gəlmədi. Çox qocaman çinarlar əyildi, çox budaqlar sındırıldı. Amma özünü təsdiq edə bilənlər ayaq üstə şax durmağı bacardı. Bir qədər də xalqın təəssübkeş oğullarının hesabına bacardı. Balta çalanlar çoxaldıqca, millətin həqiqi ziyalıları sinələrini qabağa verib, müdafiəni bir qədər də gücləndirdilər. İndi demək olar ki, həmin coşub-daşan vaxtlar arxada qalmışdır...

Elçinin «Klassiklər və müasirlər» kitabı haqqında xeyli resenziya yazılmışdır. Hətta sonralar da bu kitabı müracət olunmuşdur. Arif Məmmədov «Klassiklər, müasirlər, - tənqidçi mövqeyi» adlı məqaləsində yazırdı: «Elçinin tənqidi əsərləri narahatçılıqdan,

qayğıdan və iftixar hissindən yaranır. Onu müasir ədəbi prosesin inkişaf problemləri, ədəbi-bədii tənqidin, ədəbiyyatşünaslığın hazırkı səviyyəsi nə qədər narahat edirsə, mənsub olduğu xalqın mənəvi sərəvəti, söz sənəti onda bir o qədər iftixar və sevinc hissi doğurur. Narahatçılığı narazılıq deyil, ədəbiyyatın irili-xırdalı bütün uğurlarına, nailiyyətlərinə öz uğuru, nailiyyəti kimi sevinə bilmək hissi yaradır».¹³¹

Doğrudan da, Elçinin yazılarını oxuyanda, görürsən ki, bir şəxsiyyətdən danışırsan və sanki fəxr edir ki, belə övladı olan bir xalqın övladıdır. Hər hansı bir yazıçının yaradıcılığından danışanda, uğurunun elə sevinclə qeyd edir ki, elə bil öz uğurudur. Arif müəllim bunu çox yaxşı tutmuşdur. Elə ona görə də Elçinin yazıları oxunaqlı olur, sevinc hissi, fəxarət yaradır.

Elçinin Üzeyir Hacıbəyov haqqındakı məqalələri xüsusilə diqqətə çəkir. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində çap olunmuş «Bu, vergi idi» adlı yazıda Üzeyir bəydən sitat gətirərək, onun dediyi «vergi» anlayışını açıqlayan müəllif istedadların xalqa təmənnasız xidmətindən söz açır və istedadları olduğu üçün xalqı xoşbəxt sayır: «Xalqın xoşbəxtliyi onda idi ki, Mirzə Cəlil istedadı, Sabir istedadı, Üzeyir bəy istedadı yalnız tək-tək adamlarda olduğu halda (bütün dövrlərdə və bütün xalqlarda da belə olub, böyük istedad həmişə nadir hadisədir), bu böyük istedadın özünüifadəsinin əsas daxili kütləsini təşkil edən vətəndaşlıq, xalqa xidmət etmək ehtirası, gələcəyi görmək və həmin gələcəyə aparan yollar uğrunda mübarizə etmək əzmi dövrün başqa ziyalılarının, maarifçilərinin əqidəsi və fəaliyyəti üçün də səciyyəvi cəhət idi. Bu mütarəqqi ziyalı zümərəsi məhz xalqın gələcəyi naminə o böyük istedadları təbliğ və müdafiə edirdi, hətta gələcəyə aparan inkişaf yollarını özləri üçün tam müəyyənləşdirmiş, tərəddüdlərlə dolu mürəkkəb bir ictimai həyat yaşayan bəzi nüfuzlu qələm sahibləri də bu məqamlarda istedadların müdafiəsinə qalxırdı...»

...Üzeyir bəyin dediyi o «vergi» geniş mənada xalqın milli-mənəvi inkişafı naminə, xalqın, vətənin azadlığı naminə həmin «vergi» təəssübkeşlərini də birləşdirirdi. «Vergi» - eyni zamanda xalqa xidmət ehtirası...»¹³² – fikrini belə yekunlaşdıran müəllif özü də həmin «vergi»yə malikdir...

Elə həmin il «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin digər sayında «Padşahlıq padşahlıq eləmək olar» adlı yazısında Üzeyir bəy haqqın

da düşüncələrini oxucularla bölüşən Elçin sözünə bir qədər də uzaqdan başlayır: «Şimali Azərbaycanda doğulub böyüyən, burada yazıb-yaradan, burada mübarizə aparan Üzeyir Hacıbəyov üçün də C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, Ömər Faiq və bir çox başqa qələm dostları kimi, Azərbaycan vahid bir ölkə, Azərbaycan xalqı vahid bir xalq idi və Arazın o tayında Cənubi Azərbaycanın şah istibdadı altındakı milli məhkumluğu da Üzeyir bəy üçün Şimali Azərbaycanın çarizim müstəmləkəçilik siyasəti sahəsindəki milli-mənəvi iztirabları qədər ağır və dözülməz idi. Üzeyir Hacıbəyov publisistikası bir vətəndaş ehtirası ilə çarizim müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı mübarizə aparırdı, eyni zamanda bu publisistikada Cənub problemi Cənubi Azərbaycan xalqının güzəranı, mənəvi sıxıntısı da ümumiyyətlə, İran mövzusu əsas mövzulardan biri idi.

Xalqın öz mübarizəsi ilə özünü tədqiq etməsi min illərin şahlıq institutu üzərində mənəvi və müstəqim qələbə çalması Üzeyir Hacıbəyov üçün təbii, qanunauyğun, dialektik bir hadisə idi, çünki, o, əlinə qələm alıb ilk məqalələrini, ilk satiralarını yazdığı dövrdən etibarən, ən çətin məqamlarda belə bu xalqın qadirliyinə inanırdı».¹³¹ Və elə bu sitatdan Elçinin xalqa xidmət ehtirası da, ədəbiyyatı tədqiq etmə, görünməyən tərəfləri işıqlandırma, xalqa çatdırma ehtirası da aşkar görünür.

Buradan görünür ki, müəllif bir çoxları kimi elə bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun bir-iki musiqili komediyasına baxıb, onun haqqında fikir söyləmir. Burada müəllifin hissi, duyğusu adamı çəkir. Bir şəxsiyyət kimi Üzeyir bəyin daxilə aləminə varmaq, onun iç dünyasına enmək, xalq üçün yanan qəlbinə odunu, alovunu görə bilmək, hərarətini duya bilmək və ondan sonra həm dəqiq, həm səmimi fikirləri satirlərə düzmək istedadı da hər yazıçıya nəsib olan şey deyil. Üzeyir bəyin həm də mədəniyyət tariximizdəki rolunu oxucuya açıqlamaq istəyən Elçin «Siz həmişə diri qalacaqsınız» adlı məqaləsində yazır: «Düz on yeddi il bundan əvvəl zamanəmizin böyük bəstəkari Dimitri Şestakovıç yazırdı: «Mən arzu edərdim ki, Azərbaycan bəstəkarları Üzeyir Hacıbəyovun böyük ənənələrini qoruyub saxlasınlar və daha da inkişaf etdirlənsinlər». Biz Üzeyir Hacıbəyovun şəxsiyyətinin və sənətinin saçıdığı işığın mənəvi-estetik qadirliyinə o qədər öyrəşmişik ki, bu, adı bir hala çevrilib, hətta D.Şestakovıç kimi dühaların yuxarıda misal gətirdiyi sözləri sanki adı sözlərdir, elə belə də olmalıdır. Lakin biz bir anlıq o adilik hissindən uzaqlaşsın,

Üzeyirin Azərbaycan mədəniyyətində oynadığı rolu, tarixilik baxımından bu zəngin mədəniyyətdə qazandığı mövqeyi və həmin mədəniyyətin Ü.Hacıbəyov sənəti və vətəndaşlığı sayəsində əldə etdiyi bədii-estetik səviyyəni bir daha gözlərimiz qarşısında canlandırsa, bunun mənə və məzmununa varsaq, o zaman yuxarıdakı sözlərin doğurduğu məsuliyyəti daha dərindən hiss edərik».¹³⁴

Elçinin şəxsiyyətlərdən danışanda «vətəndaşlığı» ön plana çəkməsi elə onun özünün vətəndaşlığından irəli gəlir. «Bəstəkarın vətəndaş sözü» kitabında Üzeyir şəxsiyyətindən, Üzeyir yaradıcılığından, Üzeyir vətəndaşlığından yüksək pafosla, böyük fəxrlə söhbət açan müəllif yazır: «Üzeyir bəy vətəndaşlığı əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai fikrində müstəmləkəçiliyə, cəhalət və nadanlığa qarşı mübarizə baxımından Azərbaycan tarixində «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbini yetişdirən vətəndaşlıq idi, xalqın gələcəyi naminə zamanənin qoluzorularından, cibidulularından, başımmaməllilərdən, Sabir demişkən, «boynukraxmallılarından» çəkinməyərək şəxsi firavanlığın, şəxsi rahatlığın, hətta sağlamlığın hesabına yorulmaq bilməyən mübariz bir fəaliyyətə sövq edən Vətəndaşlıq idi».¹³⁵

Elçinin bir sıra məqalələrində «Molla Nəsrəddin»dən, «Molla Nəsrəddin» məktəbindən və bu məktəbin yetirmələrindən söz açılır. «Kommunist» qəzetinin 1986-cı il 22 noyabr tarixli sayında «İşığa səsləyən sənət» adlı məqalədə də müəllif bu məktəbin yetişdirdiyi şairlərdən, onların mübarizliyindən, qorxmazlığından, vətəndaş cəsarətindən danışır. M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi kimi şairlərdən sitatlar gətirərək sözünü əsaslandırır. Müəllif göstərir ki, «mollanəsrəddinçi şairlərin» ürək ağrısı pessimizmə, əlacsizlığa gətirib çıxarmırdı», onlar vətəndaş cəsarətinə arxalandıqları üçün, mübarizələri qalib mübarizəyə çevrildi və Molla Nəsrəddin ənənələri qalib ənənə kimi bu gün də yaşayır.

Elçinin yazılarında iki böyük şəxsiyyət: Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə Nəriman Nərimanovun ədəbi və siyasi fəaliyyəti, hansı cəhətdəse müqayisəsi də müəyyən yer alır. Müəllif sanki bu müqayisəni istəmədən aparır, ürək ağrısı ilə aparır. Hiss olunur ki, onun üçün hər iki şəxsiyyət əzizdir, böyükdür, qiymətlidir. Amma həqiqət xatirinə sözünü deməyə məcbur olan müəllifin təəssüfləri də, azabları da bizə tanışdır. Çünki hər birimiz bu iki şəxsiyyət haqqında düşündəndə eyni halı yaşayırıq, eyni hissləri keçiririk. Müəllifin hər iki şəxsiyyət haqqında kitabçaları çap olunmuşdur, onlardan əvvəl isə

«Ədəbiyyat qəzeti»nin oxucuları bəzi mülhizələri ilə tanış olmuşdular. «Nəriman Nərimanov: şəxsiyyəti və fəaliyyəti» adlı kitabında adından göründüyü kimi, Nərimanovun ömür yoluna bütöv nəzər salan Elçin yazır: «Nəriman Nərimanov Vətəndaşlığı xalqla, vətənlə bağlı öyüd-nəsihətlər verməklə, yalnız kədərlənməklə, yalnız müdrik kəlamlar izhar etməklə kifayətlənə bilməzdi, çünki bu Vətəndaşlığın təbiətini həyata aktiv bir müdaxilə səciyyələndirirdi. O, millətə üz tutub yazırdı: «Siz ata-babalarınızın müqəddəs yerlərinə o vaxt Vətən deyə bilərsiniz ki, onun sahibi olarsınız».

Nəriman Nərimanovun mübarizəsi xalqın belə bir sahiblik hüququ və səlahiyyəti qazanması naminə idi. Milli hüquqsuzluğa və bunu törədən qüvvəyə – Şimali Azərbaycanda çarizm müstəmləkəçilik siyasətinə, Cənubi Azərbaycanda isə İran şahlığı istibdadına qarşı amansız mübarizədə – Vətənin sahibi olmaq uğrundakı mübarizədə idi.

Həmin müqəddəs mübarizədə ədib Nəriman Nərimanov zəngin ədəbi irs qoyub getdi və o irs həmişə öz doğma xalqı ilə bərabər olacaq, çünki həmin xalqın mənəvi sərvətinə daxildir. Ancaq siyasətçi Nəriman Nərimanov isə həmin müqəddəs mübarizədə bütün xeyirli cəhətlərlə bərabər, bir küll halında qalib olmadı, çünki onun inamla, ehtiras və xəyalpərvərliklə aludə olduğu ideologiya tarixin sınağından çıxmadı».¹³⁶

Elçinin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Ədəbi proses: olum, ya ölüm» adlı məqaləsində Nərimanov ilə Rəsulzadənin siyasi fəaliyyətindən də söz açılır. Nərimanovun siyasi faciəsini yadın yox, doğmanın faciəsi adlandıran müəllif uzun illər Nərimanovun və «Nərimanovçuluğun» rəsmi dairələr üçün qatı millətçiliyin sinonimi, xalq üçün isə gizli bir iftixar mənbəyi olduğunu qeyd edir. Böyük gələcəyin isə Rəsulzadənin tərəfində olduğunu və bunu tarixin də sübut etdiyini vurğulayan müəllif, bu gün məhz onun qalib olduğunu, lakin məğlubun da «iblis, şeytan yox, məhz faciə qəhrəmanı» olduğunu qeyd edir, qızıqmış başları onun ifşasından ləzzət almağa yox, bu faciəyə acımağa, ona yanmağa çağırır.

Adam hərdən düşünür ki, görəsən o dövrdə Nərimanovun başqa yolu var idimi? Əgər birdən Nərimanov da Rəsulzadə kimi sovet hakimiyyətinə qarşı çıxıb Azərbaycanı tərک eləməli olsaydı, o zaman onun yerinə kim gələcəkdi və o adam Nərimanovdan da pis olsaydı, Azərbaycanın hali necə olardı?

Yəqin ki, Nərimanov Rəsulzadə ilə birləşsə idi, müharicət etməli olardı, onun yerinə də həmin ideologiyaya baş əyən birisi tapılardı və o adam da azərbaycanlı olardı və bu gün faciə qəhrəmanı da o olardı. Nə fərqi var idi ki, hər halda kim isə o zaman bu vəziyyəti tutmalıydı və bu gün Rəsulzadənin qalib kimi qiymətləndirildiyi dövrdə məğlub yerində olmalıydı. Nərimanovun Rəsulzadə ilə birləşməsiylə həmin quruluş dağılmayardı ki. Deməli, Azərbaycanın qismətinə düşən bu dövr yaşanmalıydı, kim isə onun qurbanı olmalıydı. Bir də axı qurban olan da və bu gün məğlub olan da təkcə Nərimanov deyil ki, o dövrün hər bir nümayəndəsi, lap elə biz özümüz də, lap elə Nərimanovun məğlub kimi təhqir edənlər də, ifşə etməkdən ləzzət alanlar da – hamımız məğlub deyilikmi?.. Niyə yaxamızı kənara çəkib, bütün günahları bir adamın üstünə yığaq...

«Ədəbiyyat qəzeti»nin 1992-ci il 6 mart tarixli sayında isə «Tarixi dərsləri və ya milli faciələrlə üz-üzə» adlı müsahibədə Sadiq Elcanlıın: «Nəriman Nərimanov kimdir?» - sualına Elçin: «Nəriman Nərimanov Kral Lirdir», - deyə cavab verir, eyni zamanda, ayrı-ayrı şəxslərin taleyindən və əməlidən yox, sistemin qorxunc dərslərindən ibrət almağın gərəkliliyini vurğulayır.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin 110 illik yubileyində «Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz» adlı məruzəsində Elçin Rəsulzadənin uzaqgörənliyindən, onun dillər əzbəri olan bu sözünün bu gün özünü doğrultduğundan söz açaraq, Rəsulzadənin öz sözləri ilə fikrini əsaslandırır. Məruzədə Rəsulzadənin həm siyasi xadim kimi, həm ədib kimi fəaliyyətindən geniş söz açan məruzəçi deyir: «Rəsulzadə görkəmli ədəbiyyatşünas idi. Əslində, siyasi və ictimai xadim Rəsulzadə publisist və şair Rəsulzadədən başlayır. Onun milli ideyaları, siyasi dünyagörüşü əvvəlcə seirdə, sənətdə formalaşmışdı... Rəsulzadənin bilavasitə mədəniyyət, tarix və ədəbiyyat problemlərinə həsr edilmiş elmi əsərləri, məqalə və məruzələri onun yaradıcılığının mühacirət dövrünə təsadüf edir».¹³⁷

Elçinin bu yazılarını oxuyanda, bu fikirlərin qələmə alındığı on il əvvəlki dövrü xatırlayıram. 91-92-94-cü illər. O zamandan keçən on il ərzində də çox şey dəyişib və görəsən, Elçin bu gün də Nərimanovun məğlub, Rəsulzadənin qalib hesab edirmə, ya...

Nə isə, siyasət mən girən kol deyil. Bu barədə danışmasam yaxşıdır...

Hər halda Elçin «Məhəmmədəmin Rəsulzadə» adlı kitabında yazırdı: «XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan milli qurtuluş hərəkatı yeni vüsət almışdı və bu dövr milli süürün inkişafı və formalaşması yeni mahiyyət ilə səciyyələnirdi. Azərbaycanın siyasi həyatını müəyyənləşdirən bu hərəkatın unudulmaz nümayəndələrindən, şəxsiyyətlərindən biri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə idi.

Rəsulzadənin dolğun ictimai və quruculuq fəaliyyətini zəngin ədəbi-siyasi irsini öyrənmədən, onun elmi-nəzəri görüşlərinə belə olmadan XX əsrin əvvəllərinin aydın mənəzərini vermək mümkün deyil. Azərbaycanın müstəqilliyi və suverenliyi uğrunda yorulmaz mübariz Rəsulzadənin həyat və yaradıcılığı bu baxımdan olduqca qiymətlidir».¹³⁸

Elçinin Sadiq Elcanı ilə müsahibəsində diqqətimi çəkən bir fikir var: «Mən elə hesab edirəm ki, Mirzə Kazım bəy Azərbaycan xalqının dahi oğludur. Böyük alimdir, son dərəcə savadlı və nüfuzlu qələm sahibi, zamanəsinin məşhur oriyentalistidir, bəli, lakin xalqın dahisi (yəni, onun Füzulisil!) Molla Cümənin təbiri ilə desək, ya bir olar, ya iki».¹³⁹

Nə ürəyimdən deyir. Mənimçün ən ağırlı yer budur ki, hər tədqiqatçı öz tədqiqat obyektini dahi hesab eləyir. Hətta bu dövrdə Məmməd Araza dahi şair deyənlər və bunu mətbuatda çap eləyənlər var. Demirəm, Məmməd Araz balaca şairdir. Hamı kimi mən də onu çox istəyirəm, haqqında «Müasirlərim seriyasından» kitab da yazmışam. Amma mənimçün anadilli şeirimizdə bircə dahi var, o da Elçinin dediyi kimi FÜZULİdir!.. Elçini elə ona görə yüksək qiymətləndirirəm ki, həmişə obyektivdir!

Elçinin görkəmli adamlar haqqındakı kitablarından biri də milli dramaturgiyamızın banisi Cəfər Cabbarlı haqqındadır. Hələ 1974-cü ildə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində «Öz borcu qarşısında» adlı məqaləsində Cəfər Cabbarlı haqqındakı fikirlərini oxucularla bölüşən müəllif Cabbarlı dramaturgiyasını «milli xarakterlər qalereyası» adlandırmışdı. Doğrudan da adam Cabbarlının az vaxt ərzində yaratdıqlarına baxanda düşünür ki, bir otuz il də artıq yaşayırdı, yaqın ki, yaratdığı xarakter qalmaqacaqdı. Poeziyada Sabiri, nəsrdə C.Məmmədquluzadəni, musiqidə Ü.Hacıbəyovu, rəsmdə Ə.Əzimzadəni dolğun və gerçək milli xarakterlərin yaradıcısı hesab edən Elçin dramaturgiyada bu işi M.F.Axundovun, daha sonra realist ənənələrin davamçısı kimi C.Cabbarlının gördüyünü vurğulayır

və yazır: «C.Cabbarlı öz qələminin gücü ilə Azərbaycan dramaturgiyasını sovet dramaturgiyasının ən qabaqcıl, bədii-estetik cəhətdən ən qüdrətli qollarından birinə çevirmişdir və bu günün özündə biz onun əsərlərində yeni mənalar kəşf edirik, dramaturgiyanın poetikasında yeni estetik keyfiyyətlərlə rastlaşırıq. Müasir dövrdə onun hər hansı əsərinin tamaşası mədəni həyatımızda hadisəyə çevrilir. Çünki hər dəfə yeni rejissor yozumları ilə, surətlərin yeni gözəl «oxunması» faktı ilə qarşılaşırıq, mübahisələr aparırıq. Əlbəttə, belə bir cəhət Cabbarlı dramaturgiyasının təbiətindəki müasirlikdən irəli gəlir.

Sənətkarın müasirliyi onun yaradıcılığını yalnız yaşadığı dövrə nisbətən deyil, gələcək onillərin, gələcək əsrlərin zaman müqavimətinə sinə gərməsi ilə ölçülür».¹⁴⁰

C.Cabbarlı haqqındakı kitabda dramaturqun yaradıcılığına hərtərəfli nəzər salaraq, onu dərindən-dərinə təhlil edən müəllif həm tənqidçi kimi, həm də sənətsünas kimi danışır, həm pyeslərə, həm də tamaşalara münasibətini bildirir. «Cabbarlı millidir» adlı yazısında Cəfər sənətindən, sənətkarlığından bəhs edən müəllif onu Cavidlə müqayisə edir. Yazı belə başlayır: «Cabbarlı yaradıcılığında əlamətdar cəhətlərdən biri mənim üçün burasıdır ki, bu yaradıcılığın ümumbəşəri mahiyyəti onun son dərəcə milli səciyyə daşmasından irəli gəlir və Cabbarlı sənəti milli ilə bəşərinin belə bir dialektik bağlılığı üçün həqiqətən xrestomatik bir göstərici səviyyəsindədir.

Cabbarlı dramaturgiyası başdan-başa milli xarakterlər qalereyasından ibarətdir və bu xarakterlərin öldə etdiyi bəşəri mahiyyətə, bəşəri yüksəkliyə aparan yollar məhz həmin millidən keçir.

Cabbarlının bəşəriyyətinin bünövrəsi, təməli – millidir.

Cabbarlı böyük həmkarı Hüseyn Cavidlə bir vaxtda yaşayıb-yaratmışdır və Cavid dramaturgiyası başdan-başa romantikadır, hətta mən buna sadəcə romantika yox, elitar romantika deyərdim, təmiz, şəffaf romantika və bu romantika tamam bəşəri bir səciyyə daşıyır.

Cavid romantikası həmişə göylərdədir, Şeyx Sənan donuz otarmağa razı olarkən belə, o romantika yerə enmir və buna görə də Cavid dramaturgiyasının ünvanı konkret deyil, bu ünvan – bütöv yer kürresidir.

Cabbarlı dramaturgiyasının isə ünvanı – ilk növbədə Azərbaycanlıdır və bundan sonra bəşəri mahiyyətdir».¹⁴¹

Burada Elçinin «Ədəbiyyat qəzeti»ndəki «Sübh şəfəq»inin işığı adlı məqaləsi yada düşür. «Hüseyn Cavid yaradıcılığı və Avropa intibahı» müqayisəsində müəllif Hegelin «sübh şəfəq» ifadəsini xatırladır. Ciraldi Çinto yaradıcılığında danışıq və Hüseyn Cavidin müxtəlif dramlarını onun novellaları ilə müqayisə edir. Elçin onu da qeyd edir ki, Hüseyn Cavid Ciraldi Çintonun novellalarından xəbərdar imiş. On altıncı əsr yazıçısının əsərləri ilə Cavid yaradıcılığı arasında olan fərqləri də qeyd edən müəllif məqalənin sonunda Hegelin «sübh şəfəq»inə müraciət edir və fikrini belə bitirir: «Söhbət istedadından və «sübh şəfəq»indən gedir.

...O elə bir «sübh şəfəq»i idi ki, işığı əsrlərin süzgəcindən süzülüb gəlir və həmişə də öz ilkin ehtirası ilə, ilkin şövqü ilə parıldayır. Əsrlər bir-birini əvəz edir. O işıq isə həmişə İstedadı özünə çəkir. Çünki o İşığı da İstedad alovlandırır».¹⁴²

Elçinin istər klassiklər, istər müasirləri haqqında yazılarında, istərsə də ümumi tənqidi məqalələrində əsas meyar böyük İstedaddır. Ümumiyyətlə, Elçin həmişə heyrat etdiyi ucaqlara qalxanda, zirvələrdəki sənətkarlardan danışanda, eləcə də ümumi cəmiyyət həyatında, mədəniyyətdə, siyasətdə – hər bir sahədə onun heyratına səbəb olan nə varsa, onlar haqqında söz açanda böyük məfhumları oxucuya daha qabarıq göstərmək istəyir. Kiçik hərfə yazıla bilən sözlərin böyük hərfə yazılması Elçin heyratının ifadəsidir. Elçinin, adını böyük hərfə yazdığı istedadlardan biri də Mikayıl Müşfiqdir. Gəncliyi çoxqun-daşqın, sözü-söhbəti şirin, misraları odlu-alovlu, taleyi faciəli olan MÜŞFİQ.

«Ədəbiyyat qəzeti»nin oxucularına təqdim etdiyi «Mənim könflüm deyir ki...» adlı məqaləsində Elçin yazır: «Ənənəyə sadiq qalmaq, onu novatorcasına inkişaf etdirməkdir» prinsipi Müşfiq yaradıcılığının bədii-estetik əsasını təşkil etmişdir. Müşfiq şeirinin vəznı, forması, Müşfiq leksikasının tərkibi, Müşfiq sintaksisinin quruluşu, Müşfiq intonasiyasının odu, atəşi bu fikri sübuta yetirir. Müşfiq «əski şairlərin» söylədiklərinə, «cındır kitablara» qarşı çıxanda, ümumiyyətlə, klassik sənətə, ədəbi ənənələrə qarşı yox, mücərrəd, ünvansız, zamansız və məkansız aşıq-məşuq şeirlərinə, epiqonçuluğa, vaxtı ötmüş quru didaktikaya, xəyal ələminə qapılmağa, mütəliyə qarşı çıxırdı və bu zaman qəti və bərişməz olurdu».¹⁴³ Burada bir qədər Elçinlə razılaşa bilmirəm və kənara çıxıram. Biz keçən əsrin əvvəlindən elə indinin özünə kimi əruz vəznində

yazılan şeirlərin hamısını epiqonçuluq damğası altında məhv eləyib, əruz vəznli şeiri sıradan çıxarmışıq. Bunun acı nəticəsi isə göz qabağındadır. Bu gün heç filologiya fakültəsinin tələbələri belə, hətta müəllimlərin əksəriyyəti belə klassik şeiri üzündən oxuya bilmir. Hamı müasir ədəbiyyata meyl edir. Burada yadıma bir şey düşdü, bir dəfə bizdə Dədə Qorqudla bağlı keçirilən tədbirdə Azad Mirzəcəzadə də iştirak edirdi və söz düşəndə, belə bir göstəricini qeyd etdi ki, hansı il ərzində ədəbiyyatdan müdafiə olunan dissertasiyaların səksən faizi müasir ədəbiyyatdan olub və ardını nə dedi, ondan danışmıram... Klassik şeirin epiqonçuluq adı altında tənqid olunmasının bu gün üçün də ziyanlı tərəfləri var. Elə bu gün Yazıçılar Birliyində gənclər şurasının yığıncağında Əkbər Qoşalı mənə bir elan verdi ki, Ölyazmalar İnstitutunda lövhəyə vurum. İkinci Füzuli şeir müsabiqəsinin keçirilməsi şərtləri yazılmış vəzəqdə diqqətimi bir şərt cəlb elədi: «Şeirlər heca və sərbəst ölçüdə olmalıdır». Aydın məsələdir ki, münsiflər heyətinə salınacaq adamların klassik şeir savadı, səviyyəsi nəzərə alındığı üçün bu şərt qoyulub. Ancaq, bir məsələ də var – vacibdir ki, bu şeir müsabiqəsinin adı Füzuli ilə bağlansın. Necə olur şən-şöhrət üçün Füzulinin adından istifadə edirik, amma onun yazdığı vəznı, formanı kölgədə qoyuruq. Bu olur: nə yardan doyr, nə əldən qoyur. Axı nə vaxta kimi söz ilə əməl uyğun gəlməyəcək?..

Bu gün üçün ziyanlı olan bir şey də məni ağrıdır. Düzdür, mən heç də demək istəmirəm ki, bu gün əruzda yazan şairlər epiqonçuluğa meyl ələmirlər. Bu, həqiqətdir. Amma bu gün hecəyə və sərbəstə yazan elə şairlərimiz var ki, onlar əruzunu bilsəydilər, epiqonçuluğa getməzdilər, elə yeni şeirlər yaradardılar. Həm klassik forma unudulmazdı, həm də heç olmazsa, əruz vəznli şeir üzündən oxuna bilərdi. Biz istəsək də, isəməsək də, bir gün bu itkinin ağrısını çəkəcəyik. Bəzən şairlərə elə gəlir ki, sərbəstin imkanları daha genişdir, amma, əksinə, əruzun imkanları sərbəstdən çox-çox genişdir. Deyək ki, Ramiz Rövşən kimi, Çingiz Əlioğlu kimi şairlərin şeirlərində elə içəriyə doğru üç-dörd pilləli fikirlər var ki, onu əruzda daha gözəl demək olar və bu heç də epiqonçu şeir olmaz. Amma...

İndi isə qayıdaq Elçinin şairlər haqqındakı məqalələrinə. «Azərbaycan» jurnalındakı «Əlimdədir hələ qələm» adlı məqaləsində Elçin yazır: «Səməd Vurğun bir şeirdə epik şairdir, o birində incə lirikdir, bir şeirində biz onun bədii-estetik özünüifadəsində monumentallığın şahidi oluruqsa, digər şeirində həzin bir kameralıq.

məhrəm bir intimlik hissələrimizi kövrəldir və bu cəhəti biz onun hə-tə eyni mövzuya həsr olunmuş şeirlərində belə görə bilərik».¹⁴⁴

«Azərbaycan» qəzetinin 1996-cı il 20 iyun tarixli sayında Elçin-nin «Kiçik bir vərəqin tarixçəsi» adlı yazısı da diqqəti cəlb edir. Sə-məd Vurğunun 90 illiyi ərəfəsində şairin bir əlyazmasından söhbət açan müəllif orada olan «Ağlaram», «Olmuşam» və «Unudum onu» adlı üç şeirini oxuculara təqdim edir. Elçin bildirir ki, Gövhə-rin albomundakı birinci iki şeiri şair 1924-cü ildə yazmışdır. On altı ildən sonra Moskvada Gövhərlə görüşən şair «O şeirlər bənim degil, qara keçmişlərimdir» və «Gizlə onu qoy görməsin uzaq şimal ölkəsi» - deyər Gövhər üçün yeni bir şeir yazmışdır. Müəllif bu şeirlərin vurğ-unşünaslara görə olacağını düşünüb, maraqlı detalların, strixlərin olduğunu qeyd edir. Məqalə Elçinin «...Əlyazmaların da elə bil ki, insan ömrüdür, öz taleyi var», - heyrəti ilə bitir.

Səməd Vurğunun 90 illik yubileyinə həsr olunmuş gecəni açan və orada çıxış edən Elçin şairin ömür yoluna, yaradıcılığına şairə olan xalq sevgisinə öz münasibətini bildirmişdir. Çıxışın «Azər-baycan» qəzetindəki çap variantından bir hissəni burada veririk: «Səməd Vurğun bütün böyük sənətkarlar, yazıçılar, qələm sahibləri kimi, yaradıcılığında özü ilə bərabər öz xalqını da ifadə edirdi, doğma ana dilini yaşadırdı və inkişaf etdirirdi. O, ən mürəkkəb, qor-xunc, qəmli illərdə belə Azərbaycan poeziyasını milli dəyərlərlə zəng-inləşdirirdi.

Səməd Vurğun, eyni zamanda, öz epoxasının övladı idi. Bun-dan imtina etmək, çəkinmək, utanmaq lazım deyil. Sadəcə olaraq, heç olmasa ona görə, bu mümkün də deyil. Bu, bir şeir taleyidir ki, Səməd Vurğunun payına düşmüşdü. O, həm də parlaq istedadlı bir şair taleyidir.

Xalq Səməd Vurğunu təşkil olunmuş, sifariş verilmiş bir mə-həbbətlə deyil, həqiqi məhəbbətlə, sevgi ilə, pak, təmiz bir məhəbbət-lə, sevgi ilə sevirdi. Bu sevgi eyni vüsətlə bu günədək davam edir və elə bilirəm ki, bu gündən sonra da davam edəcəkdir».¹⁴⁵

Sovet dövründə üç güclü şairdən biri də Süleyman Rüstəm olub. Süleyman Rüstəm poeziyasını başqa şairlərin poeziyasından fərqləndirən bir tərəfdən Cənub həsrətli şeirlər olubsa, digər tərəfdən də xanəndələrin repertuarında özünəməxsus yer tutan qəzəlləri olub. Elçinin «Vüsəlin uzun yolu» adlı məqaləsində həm Süleyman Rüstəm haqqında, həm Şimalın Cənub həsrəti haqqında, həm də bir

qrup yazıcının Naxçıvan səfəri haqqında məlumat əldə edirik. Mə-qalə belə başlayır: «Süleyman Rüstəm çox nikbin, güclü yumor his-sinə malik bir şəxsiyyətdir və əlbəttə, onun nikbinliyi bir küll halında Süleyman Rüstəm poeziyasını da səciyyələndirir, bu poeziya gələcəyə səsləyən, insani sevnə və onu xoşbəxt görmək istəyən bir şairin po-etik özünüifadəsidir.

Lakin bir dəfə mən onun uzaqlara dikilmiş gözlərindən iki damla yaşın süzülüb axdığını gördüm...

Biz, bir dəstə yazıçı, qatarla qədim və gözəl Naxçıvana gedir-dik. Qatar sübh tezdən Araz sahilinə çatacaqdı, bir müddət sahilə gedəcəkdik və biz səhərin gözü açılmamış yerimizdən qalxıb, təntənəli bir mərasimə hazırlaşmışıq kimi, səliqə ilə geyinib, təmiz yuyunub sürətlə gedən (və bizim hissələrimizdən xəbərsiz...) qatarın pəncərələ-rinin qabağına yığışdıq».¹⁴⁶

Burada diqqəti çəkən bir ifadə var: «təmiz yuyunub», - səhər tezdən Araz sahilini boyunca gedən qatarda Arazın o tayına baxmaq üçün təmiz yuyunmaq, səliqə ilə geyinmək lazım imiş. İnsan həmişə əlçatmaz şeylərə müqəddəs varlıq kimi baxır. Cənub həsrəti ilə ya-şayan yazıçılar üçün o tay o qədər müqəddəs məkan idi ki, hətta qat-arın pəncərəsindən ora baxmaq üçün həm mənəvi cəhətdən pak, həm də fiziki cəhətdən təmiz olmaq lazım imiş. Eynilə bir Allah adamının ibadətə hazırlaşdığı kimi... Qərribə insan hissələri, göylərdə uçan şair xəyali...

Elçin məqalədə Süleyman Rüstəm poeziyasının səciyyəvi cə-hətlərindən söz açaraq, onun Cənub şeirlərindən danışır. Şairin göz-lərindən süzülən və Cənub həsrətinin ifadəsi olan iki damla göz yaşı-nın müəllifdə oyatdığı təsir bu yazının sətirləri arasında boylanır. Məqalənin sonunda Elçin yenə də xəyalən Naxçıvana gedən o sürət qatarına qayıdır, Araz qırağına, həmin qatarın keçdiyi sahilə qayıdır və bu an hissə edir və inanır ki, o Cənub torpağında yeni bir səhər açılacaq, günəşin səfəqləri o torpağı qızdıracaq və o zaman o qatar pəncərələrinin bu soyuğuna da bir hərət gələcək...». Və bu gün artıq o həsrət yoxalıb, o buz soyuqluğu azalıb, amma Cənub tor-pağında hələ yeni günəş doğmayıb. Hələ mübarizə davam edir. Hələ aradakı məsafə yenə də uzundur. Qapılar açıq olsa da, qapıya qədər uzanan yol hələ uzundur.

Sovet dövrünün üçüncü gözəl şairi Rəsul Rzadır. Rəsul Rza haqqında onlarla məqalələr və monoqrafiyalar yazılıb. Elçinin

«Azərbaycan» jurnalındakı «Şair – vətəndaş» məqaləsində də şair haqqında, onun yaradıcılığı haqqında dəyərli fikirlər diqqətimizi çəkir. Müəllif yazır: «R.Rzanın şeirlərini anlamaq, dərk etmək, duymaq üçün onu diqqətlə oxumaq lazımdır, bircə dəfə oxusan da kifayət edər, çünki bu şeirlərin xeyli hissəsindəki fikir oxucu üçün doğmadır, müasir R.Rza poetikası oxucunun estetik tələblərinə cavab verir. Bu şeirlər aydın bir dillə yazılıb, fəqət elə aydın bir dillə ki, «nadan yüz yol oxusun, yenə bir şey anlamaz («Şeir dili»)».

Nədənə, Rəsul Rzadan danışanda, yada Nazim Hikmət düşür. Elçinin Nazim Hikmət haqqında ayrıca məqaləsinə rast gəlmədik, bəlkə də var, bilmirik. Amma Daşkənddə Asiya və Afrika ölkələri gənc yazıçılarının görüşündən aldığı təəssüratı «Qələbələr arzusu ilə» məqaləsində işıqlandıran Elçin burada Nazim Hikməti də xatırlayır. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına təqdim olunan bu yazıdan bir hissəni burada veririk: «Böyük və müqəddəs ideallarla yaşayan, vahid, bütöv qəhrəmanın, əsrin yükünü çiyinlərində daşımağı bacaran insanın dolğun bədii surətini yaratmaq üçün, mənəcə, iki mühüm şərt vacibdir: sənətkarlığı artırmaq, bədii-estetik qadirliyə yiyələnmək, dünya ədəbiyyatına bələd olmaq, başqa xalqların mütərəqqi ədəbi təcrübələrindən öyrənmək və istifadə etmək; ikincisi isə həyatla qaynayıb-qarışmaq, öz qəhrəmanlarından geri qalmamaq, onlarla birlikdə mübarizə etmək və sevmək.

Böyük türk şairi Nazim Hikmətin bir şeiri yadıma düşür. Həmin şeirdə müəllif hər hansı bir ölkənin hər hansı bir vətəndaşına müraciət edərək soruşurdu: sən vicdanın qarşısına təmizsənmi ki, sülh və əmin-amanlıq naminə, azadlıq və xoşbəxtlik naminə oləndən gələni etmişin?

Bu sual milliyyətimizdən və ölkəmizdən asılı olmayaraq, daim bizimlə yaşmalıdır. Hərgah mən Azərbaycan yazıçısı, Azərbaycanda yaşayıb-yaradırsam, bu sual yenə də həmişə mənimlə olmalıdır və mən öz afrikalı qardaşımı, asiyalı bacımı düşünməliyəm».¹⁴⁸

Yenidən Cənub həsrətinə qayıdırıq. Elçinin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Əbədi gün sorağında» adlı məqaləsi Mədinə Gülgünün «Könlümü ümidlər yaşadır» adlı şeirlər kitabı haqqındadır. Burada Mədinə Gülgün poeziyasına münasibətini bildirən müəllif, eyni zamanda, ümumi poeziya haqqında, sənət, sənətkarlıq haqqında söz açır, ədəbi tənqidin poeziyada rastlaşdığı müxtəlif məqamlardan danışır. Cənublu-şimalı vahid bir poeziyaya malik olan xal-

qın, Elçinin sözü ilə desək, özünüifadəsi olan şeirlərdən bəhs edərkən, müəllifin həm də öz hiss və duyğularının şahidi olur. Təkcə Mədinə Gülgünün Cənub həsrətini, şimalı-cənublu bir vətən olan məhəbbətini deyil, eyni zamanda, Elçinin həsrət və məhəbbətini duyuruq. Kitabda toplanan şeirlərə münasibətini bildirən müəllif şeir haqqında ümumi mülahizəsindən sonra fikrini şairin əsərlərinə yönəldir. Elçin yazır: «Bizim tənqidimiz müasir Azərbaycan poeziyasını tədqiq edərkən, tez-tez belə bir cəhətlə rastlaşır ki, söylənən poetik mülahizələr şəxsən yaşanmış hiss-həyəcanlardan, şəxsi təcrübədən doğmur, bəzən iddia çox böyük olur, lakin bir tərəfdən şeirin versifikasiya səviyyəsi, digər tərəfdən isə mövzunun müəllif üçün doğmalılıq dərəcəsi həmin iddianı doğrultmur, çünki müəllifin həyatı ilə, yaradıcılığı ilə o iddia arasında üzvi bağlılıq yoxdur. Bu çox naqis cəhətdir, bədii-estetik təsir səhhiyyəsinə ziyan vurur və təbii ki, sənətin gerçək, həyatı, xəlqi bir sərəvət kimi qavranmasına mane olur. O zaman ki, belə deyil, o zaman ki, bədii iddia təbii hissələrin, yaşanmış ömrün təbii nəticəsidir, əksinə, həmin təsirin emosional gücü daha da artır...

Mədinə Gülgün poeziyasının diqqəti cəlb edən cəhətlərindən biri budur ki, bu poeziyada Cənubla bağlılıq, cənub məhəbbəti, cənub təəssübü özünün Şimal qarşılığı ilə tamam müstəraqdır. Bu poeziya Cənub poeziyası deyil, neçə ki, bizim müasir sovet şairlərimizin poeziyası yalnız Şimal poeziyası deyil. Bizim bir poeziyamız var: Azərbaycan poeziyası!»¹⁴⁹

Elçinin Qabil haqqında yazdığı «Əfsanə davam edir» adlı məqaləsindən əvvəldə də söz açmışdıq. Onun Nəsimi ilə bağlı fikirlərindən danışmışdır. Məqalədə müəllif qeyd edir ki, «Nəsimi» poemasının yazılmasından artıq bir neçə il keçmişdir, lakin bu gün də diqqət mərkəzindədir. «Qabil sənətkar haqqında əsər yazıb. Hərgah bu sənətkarın ədəbi irsi yalnız öz xalqının yox, bütün bəşəriyyətin mənəvi sərəvətidirsə, hərgah bu sənətkarın əməlləri həyatın bəşəri qəhrəmanlıq nümunəsidirsə, o zaman əlbəttə, həmin sənətkar haqqında əsər yazmaq çətindir», - deyən müəllif bu çətinliyin Qabili qorxutmadığını, dünya mədəniyyətinin görkəmli nümayəndəsi, başər tarixində özünəməxsus yeri olan bir şair haqqında, sənətkar haqqında cəsəretlə epik poema yazmağa girişdiyini və nail olduğunu bildirir. Elçinin fikrinə, sənət əsəri bir neçə ildə köhnəlməməli, dünyanın ədəbi faktına çevrilməməlidir, belə olan anda o sənət əsəri yox, gündəlik sənət

məmulatdır. Və müəllif Qabilin poemasını sənət əsəri hesab edir, onun həm ictimaiyyət, həm də oxucular tərəfindən layiqli qiymət aldığı xüsusi vurğulayır və bütün bunlara baxmayaraq, özünün «kiçik» qeydlərini bildirməyi də vacib bilir.

Elçin Qabil yaradıcılığına əvvəllərdə də müraciət etmiş, onun poeziyası haqqında əks rəkar sözlərini və həm də tənqidçi sözünü demişdir. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Axmısan hissində, duyğumda, şeirim» adlı məqaləsində müəllif yazır: «Qabilin siyasi-ictimai lirikası da («Səhv düşəndə yerimiz» şeirini xatırlayaq), məhəbbət lirikası da, epik əsərləri də orijinaldır, bütün bu böyük şeir təsərrüfatındakı məziyyətlər də qüsurlar kimi heç kimin yox, məhz Qabilindir, «xırdaca gəmi», «məxsusi» bayraq sahibinin.

Qabilin poeziyası iddiasız poeziyadır, burada iddia ilə imkan arasında təzad yoxdur, ona görə də ürəklərə yol tapa bilir, hissələri oxşamağı bacarır, düşüncələrə həmsöhbət olur...

Qabilin poeziyası müasir poeziyadır, zəngin Azərbaycan poeziyası ənənələrinə sadıq novator poeziyadır.

Qabil poeziyası vətəndaş-sair poeziyasıdır, vətəndaş-sair düşüncələrinin, hiss-həyəcanlarının bəhrəsidir.

Qabil poeziyası bir küll halında müasir poeziyamızın əldə etdiyi nailiyyətdir və minlərlə oxucunun bu nailiyyətlə qürurlanmağa haqqı var».¹⁵⁰

Elçinin tənqidi yazılarından danışarkən Fikrət Sadıq haqqında yazdığı «Sənət və istedad» adlı məqaləsindəki fikirlərinə də yer vermişdik. Bu məqalədə müəllif, əsasən, şairin «Sevgi yağışı» adlı kitabındakı şeirlərindən söhbət açır. Fikrət Sadıqın yaradıcılığından hərtərəfli danışan müəllif onun poeziyasının əsas məziyyətlərini qabarıq şəkildə oxucuya çatdırır. Müəllifin fikrincə, Fikrət Sadıq poeziyası hər şeydən əvvəl sadə və təbii poeziyadır və bu çox düzgün fikirdir. Burada məzmun ilə poetikanın əlaqəsindən bəhs edən Elçin şairin yaradıcılığında bu uzlaşmanı təqdir edir və əsərdən nümunə verməklə fikrini əsaslandırır. Kitabdakı eyni adlı poemanın səciyyəsinə verən müəllif fəlsəfi-poetik nailiyyəti yüksək qiymətləndirir. Hələ məqalənin əvvəlində müəllif yazırdı: «Fikrət Sadıqın poeziyası artıq özünə vətəndaşlıq hüququ qazanmış elə bir müstəqil poeziyadır ki, bu poeziyanın bədii-estetik keyfiyyətlərini ayırd etməyə, poetikasının mahiyyətinə varmağa və mündəricəsini aydınlaşdırmağa, üslub çarlarlarını müəyyənləşdirməyə ehtiyac hiss olunur; çünki o, müasir

Azərbaycan poeziyasının tərkib hissəsidir, həm də nəzərə çarpan hissəsidir, necə ki, Fikrət özü də bir şair kimi Azərbaycan poeziyasının (klassik və müasir) yetişdirməsidir. Fikrət Sadıqın şeir yaradıcılığını heç nəyi sərf-nəzər etmədən tədqiq edib təhlilini vermək peşəkar tənqidçi qələmi tələb edir ki, həmin qələmin susduğundan, indiki halda olduğu kimi yox, hərtərəfli tənqidçi analizi yox, şair haqqında nasir müşahidələri meydana çıxır. Fəqət, bu müşahidələr yalnız «boşluq doldurmaq» məqsədi güdmür, çünki haqqında söhbət gələcək «Sevgi yağışı» kitabı heç bir «borc» hiss etmədən müasir poeziya, ümumiyyətlə, müasir sənət barədə, onun müasir həyatdakı rolu və əldə etdiyi yeni poetik keyfiyyətlər barədə düşünmək üçün kifayət qədər əsas verir və düşündürür».¹⁵¹

Elçin imkan daxilində Azərbaycan ədəbiyyatına bütöv baxaraq, istər ədəbi tənqid, istər nəsr, istərsə də şeir haqqında öz müşahidələrini yazmış və onun bu yazdıqları adı müşahidə materialı deyil, böyük tənqidçi qələminin məhsulu kimi qəbul olunmalıdır. Müasir şairlər haqqında, onların yaradıcılığı, kitabları haqqında deyilən fikirlərin hamısı ədəbi tənqid materialı kimi qiymətlidir.

«Ədəbiyyat qəzeti»ndəki «Borçalıdan gələn yollar» adlı məqaləsində də Elçinin gözəl fikirlərinə rast gəlirik. Eyvaz Borçalının «Dünya, məni tərkinə al» adlı kitabına yazılmış bu reseziyadan bəzi məqamları burada qeyd edirik: «Əlbəttə, ilhamı çağırmaq asandır, bunu hamı bacarır, amma həqiqi ilhamın məhsulu olan şeirlər yazmaq isə ancaq şairin, sənətkarın imkanı daxilindədir və mən Eyvazın yeni kitabını oxuduqca sevinirdim ki, qələm dostumun dili ilə ilhamı çağıran mənəvi ehtiyacı, «könlü açlığı»nın özü də elə ilhamdan gəlir...

Eyvazın poeziyası Azərbaycan dilini yaxşı bilən, bu dili sevən və bu dilin zəngin poetik imkanlarından istifadə etmək istəyən bir şairin poeziyasıdır. Onun nəinki sözlərə işləmək, hətta səslərə işləmək istəyi və bu zaman əldə etdiyi poetik uğurlar bu mənada bizi prinsiplial əhəmiyyətli görür...

Əlbəttə, hər misrada, hətta hər bir şeirdə poetik kəşfə nail olmaq mümkün deyil, lakin məhz vətən məhəbbətini tərənnüm edən, eləcə də insanı «yaxşılığa» dəvət edən şeirlərdə poetik kəşflərə ehtiyac daha artıqdır, çünki bu barədə çox yazılıb və sənin yazdığın mütləq seçilməlidir, əks təqdirdə şeir məmulatları içində itibatacaqdır».¹⁵²

Çoxunun qələmindən keçən bir məhəbbət var – ata-bala məhəbbəti. Bu məhəbbəti, bu sədəqəti ana-ana Kürçaylıya layla çalan şeirlər də, nəğmələr də, bu məhəbbəti, sədəqəti sətirlərində yaşadan məqalələr də həmişə ürək ağrısı ilə oxunur. Yazıçı dostlarının göynərti ilə dediyi ağılar, ahlı-naləli yazılar gənc Ülkərin faciəsini açıqlayanda, adama elə gəlir ki, bu əfsanədir, olmayan bir şeydir, ola biləcək deyil, amma fakt-faktlığında qalır. Bu dünyada əfsanələşə bilən məhəbbətlər də varmış, özünü təsdiq edən sədəqət də... Elçinin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına təqdim etdiyi «Ay işığında» adlı yazıda da bu ülviliyin tərənnümünü görürük. Müəllif yazır: «Biz təskinliyi onda tapırıq ki, illər keçəcək və yalnız biz onu şəxsən tanıyanlar deyil, bütün xalqımız Kürçaylıni unutmayacaq, Kürçaylıni qəlbində yaşadacaq.

Biz hamımız dönə-dönə onun əsərlərinə qayıdacağıq, bu əsərlərdə yeni-yeni mənalara kəşf edəcəyik, onun işıqlı siması dönə-dönə gözələrimizin qarşısında canlanacaq, söhbətlərimizdə, xatirələrimizdə, gündəlik işimizdə Kürçaylı bizimlə birgə yaşayacaq.

İllər keçəcək, bizim bu ağır günlərimiz ata və bala məhəbbəti, sədəqət, paklıq, təmizlik haqqında bir dastan kimi, qoşmalar kimi, bayatılar kimi, ağılar kimi elimizin-obamızın dilində-sazında, sözümdə gəzəcəkdir».¹⁵³

Elçinin «Kommunist» qəzetindəki «Vətəndaş qayəsi ilə» adlı məqaləsi isə Sabir Rüstəmxanlının «Gəncə qapısı» adlı şeirlər kitabından söz açıq. Sabir poeziyasının səciyyəvi cəhətlərinə nəzər yetirən müəllif həm müsbət cəhətləri, həm də nöqsanları qeyd edir. Burada müəllifin şairə arzusunu şahidi olurqu: «Sabir Rüstəmxanlı konkret şairdir, sözcülükdən uzaqdır və biz ona poeziyanın ən yaxşı cəhətlərini daha da inkişaf etdirməyi arzu edirik. Çünki sözcülük ədəbiyyatın hər hansı bir janrı kimi, poeziyanın da düşmənidir (müasir poeziyada «şeyr axını» prosesi bunu əyani şəkildə nümayiş etdirir)».¹⁵⁴

Elçinin nasirlər haqqındakı fikirləri də çox maraqlıdır. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin 1979-cu il 28 dekabr sayında «Möcüzəyə aparan yollarla» adlı məqalədə günün bədii nəsrindən danışan müəllif yeni nəslin layiqli nümayəndələrinin yaradıcılığında söz açıq, Mövlud Süleymanlı, Natiq Rəsulzadə, Baba Vəziroğlu, Şahmar, Dilsuz, Afaq Məsud, Saday Budaqov kimi gənc nasirlərin artıq öz kitablarını oxuculara təqdim etmək əzmində olduqlarını bildirir.

Elçin bu kitabların bəzilərilə hələ əlyazma şəkildə tanış olduğunu qeyd edir. Əlində Baba Vəziroğlunun hekayələrindən ibarət əlyazmanın olduğunu söyləyir və həmin hekayələr haqqında danışaraq, müsbət cəhətlərini deməklə bərabər, nöqsanlara iradını da bildirir. «Çətin yolların aparıb-çıxaracağı sonət amansızdır, o ən kiçik bir süniliyi, ən kiçik bir yalanı, ən kiçik bir üzdən getməni belə qəbul etmir», - deyən müəllif gəncləri düzgün ədəbi yola istiqamətləndirmək istəyir.

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin digər sayında «Quyu» müəllifinə məktub» adlı yazıda İsi Məlikzadənin «Quyu» povesti haqqında danışan Elçin eyni zamanda ədəbi tənqidəki biganəlikdən, məsuliyyətsizlikdən söz açıq: «...Məsələ burasındadır ki, son zamanlar bizim jurnalımızda bir sıra povestlər (sizin əsəriniz kiçik povest janrında olduğu üçün mən də yalnız kiçik povestləri xatırladıram), həm də maraqlı fikir söyləməyə, ümumiyyətlə, müasir nəsrimizin problemləri ətrafında fikir mübadiləsi aparmağa bədii obyekt ola biləcək povestlər çap edilmişdir; lakin nədənsə ədəbi tənqid susur və hərgah belə bir «sükunət» fikirləşmə, araşdırma, bir sözlə, hazırlıq mərhələsində, çox uzanmış olsa da, dözmək olar, yox, hərgah «sükunət» laqeydliyin, bir tənqidçi sevincini bölüşdürməyə, bir tənqidçi təəssüfünü açıq və prinsipial surətdə söyləməyə qadirsizliyin və cəsarətsizliyin təəcəssümüdürsə, əlbəttə, bizi narahat etməli, düşündürməlidir...»

Yaxud Anarın «Əlaqə» povestinin çap olunduğu vaxtdan bir neçə ay keçmişdir, tənqid yenə də susur. İndiyə qədər əsas etibarilə real, olumlu əsərlərini oxuduğumuz bir yazıçının birdən-birə elmi-fantastik janra müraciət etməsi yaradıcılığın psixologiyası baxımından, həm də müasir bədii təərrüfatımızda bu janr qitliğini nəzərə alsaq, maraqlı fakt deyilmi? Məncə belədir...».¹⁵⁵

Elçinin «Azərbaycan» jurnalındakı «Bir ömür nədir ki?..» adlı məqaləsini oxuyanda qeyri-adi sevincin, fərəhin şahidi olursan. Şən demə əsl ədəbiyyatşünas üçün ədəbiyyata hər gələn istedad sevinc, fərəh imiş. Yadıma bir epizod düşür. Xarici dillər institutunda ingilis dili kursuna gedirdim. Orada Rafiq adında bir müəllim bizə dərs keçirdi. Olduqca savadlı idi, insan kimi də gözəl insan idi. Hardasa dinləyicilərdən biri mətni rəvan oxuyanda, bu müəllim o qədər sevinirdi ki, hətta bir dəfə sevincindən, «bax, budu müəllim xoşbəxtliyi» ifadəsini deyəndə, o qədər heyrət eləmişdim ki. İndi də Elçinin bu

məqələsinin elə başlanğıcında heyrət hissi bürüdü. Məqalə belə başlayırdı: «Qarşımda nazik bir qovluq var və bu qovluğun içindəki-lər İsmayıl Hacıyevin hekayələri, miniaturləri, gündəliyindən səhifələrdir.

Bu nazik qovluq fərəhləndirir, sevinc bəxş edir, daxili təmizlikdən, paklıqdan xəbər verir, gələcəkdə əldə ediləcək bədii zirvələrin vüsətini təsəvvürümüzdə yaradır və eyni zamanda nə acı, nə yanıqlı ki, bu nazik qovluq bizə bir ürək dolusu qüssə, kədər gətirir.

Biz fərəhlənirik, sevinirik ona görə ki, bu hekayələrdə, miniaturlərdə, bədii qeydlərdə həqiqi istedad hiss edilir».¹⁵⁶

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «On ildən sonra» adlı məqalədə Elçin bizi Saday Budaqlının yaradıcılığından söz açır. Məqalədən görünür ki, Saday Budaqlı M.Qorki adına mükafata layiq görülüb. Müəllif burada çox ciddi bir məsələyə də münasibətini bildirir. Qeyd edir ki, müəllifin aldığı mükafatlarla onun yaradıcılığı arasında uyğunsuzluq olduğu halların çox şahidi olub. Elçinin fikrincə mükafat nə qədər böyük olursa-olsun, onun yaradıcılığa dəxli yoxdur. Mükafat ədəbi əsərin keyfiyyətini artırır, əsəri yaşadan, illərin sınağından çıxaran onun keyfiyyətidir. Bu mənada Saday Budaqlının bir yazıçı kimi oxucuların diqqətini cəlb etməsi, onun aldığı mükafatda deyil, əsərlərinin keyfiyyətindədir. Elçin yazıçının hekayə və povestlərinin mövzusunda, dilində, sənətkarlığından söz açaraq yazır: «Sadayın öz mövzusu, öz qəhrəmanlar aləmi var və mən arzu edərdim ki, bu mövzu məxsusiliyinin müqabilində yazıçının təhkiyəsi də bir məxsusilik səlahiyyəti əldə etsin. Sadayın bədii sintaksisi, təsvirinin, nəqlinin frazeoloji təqdimi heç kimi yamsılamır, bir sıra qələm dostları kimi, bəzi özündən əvvəlki nəslin nümayəndələrinin təhkiyə təsiri altında deyil və bu təbii ki, çox yaxşıdır. Lakin, eyni zamanda, Sadayın özünün üslubu sırf estetik baxımdan hələ müəyyən-ləşməmişdir, halbuki, artıq vaxt çatıb və biz müəllifdən xəbərsiz oxuduğumuz üç-cümlədən sonra deməliyik: «Bax, bunu Saday Budaqlı yazıb. Bu onun dilidir».¹⁵⁷

Elçinin tənqidləri doğrudan da həm ciddi, həm də səmimidir. Elçinin tənqidi fikirləri haqqında öz fikrini bildirən bütün müəlliflər ilk növbədə bunu qeyd edirlər. Nizami Cəfərov «Klassiklərdən müasirlərə qədər» adlı məqaləsində yazır: «Klassiklər və müasirlər»də polemik ruh hakimdir: müəllif mübahisə edir, fikri əsaslandırır, nəticə çıxarır. Təsdiqində də, inkarında da ədəbiyyatçı mənafeyini

müdafiə edir, ona görə də mövqeyin doğruluğuna olan inamla yazır... Lakin Elçin nə qədər inamla yazırsa-yazsın, nə qədər sərt polemika aparırsa-aparsın, ifadə mədəniyyətini, təmkinini və ağayanaqlığını gözləyir, tənqidində də səmimiyyətini itirmir».¹⁵⁸

Elçin «Fikrin karvanı» kitabına yazdığı ön sözdə də ədəbiyyatdan, ədəbi tənqiddən və tənqidçilərdən söz açır. Bu kitaba bir çox ədəbiyyatşünasların, tənqidçilərin məqalələri daxil edilmişdir. Elçinin fikrincə, ədəbiyyatda və ədəbi tənqiddə şəxsiyyət böyük rol oynayır. Onun nəzərində şəxsiyyət adıca insan, adıca yazır deyil, «böyük hərfli Şəxsiyyət, böyük hərfli Vətəndaş, Mütəfəkkir, İstedad deməkdir». Elə bu kitaba daxil edilmiş məqaləsində böyük tənqidçi, sözün əsl mənasında ədəbiyyat adamı olan Məmməd Arif haqqında dəyərli fikirlərini oxucularla bölüşən Elçin, onu məhz böyük hərfli şəxsiyyət kimi təqdim edir: «Məmməd Arif yalnız Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslıq elminin nümayəndələri üçün deyil, ümumiyyətlə, Azərbaycan mədəniyyət xadimləri, ictimai elmlərlə məşğul olanlar üçün də «Arif müəllim» idi. Həm də bir yox, bir neçə nəsilin müəllimi idi və məsələ yalnız bunda deyildi ki, o, sözün müstəqim mənasında bir çoxumuzun müəllimi olmuşdu. Məsələ burasında idi ki, Arif müəllim «müəllim» məfhumunun daşdığı mənəvi yetkinliyi, idraki kamilliyi öz şəxsiyyətində və yaradıcılığında cəmləşdirmişdi».¹⁵⁹

Həmin kitabda Elçin ikinci bir ədəbiyyatşünas haqqında da bizi məlumat verir. Buradan ancaq bir cümləni qeyd etmək istəyirik: «Məmməd Cəfər klassiklərimizə elmi-nəzəri fikrimizin bu gün əldə etdiyi yüksəklikdən nəzər salmaqla, sadə, lakin mənalı və emosional bir təhkiyə ilə ədəbiyyat tariximizin ən mürəkkəb dövrlərini, ən ziddiyyətli cərəyan və hadisələrini, ən görkəmli nümayəndələrin sənətkarlığını, onların yaradıcılığını fəlsəfi-estetik mahiyyətini açmaq və izah etməklə bərabər, müasir ədəbiyyatımızın problematikası ilə eyni ardıcılıq və işgüzarlıqla məşğul olur». Bu bir cümlənin içində böyük bir alimin elmi fəaliyyəti açıqlanır. Elçin Məmməd Cəfər müəllimin 70 illik yubileyində yazdığı, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına təqdim etdiyi «Qalib sənətkar» adlı məqaləsində yazırdı: «Qələm, yaradıcılıq eşqi, daim yaratmaq əzmi, əxz etmək və bu əxz olunmuşları bölüşdürmək ehtiyacı və ehtirası zaman çərçivəsini, illər məhdudluğunu pozmuşdur, vaxta qalib gəlmişdir.

Məmməd Cəfər müəllim qalib bir sənətkardır, onun çoxcəhətli fəaliyyəti, çoxsahəli yaradıcılığı elmi-nəzəri, ədəbi-pedaqoji, təcrübi qalibiyyətlərdən ibarət bir mütəfəkkir həyatı və əməyidir.

Məmməd Cəfər müəllimin yetmiş yaşı tamam olur...

Bu konkret imza bu gün mənim təsəvvürümdə nəhəng bir ağac gövdəsidir və bu gövdədən törəyiş, hər biri ayrıca bir ağac qüdrətinə sahib budaqlar müasir Azərbaycan mədəniyyətinin sağlam və qüdrətli qollarındandır, eyni zamanda, bu güclü qolların qüdrəti həmin mədəniyyəti, mənəvi sərvəti ifadə etdiyi kimi, təsdiq də edir».¹⁶⁰

Elçin arxiv materiallarının üzə çıxarılması, əski əlifbada olan dövrü mətbuatın müasir əlifbaya çevrilməsi və bu günün oxucusuna çatdırılması işini yüksək dəyərləndirir və bunu əsl vətəndaşlıq hesab edir. Bu sahədə əmək sərf edən alimlərin, elmi işçilərin zəhmətini qiymətləndirir və bunu ədəbi irsə hörmət və məhəbbətini ifadəsi hesab edir. «Molla Nəsrəddin» işi» adlı məqaləsində «Ədəbiyyat qəzeti»nin oxucularına sevinclə çatdırdığı bir xəbərdə yazır: «Görkəmli alimimiz Əziz Mirəhmədovun rəhbərliyi ilə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun mətnşünaslıq şöbəsinin gərgin zəhməti, işgüzarlığı özünün bu sahədə ilk barını verdi: düz yetmiş beş ildən sonra «Molla Nəsrəddin»in ilk nömrəsinin faksimilesi və müasir əlifbamızda transliterli çapı yenidən oxuculara çatdırıldı.

Bu, əsl vətəndaşlıq işidir.

Bu, ədəbi irsimizə, böyük sələflərimizin yaradıcılığına və fəaliyyətinə böyük də hörmət və məhəbbətini ifadəsidir.

Bu – Mirzə Cəlil qələminin, Mirzə Cəlil amalının, «Molla Nəsrəddin» jurnalı vətəndaşlığının xalqımızın hər hansı ayrı-ayrı sahələrdə deyil, ümumi milli inkişafında oynadığı böyük rolun daha bir təsdiqidir».¹⁶¹

Elçin şairlər, sənət adamları, alimlər haqqında yazanda, həmişə şəxsiyyəti düşünür. Əslində, Elçinin bütün yaradıcılığı şəxsiyyətə söykənir. Sağ adamlardan yazılan məqalələrdə tərif də, tənqid də səmimi deyilir, amma mərhum adamlardan yazılan yazılarda bu səmimiyyəyə bir də həzinlik qarışır. Vaxtsız ölümlərə qarşı təəssüf hissi ilə yanaşı vəfasız dünyaya qarşı bir qədər ikrah hissi də insana hakim kəsilir. Elçinin «Azərbaycan» qəzetindəki «Dünyanın möhnəti və ziynəti» adlı yazısı şərqşünas Aida İmanquliyevaya həsr olunub. Aida İmanquliyevanın 60 illik yubileyinin onsuz qeyd olunmasını təəssüflə, ürək ağrısı ilə bildirən müəllif yazır: «Yaradan Aida İmanqu-

liyevaya elə bir tale qismət eləyib ki, onun haqqında düşündə, onunla bağlı nəsə bir söz demək istəyəndə, özündən asılı olmayaraq, dünya barədə fikirləşirsən, dünyanın faniliyi, vəfasızlığı barədə, gəl-di-gedərliyi barədə...

Əlbəttə, bu vəfasızlıq düşüncələri, bu gəl-di-gedərlik, fanilik söhbəti təzə bir şey deyil, dünya, gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünyadır və elə buna görə də qoca Yunus İmrə bu dünyanı, yəni o «son ucun» yaratdığı həmin ovqatın, həmin kədərin ələcsizliyi üzünə şax deyirdi:

Yeri, yeri, yalan dünya

Yalan dünya deyilmisən?!

Bəli, bütün bunlar belədir, gələcək getməlidir, bunu bilirik, ancaq bizim bu bilimiz Aida İmanquliyeva həyatının (şərəfli bir həyatın) doğum və ölüm tarixləri arasındakı nakamlığın yaratdığı kədəri azaltmır, içimizdəki dərin təəssüf və pərişanlıq hissəsinin müqabilində bir təskinliyə çevrilə bilmir...».¹⁶²

Elçin tənqidi tənqid edərəkən laqeydlikdən, məsuliyyətsizlikdən danışıq, tənqidçilərin nöqsanlarına iradlarını bildirir və eyni zamanda, ədəbi tənqid sahəsində gərgin və davamlı fəaliyyət göstərən tənqidçilərin də zəhmətini qiymətləndirir. Vaqif Yusiflinin kitabı haqqında yazdığı resenziyadan danışırdıq. «Ədəbiyyat qəzeti»ndəki «Tənqidimizin zəhmətkeşi» adlı məqaləsini isə Elçin Vaqifin 50 illik yubileyi ərsəfində yazmışdır. Bu məqalədə həm bir tənqidçi kimi Vaqifin fəaliyyətindən söz açan, həm də onun yubileyini təbrik edən müəllif sanki tənqidçinin yaradıcılığına güzgü tutur: «Vaqif çoxcəhətli bir yaradıcılığa malikdir. Bir tərəfdən ədəbiyyatşünas-alim kimi nəsrin nəzəri problemlərini, yaxud Azərbaycan romanının tarixini tədqiq edir, o biri tərəfdən müasir ədəbi proseslə məşğul olan tənqidçi kimi gözəl şairimiz Fikrət Qoca haqqında monoqrafiya yazır, bir tərəfdən peşəkar sənətşünas kimi muğam ustalarının yaradıcılığını araşdırır, Alim Qasimovun «Şur»u üstündə düşüncələrə dalır, yaxud Səməndər Rzayevin sənətində danışır, o biri tərəfdən düşünən və düşündürən bir ədəb kimi, millətin və cəmiyyətin mətləblərini qaldıran publisistika ilə çıxış edir».¹⁶³

Vaqifi həm tənqidçi kimi, həm də sənətşünas kimi təqdim edən Elçinin özünün də sənətlə bağlı məqalələri diqqəti çəkir. Onun

«Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri» seriyasından yazdığı «Bülbül» adlı kitabında görkəmli xanəndənin həyat yoluna, sənət fəaliyyətinə, bir şəxsiyyət kimi səciyyəvi cəhətlərinə nəzər salan müəllif öz dəyərli fikir və düşüncələrini oxucularla olduqca səmimi bölüşür. Burada Bülbülün sənət dostları haqqında da məlumatlar alır, qiymətli fikirlərin şahidi olur. Müəllif yazır: «Bülbül ilə Şövkət xanım Azərbaycan xalqının sənətdəki Koroğlu və Nigarı idi və bu dəm uzaq İtaliyadakı o gözlənilməz keçmiş görüş mənim gözlərimin qarşısında canlanır, mənə elə gəlir ki, həmin görüş təsadüfi deyildir, xalqa və onun sənətinə gələcək Koroğlu bağlılığının, Nigar bağlılığının nəticəsi idi...»

Bülbül istər opera, istər estrada səhnəsində adicə oynamırdı, adicə oxumurdur, səhnədə də yaşayırdı və buna görə də həyatda da, səhnədə də eyni səmimi, xeyirxah təbəssümlə gülümsəyirdi. ...»¹⁶⁴

Elçinin Bülbül haqqında elə həmin il «Azərbaycan» jurnalında çap olunmuş «Yaxan düymələ-düymələ» adlı məqaləsində Bülbül şəxsiyyətinə təkcə xanəndə kimi deyil, həm də bir folklorçu kimi, bir pedaqoq kimi qiymət verildiyini görürük. Müəllif yazır: «Bülbül folkloru toplamaq, onun nəzəriyyəsinə işləməklə bərabər, həm də bir pedaqoq kimi, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının professoru kimi, xalq arasından çıxmış istedadlı cavanların seçilib üzə çıxmasında, onların təhsil almasında, gələcəkdə Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli xadimləri səviyyəsinə yüksəlməsində çox iş görmüşdür».¹⁶⁵

Elçinin sənətlə, incəsənət xadimlərilə bağlı yazılarından kiçik sitatlarla onun bu sahədəki fəaliyyətinə də işıq salmaq istəyirik. «Qobustan» jurnalında gedən «Yandırır bu ölüm» adlı yazısında «Fikrət Əmirov vəfat etdi»,- ifadəsindən tutmuş, sətirlər arasında boylanan ürək sızıltılarına kimi Elçinin sənət yaşğını, sənətkar itki-sindən doğan kədərini, gərəklilərin dünya dəyişməsindən yaranan təəssüfünü görürük, duyuruq. Müəllif yazır: «Xəstə Qasım: «Dünya dediyin bir fanidir, fani Əzəl Nuh gəlmişdi, görünmür, hani?» - soruşdu və əlbəttə, bu sual cavabsızdır, ələcsızdır, bunu bilirik, dərk edirik, amma hər dəfə də bu dünyadan bir insan köçəndə sarsılıırıq, bütün hisslərimizi-həyəcanlarımızı matəm toranı bürüyür.

Həmin insan yalnız özünə, yalnız öz ailəsinə, yaxınlarına, dostlarına yox, bütün xalqa, vətənə məxsus olanda, o sarsıntı daha dözlümləz olur, o toran işıq üzü görünməyən bir zülmətə çevrilir.

Həmin insan sənətkar olanda öz əzizləri ilə birgə xalqı, vətəni ilə birgə kitablar da aqlayır, simfoniyalar, tablolar da aqlayır.

Aqlayışları ən müdhişidi bul!»¹⁶⁶

Elçinin sənət haqqında dəyərli fikirlərinə, sənətkarı səciyyə-ləndirən düşüncələrinə «Ulduz» jurnalındakı «Aydın və aydınlığın faciəsi» adlı məqalədə də rast gəlirik. Burada həm rejissor kimi Tofiq Kazımovdan, həm də bir aktyor kimi Həsən Turabovdan söz açan müəllif həm də sənətin incəliklərinə varır, bir sənətsünas kimi öz fikirlərini əsaslandırır. İki kiçik sitatla kifayətlənirik: «Bir rejissor kimi Tofiq Kazımovu fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri onun xarici effektlərə uymamağa, dramatik gərginliyə psixoloji yollarla nail olmağa, personajların hiss və həyəcanlarını ön plana çəkməyə, onların daxili aləminə daha dərinədə nüfuz etməyə çalışmasındadır.

Ümumilikdə, biz Turabovun Aydınını hiss edə və sevə bilirik, bu artistin oyununa xas olan təbiilik Aydının təbiəti ilə üzvi vəhdət-dədir və bu vəhdət səhnədə də öz bədii təbəssümünü tapmışdır. Turabov Aydınını varlığını duyur, onun rixənd və kinayəsini də arzu və istəkləri kimi hiss edir və tamaşaçıya da hiss etdirir».¹⁶⁷

Sənətə, sənətkara Elçin yanaşmasında həmişə hörmət, məhəbbət, rəğbət hissləri yanaşdır. Sənətkarlar haqqındakı bəzi yazılar, bəlkə də əksəriyyət yazılar publisistik üslubda olsa da, biz onları ədəbiyyatşünas Elçinin yazıları kimi təqdim etdik və burada müəllifin «Klassiklər və müasirlər» silsiləsinin davamı kimi verdik. Bu nə dərəcədə düz və ya səhvdir, deyə bilmərik, hər halda, istər şair, nə-sir, tanqidçi-ədəbiyyatşünas olsun, istər xanəndə, bəstəkar, rejissor, aktyor, rəssam olsun – bütün sənətkarlar haqqında deyilənlərə bir sırada baxmaq istədik...

Elçinin «Ədəbiyyat qəzeti»nin oxucularına təqdim etdiyi «Həmişə yolda olan adam» adlı məqalə də bu stildəndir və burada Polad Bülbüloğludan söz açan müəllif onu həm sənətkar kimi, həm də şəxsiyyət kimi səciyyə-ləndirərək yazır: «Poladın yaradıcılığında da, şəxsiyyətində də kaloriteli bir milli ilə qərb mədəniyyətinin, dünyagörüşünün üzvi vəhdəti var: o sənətdə də, həyatda da azərbaycanlıdır, amma, eyni zamanda, özünə qapanmış, məhdud bir dairədə olan adam deyil və buna görə də o, sənəti ilə, xasiyyəti ilə, təəssübkeşliyi ilə, nəhayət, şəxsi əlaqələri ilə Azərbaycanı Azərbaycan-dan kənara çıxarmağı və təbliğ etməyi, tanıtmayı bacaranlardan biri olub. Müasir Azərbaycan mədəniyyəti həm sovet dövründə, həm də

sonrakı illərdə belə bir yaradıcı və vətəndaş fəaliyyətindən çox qazanıb.

Bu, şübhəsiz ki, mühüm bir cəhətdir və Poladdakı bu xüsusyyətin də ailəvi ənənəsi var, başlanğıc, şübhəsiz ki, Bülbüldən gəlir, azərbaycanlıqdan gəlir. Bülbül dünyasındakı Qarabağ ab-havasından gəlir».¹⁶⁸

Nəhayət, Elçinin sənətkarlarla bağlı sonuncu təqdim edəcəyimiz məqaləsi rəssam haqqındadır. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına ünvanlanan «Koroğlu nərsiylə» adlı məqalədə müəllif yazır: «Bu mehriban təbəssümlü, üzgülər cavan adam müəssir Azərbaycan rəssamlarından biridir, Parisdə yaşayıb-yaradır.

Biz Bolqarıstanın Qabrova şəhərində tanış olduq. Adı Mustafa, fəamili Ramazanidir. Atası İbadulla Ramazani Təbrizlidir.

Mustafa 1978-ci ildə Tehran Universitetinin gözəl sənət fakültəsinin qrafika bölməsini bitirib və o vaxtdan da Parisdə yaşayır. İstedadlı müəssir qrafika və karikatura ustalarından biridir.

Tehranda yeddi fərdi sərgisi, Parisdə isə fərdi sərgisi nümayiş etdirilib...

Mən quru məlumatlar verən bu cümlələri yazıram, amma Mustafanın ürəyinin nisgili, yenə də elə bil ki, mənim ürəyimi dəlib keçir.

Mustafanın ürəyi nisgillə doludur: vətən nisgili ilə, xalq nisgili ilə, istiqlalıyyət nisgili ilə...».¹⁶⁹

Məqalənin sonunda müəllifin Bakıda, Təbrizdə haçansa açılacaq sərgisi xəyal kimi Elçinin gözü önündə canlanır, o sərgi nisgilsizdir və dünyanın gözəlliklərindən bəhs edir...

Biz Elçinin ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyətinə hərtərəfli nəzər salmaq istədik, gördüklərimizi, duyduqlarımızı, başa düşdüklərimizi və öyrəndiklərimizi oxuculara çatdırmaq istədik. Nə dərəcədə bacardıq, nə qədər səhv elədik, nə qədər yekəxanalıq elədik, nə qədər diqqətimizdən kənarda qalanlar oldu bilmirik, hər halda yazdıqlarımız səmimi idi və bacarığımız müqabilində idi...

PUBLİSİST ELÇİN

Elçinin publisistikaya aid etdiyimiz yazılarını iki yerə ayırmaq olar: səyahət təəssüratları və əsasən «Vətən» cəmiyyəti ilə bağlı müsahibələr, yazılar, bir qədər də vətəndaş təəssübkeşliyinin ifadəsi olan müxtəlif yazılar. Əslinə baxsan, bu iki qism arasında da elə bir uçurum yoxdur. «Vətən» Cəmiyyətinin sədri olan Elçin də vətəndaşdır, müxtəlif ölkələrdə səfərdə olan yazıçı Elçin də. Sadəcə biz yazımızda müəyyən ardıcılığın izləyə bilmək üçün bu bölümü apardıq. Ola bilsin ki, bizim əldə etdiyimiz məqalələr heç də Elçin publisistikasının hamısı deyil. Hər halda, biz əlimizdə olanlardan danışmaq istəyirik, bizə elə gəlir ki, Elçin bütün əsərlərində Elçindir, beş əsərini oxuyub əllisi haqqında danışmaq olar...

Elçinin səfərləri, səyahətləri ərəfəsində gördüklərini əks etdirən yazılarında həm ədəbi həyat, həm də bu həyata marağı olan insanların hissələri, duyğuları, arzuları, düşüncələri var. Hələ 1978-ci ildə Tovuz və Cəlilabad rayonlarının üzümçüləri ilə görüşə gedən yazıçı Azərbaycan kənd təsərrüfatının bir sahəsi olan üzümçülüyn inkişafında göstərilən xidməti qələmə almışdı. Orada sovxoz və kolxoz əməkçilərinin çalışdığı sahələri gəzən, qocalarla, cavanlarla görüşüb, onların arzu və istəklərini işıqlandıran yazıçı «Kommunist» qəzetindəki «Gənclik həvəsi» adlı məqaləsində yazırdı: «Oğullar-qızlar... Bu gün bu nəsil heç bir vaxt olmayan dərəcədə inkişaf edib, həm əmək qələbələrini sayı artıb, həm də ümumi mədəni səviyyələri yüksəlib. Sahələrdə gördüyümüz, tanış olduğumuz gəncləri şəhərli yuzlardan, oğlanlardan seçmək mümkün deyil. Onların fərəhi də, inamları qədər güclü, qüdrətlidir».¹⁷⁰

Göründüyü kimi, müəllifin sevinci, fərəhi heç də onların fərəhindən az deyil. Yazıçı kənd adamlarının rifah halının yaxşılaşmasına, şəhərlə kənd arasındakı fərqi aradan qaldırılmasına sevinir. Əlbəttə, bu gün bunlar çox-çox arxada qalıb, indi nəinki kəndin şəhərə çatmasını düşünmək, ən azı şəhərlərin kəndə çevrilmək qorxusunu yaşamaq dövründəyik. Yəqin ki, bu gün də daha başqa fərəhlər, başqa arzular yaşanıldığından, bu günümüzə də şükr etmək gərəkdir. Hər halda biz Elçinin bu yazılarına bu günün yox, dünyanın pəncərəsindən, elə bu yazıların yazıldığı zaman kəsiyindən baxmalıyıq.

O dövrün nəyi pis idisə də, yaxşı cəhətlərini də pislərin sırasına yazmaq düzgün deyil. O dövrdə yazıçılar dəstə ilə rayonlara gedirdilər, bu gün bu mümkün deyil, mümkün olanda da ancaq bir-iki eyni adam üçün mümkündür. O zaman rayonlarda zona müşavirləri keçirilirdi və bu müşavirlərdə yazıçıların iştirakı mütləq idi. Bizə elə gəlir ki, indi də belə səfərlərin başqa yöndə mümkünlüyü pis olmazdı və yazıçılar bu gün də belə səfərləri səbirsizliklə gözləyirlər. Amma nə Elçin, nə də başqaları bu barədə fikirləşməyə imkan tapmırlar, çünki bu gün daha vacib səfərlər haqqında düşünmək gərəkdir.

Elçinin İsmayılı səfərinin təəssüratı da maraqlıdır. «Kommunist» qəzetinin 1981-ci il 31 oktyabr, 4 noyabr, 21 noyabr tarixli saylarında çap olunmuş «Torpağın səsi» adlı geniş publisistik yazısında əksini tapan bu səfərdə müəllif yaxşılıq-pisli çox şeyin şahidi olur. Yazıçı ziyalılarla görüşür, məktəblərdə olur, şagirdlərin, müəllimlərin söhbətini dinləyir, əmək adamlarının arzularını, istəyini eşidir. Bu yazıda diqqəti çəkən məqamlar var: biganələrə, məsuliyyətsiz adamlara qarşı üsyan səsi, meşşanlığa, tüfeyliliyə nifrət hissi, yazıçının ürək ağrısı, təəssüf hissi, insanları daha ağıllı, daha bacarıqlı, daha məsuliyyətli, əməksevər, vətənpərvər görmək arzusu və s. Müəllifin bəzi fikirlərini burada veririk: «Mən İsmayılı məktəblərini gəzərkən, xalqımızın böyük maarifçilərindən biri olan H.Zərdəbinin hələ keçən əsrdə yazdığı sözləri xatırladım: «Elə fikirləşməyin ki, xalqın maariflənməsi bir məqalə, ya pyeslə düzəlməsi şeydir. Xeyr, burada görüləsi iş çoxdur! Bu yolda küllüq vura biləcək onlarla adamın həyatı və əməyi də azdır».

Bu gün müəllim babamızın arzuladığı o küllüq onların, yüzlərin deyil, on minlərin, yüz minlərin əlindədir, lakin belə bir vəsət bizi aldatmamalı, bir an belə arxayınlaşdırmamalıdır. Biz xalqımızın hər-tərəfli maariflənməsi və daha böyük nailiyyətlər əldə etməsi üçün məhz «Həyatımızı və əməyimizi əsirgəməməliyə», «Bu gün bizim aramızda şəxsi mənafeyini güdənələrə, vəzifəsindən sui-istifadə edənlərə, xalqın dərd-sərini vecinə almayanlara yer olmamalıdır və biz tutduğu mövqedən asılı olmayaraq, belələrini ifşa etməliyə», «Bu da çox ciddi məsələdir. Bəzən biz nüfuzlu, vəzifəli atalarımızın kölgəsində yaşayan, müftə «jkiqlər»də belədən-belə sütüyən məsləksiz, qanacaqsız, avara övladları görür və ürək ağrısı ilə təəssüf hissi keçiririk. Onlar üçün hər şey hazırdır və bu cür hazıra nazir övladlar, bu «hazır»ın mənasını və məsuliyyətini nəinki dərk etməyən, hətta bu

barədə heç fikirləşməyən övladlar sabah hansı qeyrətlə, hansı hazırlıqla, hansı həyat təcrübəsi ilə öz xalqına, öz torpağına xidmət edəcəklər? Buna görə də biz atalarına layiq övladlarla rastlaşanda istər-istəməz bir qürur hissi keçiririk».¹⁷²

Elçinin rayonlara səfərinin təəssüratı olan bu məqalələri oxuyanda yadıma 1978-ci ildə Bərdənin Bəcrəvan kəndində keçirdiyimiz pambıq yığıcı düşdü. Hərçənd sevinməli, fərəhlənməli bir şey yox idi. Şəhərlə kənd arasında da böyük fərq var idi. Hətta insanların xasiyyətində belə qəribəlik nəzərə çarpırdı. Kəndin gəncləri bizə elə qəribə baxırdılar ki, guya onların kənddə yaşamaqlarına biz şəhərlilər günahkarıq. İşgüzarlıq da o qədər yuxarı deyildi, bizdə elə tələbələr var idi, kənd cavanlarından daha yaxşı işləyirdilər. Qəhrəmanlar da məlum idi, - Cümə adında bir briqadir var idi, deyirdi ki: «Belə də iş olar, dörd dənə nər kimi oğlanı işlədirlər, yığıcı pambığı bir qızın adına yazıb deyirlər ki, qəhrəmandır». Biz bu barədə danışmırdıq, bəlkə ona görə ki, başqa cəhətlər yaxşı idi, hamı bir parça çörək tapırdı. Eh, nə isə, bu barədə danışmağa dəyməz, onsuz da nə olmalıydısa, necə olmalıydısa, elə də oldu və indi də necə olmalıdırsa, elə olur. Yəqin ki, sabah da elə belə olacaq...

Elçinin Macarıstana səfəri və bu səfərin təəssüratı da maraqlıdır. «Bakı» qəzetinin 1983-cü il 24-25-26 may tarixli saylarında ardıcıl şəkildə oxuculara təqdim olunan bu təəssüratda Elçinin Dyula Çak ilə müsahibəsi verilmişdir. Söhbəti yazıçı özü qələmə almışdır. Söhbətdən əlavə, burada yazıçının Macarıstan haqqında, macar xalqının səciyyəvi cəhətləri, adət-ənənələri, bir sıra qəribə məqamlar haqqında da düşüncələr öz əksini tapıb. Yazı çox genişdir. Bu təəssüratı gərək özün oxuyasan, sitatlarla müəllifin hissini, duyğusunu çatdırmaq çətindir. Amma hər ehtimalla qarşı üç sitatı oxuculara təqdim edirik: «Dyula Çak 1930-cu ildə anadan olub. Şair, dramaturq, publisistdir. Yaradıcılığa publisist kimi başlayıb. Romanları, povestləri, hekayələri bir çox dilə tərcümə olunub, pyesləri tamaşaya qoyulub.

Dyula Çak ilə söhbətlərimizin təşkilatçıları həyəcan keçirirdilər ki, birdən fikir mübadiləsi mübahisəyə çevrildi, ara qızıqdı, Dyula da sərt adamdır... Əvvəlcədən deyim ki, nə söhbət əsnasında, nə də sonra mən Dyulada bir sərtilik hiss etmədim, əksinə, səbirlə, təmkinli idi və olsun ona görə ki, Dyula da, mən də bir çox məsələyə münasibətdə demək olar ki, həmfikir idik», «Dünyanın çoxlu ölkəsinin pul-

larının üzərində... şairlərin şəkli var? Macarıstan pullarını yalnız şairlərin şəkilləri bəzəyir: Şandor Petefinin, Endre Adinin və Atilla Yojefin», «Macarlar ciddi xalqdır və bu ciddi xalqda gözəl zarafat duyğusu var. Bir dəfə...

Yox, daha bəsdir. Yüz dəfə eşitməkdənsə, bir dəfə görmək yaxşıdır. Mən hələ Macarıstana getməyə imkan tapmayan oxucularına uğurlu Macarıstan səfəri arzulayıram».¹⁷³

Bu məqaləni oxuyanda yadıma 1987-ci ildə Macarıstana səfərimiz düşdü. Zoltan adlı bir bələdçimiz var idi, çox ciddi adam idi, amma yeri gələndə, zarafatı da var idi. Heç vaxt boş yerə vaxt itirməyi xoşlamırdı. O qədər cavan da deyildi, yəqin ki, bu işdə də çoxdan çalışırdı, amma elə bil ki, öz bələdçilik peşəsindən zövq alırdı. Hər şeyi bizə başa salmağa səy edirdi. Hiss olunurdu ki, çox təmiz adamdır, üzündə də nur var idi. Bir dəfə mehmanxanada otaqlardan birinin kilidi xarab olmuşdu, biz də gəzintiyə getməliydik, Zoltan gecikməyi xoşlamırdı, proqram saatında bütün proqramda olanları ardıcıl yerinə yetirməyi sevirdi. İndi də gecikməmək üçün dedi ki, heç nə olmaz, qapı açıq qalanda nə olacaq, gəlin gedək. Uşaqlardan biri dedi ki, necə yəni gedək, sonra girib əşyalarımızı oğurlasınlar? Zoltan təəccüblə baxıb, bir az da kinayə ilə dedi: «Sizdə belə elayırlar?»... Hamımız xəcalətlə başımızı aşağı saldıq. Sözü elə demişdi ki, güclü təsir olmuşdu. Həmin gün biz dəfələrlə o sözü üstünə qayıtdıq və sonralar da hardasa, yeri düşəndə, həmişə Zoltanın bu hərəkətini qeyd edirəm. O zaman bu bizə doğrudan da qərribə gəlmişdi, amma sonrakı günlər mağazalara gedəndə, mağazaya girən alıcıların içində uşaq olan və dəstəyindən əşyalar olan sellofan torbalar asılımış arabacıqları görəndə, artıq başa düşdük ki, bu ölkədə oğurluq yoxdur. Və bu cəhətdən macarlara qibtə elədik... Macarıstan özü də gözəl yerdir. Nədənsə, proqrama salınan yerlər içərisində kilsələr üstünlük təşkil edirdi, bu bizi təəccübləndirirdi. Gündə bəzən iki-üç kilsəyə gedirdik. Kilsələr zəngin idi, amma adamı çəkmirdi. Bəlkə də çox idi, bir-birinə oxşayırdı ona görə, bilmirəm, amma onu bilirəm ki, cəmi bir dəfə bizi bir türk məscidinə apardılar, ora girəndə o qədər rahatlıq tapdıq ki, sadə bir otaq idi, divara ərəb əlifbasında yazılar yazılmış qara parça vurulmuşdu. Kasıb idi, amma elə təmiz havası var idi. Elə bildik ki, bir an Bakıdayıq... Nə isə, danışmaqla deyil, Elçin demişkən, görək gedib özün görəsən...

Elə həmin il «Bakı» qəzetinin 12-13-14 sentyabr tarixli nömrələrində Elçinin «Qabrovo görüşləri»ni oxuyuruq. Bolqarıstanın Qabrovo şəhərində keçirilən VI beynəlxalq satıra və yumor festivalının iştirakçısı olan yazıçı bu səyahətnaməsində Qabrovo şəhərinin təsvirini verir, şəhər əhalisinin səciyyəvi cəhətlərindən söz açır, olanlardan, keçənlərdən danışır. Bu yazı haqqında da danışmaqla, sitat göstərməklə oxucuda bir təsir yaratmaq çətindir, ən azı oxucu bu səyahətnaməni oxumalı, ən çoxu isə Qabrovoya getməlidir. Amma bu yazıdan bəzi məqamları diqqətə çatdırmaq pis olmaz: «Qabrovo şəhərinin ortasından Yantre çayı axır və Qabrovulular şəhərin mərkəzində, çayın ən gur axan yerində Qabrovonun əsasını qoymuş dəmirçi Raço Kovaçın heykəlini ucaldıblar. Deyirlər ki, qabrovulular o qədər xəsisdirlər ki, torpağa xəsislik eləyiblər. Kovaçın heykəlini çayda qoyublar...

Əlbəttə, o xalq ki, öz qəhrəmanına belə möhtəşəm və orijinal heykəl ucaldır və özü ilə də beləcə zarafat edir, öz-özünə gülməyi bacarır – o xalq xoşbəxt xalqdır», «Festivalın təşkilat komitəsi Qabrovo elektrik qızdırıcıları zavodunun fəhlələri ilə mənim görüşümü keçirdi. Mən həmin nəhəng və müasir zavodun həyatında böyük bir qaya parçasının üstünə həkk olunmuş belə bir yazı oxudum: «Ey sən, bolqar, öz əslini və dilini bil və unutma!» Elə ilk görüşdəcə Mustafa (rəssamdır, biz onun haqqında əvvəldə danışmışdıq – S.X.) belə bir sağlıq dedi: - Dünyada əbədi ayrılıq yoxdur və olmamalıdır. İçək Qabrovoda bir-biri ilə tapışmış iki Azərbaycanlının sağlığına. Mən də əlavə etdim: - İki Azərbaycanlının və bir də Azərbaycanın şərfinə!»¹⁷⁴

Elçinin «Dyula Çak ilə söhbət» və «Qabrovo görüşləri» adlı yazıları «Beş dəqiqə və ədəbiyyət» adlı kitabda çap olunmuşdur.

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına təqdim edilmiş «Üç qırmızı qərənfil» adlı yazı Nəriman Nərimanova həsr edilmişdir. Burada bir şəxsiyyət kimi, ədib kimi, hər şeydən əvvəl, böyük hərflilə Vətəndaş kimi Nərimanovdan bəhs edən Elçin xatirə lövhəsinin üstünə üç qərənfil qoyur və məqalənin sonunda da öz düşüncəsini verir. Yazıdan bəzi məqamları və sonluğu diqqətə çatdırmaq istəyirik: «Xalq və Vətən məfhumları Nəriman Nərimanov üçün tamam konkret səciyyə daşıyırdı və əslində, bu məfhumlar onun dünyagörüşündə bir eyniyyət təşkil edirdi: hər bir nəfər onun üçün xalqın və vətənin bir hissəciyi, bir parçası idi, hər bir nəfərin taleyi xalqın və

Vətənin taleyi idi», «Nəriman Nərimanovun hər bir fərdin əməlinə, əxlaqına tələbi bu dərəcədə böyük idi və ən əsası isə, onun öz həyatı, xalq və Vətən baxımından bu yüksək tələblərə cavab verən parlaq bir nümunə idi», «Mənə elə gəlirdi ki, Vətəndən gəlmiş o üç qırmızı qərənfil o xatirə lövhəsinə bir sərnilik gətirdi.

Mənə elə gəlirdi ki, o üç qırmızı qərənfil heç zaman solmayacaq. Həmişə beləcə təzə-təzə qalacaq, yayda sərnilik gətirəcək, qışın şaxtasında isə isidəcək...».¹⁷⁵

Biz Nərimanov haqqında əvvəldə də danışırdıq, amma bu yazıdan da qeydlər etdik, - birincisi ona görə ki, Nərimanov haqqında hər dəfə danışmağı gərəklilik hesab edirik, ikincisi isə bu yazı Elçinin publisistik yazıları içərisində ən çox xoşumuza gələn yazılardan biridir. Elçinin publisistik yazıları çox səmimi təsir bağışlayır, bəlkə ona görə ki, bu yazıların arxasında yazıçı, tənqidçi, dramaturq Elçin yox, sadəcə Elçin dayanır. Bilmirəm...

Elçinin Qana səfərindən qeydləri də maraqlıdır. «Azərbaycan» jurnalında «Yanan ağacın şəfəqləri» adlı yazıda müəllifin bu səfərdən aldığı təəssürat əks olunub. Bu məqalədə təəssüratdan əlavə, müəllifin ictimai-siyasi düşüncələri də özünə yer alır ki, bu düşüncələr diqqəti daha çox çəkir və bunlarda Elçinin ağrıları, təəssüf, bəşəriyyət xüsusiyyəti hiss olunur. Müəllif məqalənin bir yerində yazır: «Mən yaxşı başa düşürəm ki, xalqın dilini, folklorunu, mədəniyyətini, tarixini, onun məxsusluğunu dərinləndirən adət-ənənə barədə, icra etdikləri mərasimlər barədə fikir yürütmək, ümumiləşdirilmələr aparmaq, hətta bununla kifayətlənməyib, onları rədd etmək mümkün deyil. Lakin bütün bunlara bərabər, elə xüsusiyyətlər, detallar var ki, onları bircə dəfə sezmək hər şeyin yalançı olduğunu başa düşmək üçün kifayətdir. Mən indi bu sətirləri yazarkən də tam əminəm ki, müstəmləkəçilərlə birlikdə Avropadan gəlmiş inancları icra edilən mərasimin, ümumiyyətlə, Afrikaya, o cümlədən də Qafqazın əxlaqına dəxli yoxdur. Daha doğrusu, bu mərasim əsl xalq adət-ənənənin eybəcərləşdirilməsi deməkdir».¹⁷⁶

Elçin «Həyat eşqi» adlı yazısında Türkiyə səfərindən söhbət açaraq «Bakı» qəzetinin oxucularına həm də iki gözəl insanı: Abbas Zamanovu və Niyazini təqdim edir: «Səfər zamanı ədəbi məclislərdə, görüşlərdə, yığıncaqlarda türk yazıçıları, ədəbiyyatşünaslar, sənət adamları məndən, əsasən, iki nəfəri xəbər alır və o iki nəfərə salam

göndərilirdilər: unudulmaz maestro Niyazi və professor Abbas Zamanovu.

Maestro Niyazi neçə dəfə Türkiyəyə gəlmişdi, konsertlər vermişdi, opera quruluşlarına rəhbərlik etmişdi...

Abbas Zamanov isə heç vaxt Türkiyədə olmayıb, lakin onun ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, keçmişimizin və bu günümüzün təbliği naminə göstərdiyi fəaliyyət xarici ədəbi əlaqələrimiz sahəsində çox səmərəli rol oynayır və bu barədə söz düşəndə biz həmişə sidq-ürəkdən etiraf edirik: Abbas müəllim o işi görür ki, onu bizim heç birmimiz görmürük».¹⁷⁷

Elçin Türkiyəyə növbəti səfərini «Kommunist» qəzetindəki «Dostluq arzusu ilə» adlı yazısında əks etdirmişdir. Elçin burada Türkiyəyə səfərini həyatında böyük hadisə hesab edir. Səfər zamanı onu özünə çəkən məqamları kiçik qeydlər adlandırın müəllif (əslində isə kiçik deyil) İzmirlə Bakının qarşılaşmasını xüsusi qürur və fərəh hissi ilə qarşılayır. Məqalə belə bitir: «Mən bu kiçik qeydləri məhz həmin epizodla qurtarmaq istəyirəm. Bakı şəhəri nümayəndəliyinin Türkiyəyə səfəri İzmirdə bir «Dostluq evi» yaratdı. Belə «dostluq evləri» çoxalsın, xalqların, ölkələrin böyük və əbədi dostluğuna çevrilsin, xalqların, ölkələrin dostluğu isə sülh və əmin-amanlıq deməkdir!»¹⁷⁸

Elçinin «Kommunist» qəzetinin 1989-cu il 22 avqust tarixli sayındakı «Hirs ancaq ziyan gətirər» adlı məqaləsini oxuyanda isə onun Qərbi Almaniyada səfərdə olduğunu və həmin vaxt televiziya-da Qarabağla bağlı verilişin verildiyini, və verilişdə Ermənistan KP-nin orqanı olan «Kommunist» qəzetindəki məqalədən danışıldığını, müxtəlif fikirlərin söyləndiyini öyrənirik. Elçin bu prosesə öz vətəndaş münasibətini bildirir.

Elçinin «Kommunist» qəzetinə verdiyi müsahibələrdən biri «Bizə birlik gərəkdir» adlanır. Yazıçı İlham Rəhimli ilə söhbətində Şimala Cənubun birliyi məsələsinə toxunur. Fikirlərini əsaslandırmaq üçün özünün Amerika səfərində gördüklərindən danışır: «Azərbaycan torpağı şimalı və cənubu ilə bərabər bərkətlili torpaqdır. Mən bir maddi sərvəti, neməti var. Xalqın birliyi özünün öz torpağına sahiblik qüdrətini və inamını artırır. Bu isə çoxlarının ürəyinə olmur. Təsədüfi deyil ki, bu qüdrəti, bu inamı parçalamaq üçün yayılan şayiələrdən əleyhimizə ilk növbədə erməni millətçiləri istifadə edirlər.

Amerikaya işgüzar səfər məni bir daha əmin etdi ki, qarşıda bizi son dərəcə çətin və çətin olduğu qədər də şərəfli vəzifələr gözləyir. Biz bu günə qədər kütləvi məlumat və informasiya vasitələrindən lazımınca istifadə edərək özümüzü dünyaya layiqincə tanıda bilməmişik. Nyu-Yorkda bir saat vaxt tapıb həmyerlimiz, istedadlı gənc rəssam Ayaz Mirhadi ilə birlikdə məşhur Metropol muzeyinə getdik. Muzeydə Səfəvilər dövründə yaranmış sənət əsərlərinə həsr olunmuş salonları gözdik. Buradakı Azərbaycan xalçaları, zərgərlik, misgərlik nümunələri, miniatürlər, xüsusən bu sahədə Təbriz məktəbinin misilsiz sənət inciləri İran eksponatları kimi təqdim olunur. Bu barədə Metropol muzeyinin rəhbərliyinə artıq rəsmən müraciət etmişik. Lakin, gəlin etiraf edək ki, bütün bunlar bir nəfərin, bir cəmiyyətin fəaliyyəti ilə başa gələn məsələ deyil... Bütün azərbaycanlılar, harada yaşamağımızdan asılı olmayaraq, hamımız sıx və əlbir fəaliyyət göstərməliyik». ¹⁷⁹

Elçinin səfərləri, səyahətnamələri haqqında çox danışmaq olar. Biz sadəcə məlumat xarakterli qeydlərlə kifayətləndik. Ən maraqlı əsərlərdən biri də «Yaxın, uzaq Türkiyə» kitabıdır. Akademik Həmid Araslı eyni adlı məqaləsində həmin yazı haqqında öz fikrini oxucularla bölüşüb. Məqalə belə başlayır: «Elçin istedadlı yazıçılarımızdan biridir. Onun hekayə və povestləri, müasir ədəbiyyatımızın mühüm problemlərinə həsr olunmuş tədqiqat məqalələri sovet ədəbi tənqidinin, geniş oxucu kütlələrinin diqqətini cəlb etmişdir. «Yaxın, uzaq Türkiyə» əsəri isə bizi Elçin istedadının yeni bir keyfiyyəti ilə tanış edir.

Bu çərçədə bədii publisistika ilə elmi publisistika özünün çox maraqlı bir vəhdətini tapmışdır. «Yaxın, uzaq Türkiyə» əsərində müəllif gördüklərini yalnız təsvir etməklə kifayətlənmir, görüb anladıklarını oxuculara təhlil və şərhərlə maraqlı bir şəkildə çatdırır». ¹⁸⁰

Elçinin digər publisist yazılarında baharla, yeni illə, cəmiyyəti narahat edən neqativ hallarla bağlı yazılar və son illərin hadisələrini əks etdirən fikirlər maraqlıdır. Bahara həsr olunmuş «Yazın ətri, tərəvəti», «Həmişə bahar olsun» və «Yaz dumanı bar götürər» adlı məqalələrdə müəllifin ən səmimi, ən kövrək duyğuları öz əksini tapıb. «Yazın ətri, tərəvəti» məqaləsi belə başlayır: «Qışın sona çatmasına az qalır, lakin qış elə bil ki, qurtarmaq istəmir, yaza təslim olmur, qarı, yağışı, küləyi köməyə çağırır...

Amma bu günün özündə belə, hələ yaza bir neçə həftə qalmış, bizim ürəyimiz yazın ətri, tərəvəti ilə nəfəs alır və əslində, bu yaz ətri, bu yaz tərəvəti son vaxtlar ilin fəslindən asılı olmayaraq, qardan, yağışdan, küləkdən asılı olmayaraq, həmişə bizimlədir. Çünki, bu yaz ətri, tərəvəti bizim alınımızın təridə, əllərimizin qabarında, əməllərimizin işığında. Çünki, bu yaz ətri, tərəvəti artıq nəinki bizim arzu və xəyallarımızdadır, yox, bizim bu günümüzdə, bu günümüzün gerçəkliyində, həqiqətindədir». ¹⁸¹

«Bakı» qəzetinin 1984-cü il 20 mart tarixli sayındakı «Yaz dumanı bar götürər» adlı məqalədə müəllif Xətib Təbrizinin «İnsan gözəlliyin vurgunudur!», «İnsan yaz aylarını bəyənir. Bu onun gülə, çiçəyə, gözəlliyə fitri eşqindədir» kəlamlarına müraciət edir və «Əlbəttə, insan xislətində gözəlliyə belə bir fitri eşq, eyni zamanda, yaza fitri eşqdır. Gözəllik, əslində, ümumi, mücərrəd bir anlayışdır. Yaz isə bu anlayışın dəqiq əyani təcəssümüdür», - deyərək, öz münasibətini fəlsəfi fikirləri ilə bildirir. Bu yazılarda fikirlər bəzən də sadədir, hətta səmimiyyətinə görə bəzən lap məktəbli uşağı xatırladır. Bəlkə də heç belə yazılar Elçin qələmi üçün deyil? Niyə yazıb bunları Elçin? Bilmirəm, amma hər halda baharı, yazın tərəvətini, gözəlliyi düşünüb, öz yaşantısına çevirib yazıb...

Elçinin publisistik yaradıcılığında bizi çəkən bəzi məqamları oxuculara təqdim etmək istərdik: «Kitab nəşri əzab-əziyyətinin arxasında Vətəndaşlıq borcu ilk plana çəkilməlidir. Bu mənada, redaktor sənəti ən böyük hörmət və nüfuza malikdir. Lakin təəssüf ki, nəşriyyatlarımızda bəzən elə redaktorlara rast gəlirik ki, özləri öz sənətlərini qiymətləndirməyi bacarmır, onun qədrini bilmirlər. Halbuki, redaktor məsul sənət sahibidir. Əsərin taleyi, əsasən, redaktora həvalə edilir» («Kitab mənavi sərvətdir» - «Kitablar aləmində», 1981, № 4, səh.35); «İllər keçdi... yeni-yeni nəsillər gəldi və həmin sənətkar məhəbbəti, ehtiramı, mənavi bir estafet kimi, ürəklərdən ürəklərə keçdi. İllər keçəcək... Əsrlər keçəcək... Nəsillər bir-birini əvəz edəcək. Üzeyir məhəbbəti, Üzeyir ehtiramı yenə də nəsillərdən nəsillərə, ürəklərdən ürəklərə keçəcək» («Nəsildən-nəsil» - «Kommunist», 1985, 12 oktyabr, səh.3); «Gələcəyə aparan yollarla zirvəsi göylərə dəyən o dağların əzəməti və gələcəyə aparan yollar həmişə dünəndən başlayır. Dünəni görmədən, dünəni sevmədən və qiymətləndirməyi bacarmadan Gələcəyin mənavi sərvətlərini yaratmaq çox çətin və olsun ki, heç mümkün deyil. Hər bir dövrdə «bu

günün» bədii təcrübəsi öz müəllifi ilə birlikdə, dilində yazıldığı, haqqında bəhs etdiyi, marağı ilə nəfəs aldığı xalqı da ifadə edirsə, deməli Gələcəyə aparən yollara bir aydınlıq gətirir, istiqaməti müəyyənləşdirir. Gələcək ilə ünsiyyəti daha mənalı, daha mündəricəli edir. («Karvan yola düzülür» - «Azərbaycan», 1986, № 5, səh.161); «Sırr deyil ki, çətinliklər barədə susmaq, öz obyektiv həllini gözləyən sərt döngələrdən və problemlərdən yan keçmək az zərər gətirmir, yoluxucu mənəvi xəstəliklərə, insanların müqəddəs hissələri ilə alverə meydan açır» («İnqilabın daha dərinliklərinə üzmək üçün» - «Azərbaycan kommunisti», 1987, № 10, səh.87); «Uşaq evlərində tərbiyə alan körpələrin taleyini qurban hesab etməmək üçün hər birimizin nə isə etməyə real imkanı vardır. Tale o yetimlərin üzünə gülməyib. Onların qayğılarını öz üzünə götürən dövlətin də imkanları bəzən məhduddur. Gəlin qədim, xeyirxah ənənəni yada salaq və ellikə yetimlərə kömək edək. Axı, bizdən əşy tələb olunur, nəticə isə çox böyük ola bilər. Bu gün biz onu edə bilərik ki, bu uşaqlar uşaq kimi böyüsünlər, güclü mənəvi qüvvə ilə həyata atılsınlar. Taleyin amansız rəftarına məruz qalan şikəst və zəiflər isə o qədər qayğı görsünlər, o qədər məhəbbətə və xeyirxahlığa bələnsinlər ki, körpə ürəklərinin dərdi azalsın». («Vicdan borcumuz» - «Bakı», 1987, 31 avqust, səh.3); «Təəssüf ki, bəzən elə şəxsiyyət görürük ki, onun sözü ilə əməlləri bir-birinə zidd gəlir. Professorudur, tələbələrinə mənəvi tərbiyə vermək iddiasındadır, özü isə bir şəxsiyyət kimi mənəvi puçluq içindədir. Şair oxucularını düzlüyə, paklığa çağırır, özü isə şəxsi əlaqədə xudbinlik və mənəbpərəstlik bataqlığına yuvarlanır, oxucuları dünyagörüşünü artırmağa çağırır, özü isə heç öz kitablarından başqa heç nə oxumur. Bir rəis, direktor, yaxud raykom katibi sözdə işgüzarlıqdan danışır, ümumi mənafeyindən dəm vurur, özü isə biganə və eqoistdir. Biz belə professorlara, yazıçılara, rəhbər işçilərə təəssüf ki, rast gəlirik, söz ilə əməl arasındakı belə təzad cəmiyyətimizə çox mənəvi zərər vura bilər» («Mənəvi pasportumuz» - «Kommunist», 1982, 26 mart, səh.3).

«Azərbaycan gəncləri» qəzetinin 1988-ci il 30 yanvar tarixli sayında «Vətən: Qarşılıqlı anşalma və etimad görüşləri» rubrikasında Azərinformun müxbirinin Elçinlə müsahibəsi dərc olunmuşdur. Burada «Vətən» cəmiyyətinin işindən, əməli fəaliyyətindən, planlarından danışan Elçin fikrini bir cümlə ilə belə yekunlaşdırır: «Biz «Vətən» cəmiyyətini təsis edərkən, belə bir möhkəm inamı əsas tut-

muşuq ki, ictimai quruluşu müxtəlif olan dövlətlərin dinc yanaşı yaşaması prinsiplərinin tənənəsi naminə, xalqlar arasındakı dostluq və qarşılıqlı anlaşma naminə xoşməramlı adamların səylərinin birləşdirilməsi yer üzündə sülhün möhkəmləndirilməsinə təkan verəcəkdir». «Gənclər» qəzetinə verdiyi digər müsahibəsində də Elçinin «Vətən» cəmiyyətinin yaradılması barədə fikirlərini eşidirik. «Vətən» cəmiyyətinin sədri sıfırdan başladıklarını, hətta oturmağa stulları, yazmağa kağız-qələmləri belə olmadığını, eyni zamanda, idarəçilik işində heç bir təcrübələri olmadığını, maliyyə məsələlərindən başlanmış kadr probleminə kimi hər şeyi əvvəldən başladıklarını vurğulayır. Elçin Qarabağ problemi ilə bağlı fikrini də açıqlayır. Eyni zamanda, müxbirin yaradıcılıqla bağlı suallarını da cavablandırır. Bir-iki sitatla müsahibin fikrini oxuculara çatdırırıq: «Dağlıq Qarabağ hadisələri bizim hamımız üçün bir dərs olmalıdır. Biz hamımız keçmiş, bu günə, sabaha ayıq və daha iti nəzərlərlə baxmalıyıq. Biz öz hisslərimizi qeyri-mütəşəkkil, başsız, milli və siyasi səviyyəsi aşağı olan mitinqlərdə yox, xalqımızın bu günü, gələcəyi ilə bağlı şüurlu vətəndaşlıq fəaliyyətimizdə ifadə etməliyik. Dağlıq Qarabağ hadisələri bizi xalqımızın taleyi ilə bağlı lokal yox, qlobal məsələlər ətrafında da düşündürməlidir...

...Yazı məsəmin üstündəki bütün başqa kağız-kuğuzu bir kənara atmışam və yalnız «Ölüm hökmü» adlı romanla məşğulam. Bu əsəri hesabla keçən ilin yayında bitirməli idim... Heç cürə qurtara bilmirəm. İşlədikcə gözlənilmədən ortaya yeni bir mətləb çıxır... Eyni zamanda, son ayların nigarancılığın işləməyə imkan vermirdi. Hər halda ümid yaxşı şeydir, elə bilirəm ki, payız üçün, «Ölüm hökmü»nün son nöqtəsini qoyacağam».¹⁸³

Elçinin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində çap olunmuş «Siyasi naşılıq nümunəsi» adlı yazısı ABŞ senatına ünvanlanmışdır. Burada ABŞ-in Qarabağla bağlı qətnaməsindən söz açılır, haqsızlığa qarşı etiraz bildirilir. Həmin yazı «Vətən» cəmiyyəti tərəfindən ABŞ senatına göndərilmişdir. Müraciətdən bir-iki məqamı burada veririk: «Dəhşətli təqiblərdən və təhqirlərdən baş götürüb dağlara pənah aparən və şaxtaya düşüb donmuş cavan azərbaycanlı, anadan tutmuş xaincəsinə pusqudan qətlə yetirilən azərbaycanlı gəncə kimi, nə qədər insanın qanı axıdılmışdır.

Mərkəzi mətbuat bunlar barədə nə yazıb?..

Siz «törədilmiş cinayət hərəkətlərinin təhqiqatından danışırsınız, qətlərdə və qan tökülməsində günahkar olanların aşkara çıxarılmasına və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə» çağırırsınız. Qətnamənin bütün pafosundan, mülahizələrini təməyülündən yenə də tamam aydındır ki, siz bu ümumi kontekstdə cinayət hadisəsini yalnız ermənilərə qarşı azərbaycanlılar tərəfindən zorakılıq kimi qiymətləndirirsiniz. Siz hansı mənəvi haqla bu cür birtərəfli mövqə tutursunuz? Tərəf-müqabilin, indiki halda Azərbaycan xalqının mənəvi və cismani sarsıntılına, Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş müntəzəkli cinayətkar fəaliyyətə azərbaycanlıların öz doğma torpaqlarından qovulmasına bələd olmadan, bu dərəcədə məsuliyyətli bir qərar qəbul etmək hansı beynəlxalq hüquq normaları ilə bir araya sığır!¹⁸⁴

Elçinin «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetindəki «Ağır sınaq günləri» adlı məqaləsində də Qarabağla bağlı qətnamələrdən söz açılır. Eyni zamanda, respublikada son aylarda qəbul olunmuş bir sıra mühüm siyasi sənədlərin, o cümlədən, Azərbaycan dili haqqında qərarın qəbul olunmasından, eləcə də, Qarabağa Xalq yardımı Komitəsinin yaradılmasından, Xalq Cəbhəsinin rəsmi tanınmasından, qaçqınların ümumi güzəranını yaxşılaşdırmaq məqsədilə Dövlət Komitəsinin yaradılmasından və s. danışılır. Müəllif hamını əlbir olmağa, xalqın naminə birləşməyə çağırır. Müəllif yazır: «Bu günümüzün acı təcrübəsi bir daha sübut edir ki, xalqın gələcəyini düşünməmək, həqiqəti görməmək və yaxud görməməzliyə vurmaq, onu gizlətmək, əməli fəaliyyət göstərməmək, xalqın taleyi ilə bağlı tədbirləri vaxtında həyata tətbiq etməmək, həmin gələcəyi fəlakətlə üzləşdirir. Bu zaman keçmiş ilə gələcək mahiyyət etibarilə eyni iztirablarla bir-birinə bağlanmış olur...»

Pisi görmək və pisə qarşı mübarizə aparmaq hər birimizin vətəndaşlıq borcudur. Lakin, eyni zamanda, yaxşını da görməyi və qiymətləndirməyi bacarmaq lazımdır...»¹⁸⁵

«Azərbaycan» qəzeti «Vətən» cəmiyyətinin rəyasət heyətinin sədri Elçinin Azərbaycan Xalq Deputatlarının fevralın 5-də işə başlayacaq sessiyasına məktubunu çap etmişdir. «Bir daha vətəndaşlıq barədə» adlı məktubda Elçin «Azərbaycan SSR vətəndaşlığı haqqında» o zaman qəbul edilmiş qanunu yarımçıq hesab edir, qanunda düzəlişlər edilməsini təklif edir. Əsasən xaricdə yaşayan vətəndaşlara, Rusiyada yaşayanlara diqqət edir. İkili vətəndaşlığı müdafiə edir.

Xaricdə yaşayan azərbaycanlıların həm də Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olmalarını istəyir. Viza almaq üçün bürokratik aparatlardakı süründürməçiliklərə son qoyulması tələbi ilə çıxış edir və s.

Elçinin «Ulduz» jurnalındakı «On beş il əvvəl və on beş il sonra» adlı məqaləsində yazıçı Rafiq Tağı haqqında fikirlərini və təqdim etdiyi üç hekayəsini oxuyuruq. Məqalədə ümumi ədəbi prosesə münasibətini bildiren müəllif dövrün mənzərəsini açıqlayan fikirlərini də bizə çatdırır. Haqsızlığa qarşı çıxaraq, qərəzli tənqidlərə iradını bildirir: «Bu gün mənim ətrafımda olan, sabah Anarın kəndarına qonan, o biri gün Əkrəm Əylislinin qapısının ağzına uçan və o ətrafda, o kəndarda, o qapı ağzında mızıldayan dost! Anar da, Əkrəm də, Elçin də elədiklərini eləyib, dediklərini deyiblər (və yaqin ki, Allah izn versə, hələ deyəcəklər!), münasibətlərində də, türklər demişkən, aşağı-yuxarı bir sabitlik var. Bəs siz kimsiniz və kim olacaqsınız?»¹⁸⁶ Elçin bu məqaləni 1991-ci ildə yazıb və o zamandan on üç il keçib. Amma indi də ədəbi mühitdə bu sualla müraciət olunsa adamlar var, özü də o zamankından daha çoxdur, bəlkə də elə onların yetirmələridir...

«Ulduz» jurnalının 1993-cü il 1-2 sayında «Mədəniyyətimizin böhrandan çıxış yollarını nədə görürsünüz» anket sorğusuna Elçin belə cavab verir: «Mədəniyyəti mədəniyyət xadimi, sənət xadimi yaradır. Sənət xadimi üçün nə lazımdır? Millət onu qiymətləndirsin. Eyni zamanda, millət rəhbərlik edənlər də onun qədrini və qiymətini bilsin. Yalnız bu zaman milli mədəniyyətin inkişafı üçün münbit zəmin, əlverişli şərait yarana bilər. Əks təqdirdə, qorxuram ki, dediyiniz (və düz də dediyiniz) böhran daha da dərinləşsin, millətə dəyən çox ağır mənəvi zərbəyə çevrilsin»¹⁸⁷

Mədəniyyətdəki böhran aradan qaldırıldı mı? Bizcə, yox! Sadəcə, zahirən malalama getdi, sükunəti aradan qaldırmaq üçün ortaya yeni mədəniyyət «işçiləri» çıxdı, professionallıq itdi, bir meyar kimi aradan götürüldü. Beş nəfərin zövqünə uyğun «sənətkar»lar meydana çıxdı. Özəl kanallar açıldı, özəl studiyalar yarandı, kliplər, disklər, kasetlər çıxdı. Hətta, yeni kinolar da çəkildi, müsabiqələr də keçirilir, saysız-hesabsız müğənnilər, bəstəkarlar, hətta şair-bəstəkarlar, bəstəkar-müğənnilər, şair-bəstəkar-müğənnilər və sair və ilaxır. Bir kobud xalq məsəli var: eşşək gətir, mərəkə süklə!

Elçin «Respublika» qəzetinə verdiyi «Dünya vətəndaşlığında Azərbaycanın yerini mədəniyyətimiz müəyyənləşdirəcək» adlı müsə-

hibədə də mədəniyyət məsələlərinə, o cümlədən ədəbiyyatın problemlərinə toxunur. Müsahibədən bir-iki sitatı nəzərə çatdırırıq: «Yazıçı kimdir? Öz yazı-pozusu ilə xalqa xidmət edən vətəndaş. Amma indi xalqımızın elə bir günüdür ki, yazı ilə edilən xidməti əyani xidmətlə birləşdirmək imkanı varsa, bundan istifadə etmək lazımdır. Bu gün mədəniyyətə, maarifə əməli kömək lazımdır. Qədim və zəngin milli ənənələrimiz olan bu sahələrdə onları bərqərar və inkişaf etdirmək gərəkdir...»

Mənim şübhəm yoxdur ki, torpaqlarımız da qaytarılacaq, maddi sərvətlərimizə layiq güzəran da görəcəyik, amma mənəvi sahədə itkilərin – mədəniyyət adamlarının çıxıb getmələri, ənənələrin dağılması – bunların ağrısını sonra çəkəcəyik. Bunları sonradan əvəz etmək çox çətin olacaq. Ona görə də mən bu təklifi qəbul etdim və bu vəzifəyə gəldim. Mən bu təklifin məsuliyyətini yaxşı başa düşürdüm. İşin içərisinə girdikcə də bu mənim üçün əyaniləşir. Çalışacağam ki, heç bir siyasi fəaliyyətə uymadan Azərbaycan mədəniyyətinə, maarifinə xidmət edim. Bu da, gurultulu səsəlməsin, xalqa xidmətdir».188

Elçin bu günə kimi Baş nazirin müavini vəzifəsində çalışır. Amma elə həmin Elçindir.

Elçinin publisistikası ilə bağlı son sitatımız Füzulinin 500 illik yubileyi ilə əlaqədar keçirdiyi mətbuat konfransındakı çıxışındandır. Elçin bu çıxışında dahi şairin yubileyi ilə bağlı keçirilən tədbirlərdən, görüşlərdən, çap olunan kitablardan söz açır. Xarici ölkələrdə, o cümlədən Fransada, İranda, İraqda, Türkiyədə keçirilən tədbirlərə öz münasibətini bildirir, onları təkcə ədəbiyyatımız üçün deyil, həm də Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatı üçün əhəmiyyətli görüşlər hesab edir: «Bu tədbirlər, eyni zamanda, böyük siyasi-ictimai əhəmiyyət daşıyır. Elə bil bu tədbirlərdə qoca Füzuli əsrlərin arxasından qalxaraq, Azərbaycanın müstəqilliyini, Azərbaycanın azadlığını, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, Azərbaycanın üçrəngli bayrağını dəstəkləyən mənəvi bir qüvvəyə çevrilmişdir. Bu, həqiqətən də belə idi. Füzuli ilə bərabər, Füzuli yaradıcılığı ilə bərabər söhbət Azərbaycanın müstəqilliyindən gedir. Azərbaycanın öz müstəqilliyi uğrunda mübarizəsindən gedir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün problemlərindən, Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin zəbt olunmasından, işğal olunmasından, Azərbaycanda bir milyondan çox qaçqının olmasından və s. və i.a. böyük ağırlardan gedir. Müasir, bu günkü

Azərbaycanın problemləri bu tədbirlərdə də öz əksini tapırdı. Təkrar edirəm, elə bil ki, Füzuli böyük bir mənəvi qüvvə kimi, Azərbaycanın problematikasını öz qanadları altına alıb, Azərbaycanın müstəqilliyini, azadlıq-müstəqillik mübarizəsini dəstəkləyirdi».189

Biz Elçinin publisistikasından çox az danışdıq, əsas yeri sitatlarla verdik, amma müəllifin yazılarından elə sitatları seçdik ki, onları oxuyanda, oxucu bizim deyəcəyimizi özü biləcək, hissələrimizi, yaşantılarımızı özü anlayacaq. Çünki Elçin bu yazıları xalqın dərdini, vətənin əzablarını içindən keçirib, yaşantısına çevirib yazıb. Bu sitatlar yazıların elə məqamlarıdır ki, onlar həm millətin dərdini açıqlayır, həm də bu dərdləri yazan qələmin sahibinin kimliyini xəbər verir.

TƏRCÜMƏÇİ ELÇİN

Nasir, ədəbiyyatşünas, publisist, dramaturq kimi tanınmış xalq yazıçısı Elçinin həm də tərcümə sahəsində böyük xidmətləri vardır. Hələ 70-ci illərdən tərcümə fəaliyyətinə başlayan Elçin məhsullar tərcüməçi olmasa da, onun bu sahədəki işində rəngarəngliyə görə biz «böyük xidmətləri» ifadəsini işlədirik. Elçin həmişə, hər sahədə olduğu kimi, burada da özünəməxsusluğunu göstərmiş, hamının yapıdığından yox, çoxunun diqqətini cəlb etməyən müəlliflərdən tərcümələr etmişdir. Təsadüfi deyildir ki, onun ilk tərcümələri yapon poeziyasındandır. Şair olmayan Elçinin poeziyaya müraciəti də qəribədir. Elçinin bir sıra tərcüməçilərdən bir fərqi də bundan ibarətdir ki, tərcümə etdiyi müəllif haqqında, biza tanış olmayan janr, forma haqqında məlumatlar, izahlar verərək, oxucuda daha böyük maraq oyadır. Bu da Elçinin ədəbiyyatşünaslığından irəli gəlir. Elçin həm bədii tərcümə edir, həm də ona bir filoloq kimi yanaşır. «Ulduz» jurnalının 1976-cı il 10-cu nömrəsində yapon poeziyasından xokkuları tərcümə edib nümunələri izahlar, qeydlərlə oxucuya çatdıran tərcüməçi «Sadəliyin müdrikliyi» adlı məqaləsində yazır: «Xokku yapon poeziyasında həmcə iki kiçik formadan biridir. Digər poetik forma isə «tankə» adlanır, beş misradan ibarətdir.

Xokku üç misradan ibarətdir. Bu janrda yazan orta əsrin böyük şairi, yapon ədəbiyyatının klassiki Masao Basyoya (1644-1694) qədər xokku sabit ölçüyə malik idi, birinci misra beş, ikinci misra yeddi, üçüncü misra da beş hecadan ibarət idi. Lakin Basyo istedadı və sənətkar cəsarəti bu sabitliyi dağıtdı, xokkuya bir azadlıq, sərbəstlik gətirdi.

Xokku misraları qafiyələnmiş, lakin onlar məzmunundan doğan daxili bir ritmə, musiqiyə malikdir. Dilin qəlizliyi, obrazlar, metaforalar aləminin mürəkkəbliyi, söz oynatmaq xokkuya yabançıdır.

Sadəliyin müdrikliyi! – mənəcə, xokkunun əsas yaradıcılıq prinsipi, əsas bədii və estetik qayəsi məhz bundadır». ¹⁹⁰

«Ulduz» jurnalının 1978-ci il, 7-ci nömrəsində isə artıq Elçin oxuculara yeni xokkuları təqdim edir. Kabayasi, İssa, İsikova Takuboku, Nakamura Teydzyo kimi şairlərin əsərlərindən tərcümə

edilmiş nümunələr doğrudan da maraqlıdır. Hər şeydən əvvəl yığcamlıq, konkret fikir diqqəti çəkir.

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına təqdim olunan fransız ədəbiyyatından tərcümə nümunəsi Anri Truayyanın «Süni mərmər» hekayəsidir. Hekayənin təqdimatında Elçin yazır: «Görkəmli fransız yazıçısı Fransa Akademiyasının üzvü, Qonkur mükafatı laureatı Anri Truayya bir çox müasir və tarixi romanların, eləcə də Dostoyevski, Puşkin, Lermontov haqqında bioqrafik bədii əsərlərin müəllifidir. Nəsrin bütün janrlarında müvəffəqiyyətlə çıxış edir. Bir sıra pyesləri, oçerk və esseləri vardır. Avropanın və ümumiyyətlə, qərb ədəbiyyatının ən güclü hekayəçilərindəndir. Adətən, istehzalı bir dillə yazdığı hekayələrin əksəriyyətində mühüm ictimai-fəlsəfi məsələlərə toxunulur. Təəssüf ki, yazıçının əsərləri hələ Azərbaycan dilinə tərcümə edilməmişdir. Onun səciyyəvi hekayələrindən birini oxuculara təqdim edirik». ¹⁹¹

Bir neçə ildən sonra «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucuları Elçinin tərcüməsində digər bir fransız yazıçısının yaradıcılığı ilə tanış olurlar. Mütərcim bu dəfə Andre Moruanın «Necə oldu ki, Pyer Duş məşhurlaşdı» hekayəsini təqdim edir. Adəti üzrə həm yazıçı haqqında, həm də yaradıcılığından xeyli məlumat verən tərcüməçi yazır: «Andre Morua (əsl adı Emil Qernok: 1885-1967) XX əsr fransız ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Bir çox müasir mövzulu hekayələrin, povest və romanların, eləcə də qiymətli esselərin və tədqiqatların müəllifi olan bu yazıçı, olsun ki, daha artıq dərəcədə Şelli, Volter, Bayron, Hüqo, Balzak, Turgenyev, Jorj Sand, Flemenq, Düma, Dizraeli kimi böyük şəxsiyyətlər haqqında çox maraqlı, canlı bioqrafik romanlar müəllifi kimi tanınmışdır..

Janrından asılı olmayaraq, bütün bədii əsərlərində Andre Morua həmişə dərin psixoloji araşdırmalara meyli etmişdir. Eləcə də, yeri düşdükdə, satirik boyalarla, ironiyaya müraciət etmək də Moruanın yaradıcılığına, xüsusən hekayələrinə xas cəhətdir. Bu mənada oxucuya təqdim etdiyimiz hekayə diqqətəlayiqdir. 1919-cu ildə yazılmasına baxmayaraq, bu hekayə bu gün belə aktual səciyyə daşıyır». ¹⁹²

Elçin bir müəllif haqqında danışanda, o saat hiss olunur ki, bu sadəcə hardansa ad, soyad və bir-iki cümlə götürüb, sadəcə təqdimat üçün yazılan yazı deyil. Elçin həmişə tərcümə etdiyi müəllifin, imkan

daxilində, yaradıcılığını bütöv şəkildə mənimsəyib, ondan danışıq. Bələd olmadığı müəllifdən nəyinsə xatirinə bir əsər götürüb tərcümə etsin, desinlər ki, o da fransız ədəbiyyatından tərcümə edib, - deyə, bu işə girişmir. Elçin «Uman yerdən küsərlər» məqaləsində belə müəlliflərə öz iradını bildirir, hətta tənqidin susması da onu qıcıqlandırır: «Bəzən rus və dünya ədəbiyyatının böyük klassiklərinin, görkəmli müəlliflərinin əsərləri Azərbaycan dilində naşı qələminin sayəsində bərhad vəziyyətə salınır, tənqidimiz isə susur.

Bəzən bu böyük müəlliflər kənarında qalır, əvəzində təsadüfi əsərlər Azərbaycan dilinə tərcümə edilir, ədəbi tənqid isə susur».¹⁹³

Yetmişinci illərdə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti Elçinin ingilis ədəbiyyatından tərcüməsini də oxuculara çatdırıb. «Bədbəxt hadisə» adlı hekayə ilə birlikdə Elçinin müəllif haqqındakı məlumatı ilə də tanış oluruq: «Aqata Kritsi (1891-1975) XX əsr ingilis ədəbiyyatının məşhur nümayəndələrindən biri, dünyanın çox-çox ölkələrində saysız-hesabsız oxucu auditoriyasına malik yazıçıdır. 70-ə qədər romanın, 20-dən artıq pyesin və cildlərlə hekayənin müəllifi olan bu məhsuldar yazıçı qadın, ingilis ədəbiyyatında Konan Doyl ənənələrinin davamçısı hesab edilir. Detektiv janrda yazılmış bu əsərlərin çoxunun qəhrəmanı Şerlok Holms, yaxud komissar Meqr (Corj Simenonun qəhrəmanı) kimi geniş şöhrət tapmış kütləvi ədəbi personajlardır. Aqata Kristinin əsərləri və o cümlədən də hekayələri əsas etibarilə «yüngül ədəbiyyat nümunəsidir. Bu hekayələr, adətən, son dərəcə gözlənilməz sonluqları ilə seçilir. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına təqdim etdiyimiz hekayə də bu baxımdan səciyyəvidir».¹⁹⁴

Yetmişinci illər Elçinin tərcümə fəaliyyətində təkca yapon, fransız, ingilis deyil, amerikan ədəbiyyatından da tərcümələrə rast gəlirik. Ədəbiyyat həvəskarları öz qəzetlərində ABŞ-dan Rey Bredberi adlı yazıçının «Göl» hekayəsi ilə tanış olublar. Burada Elçin yazıçının yaradıcılığı haqqında məlumatında yazır: «Rey Bredberi Amerikanın müasir görkəmli yazıçılarının biridir. Elmi-fantastik janrda yazan bu yazıçı XX əsrdə həmin janrın geniş imkanlarından bacarıqla istifadə edir, yüksək sənətkarlığı və dərin elmi biliyi ilə oxucunu əsərlərinin ilk səhifəsindən ələ ala bilir. R. Bredberinin «Farenheytə 45», «Ən yaxşı adam», «Günəşin qızıl almaları» və s. kimi əsərləri, eləcə də novellaları ona dünya şöhrəti gətirmişdir. Mütərəqqi dünyagörüşlü yazıçı dövrümüzün mürəkkəb problemlərinə elmi

fantastikanın vasitəsilə müdaxilə etməyi bacarır, dinc-yanaşı yaşamağa, sülh və əmin-amanlıq uğrunda mübarizə etməyə çağırır. Dərin psixoloji tədqiq, elmi dəqiqlik, bəzi hallarda qarabasma ünsürlərinə meyl R. Bredberi yaradıcılığı üçün xas bədii-estetik cəhətlərdəndir. Yazıçının səciyyəvi hekayələrindən birini oxuculara təqdim edirik».¹⁹⁵

Elçin təqdimatlarında həmişə «səciyyəvi» sözünü xüsusi vurğulayır, bu bir daha göstərir ki, tərcüməçi yaradıcılığı ilə kifayət qədər tanış olduğu müəlliflərin əsərlərindən səciyyəvi olanı, məhz səciyyəvi olanı seçib tərcümə edir, bununla da müəllif haqqında yazdığı məlumatda müəllifin yaradıcılığının səciyyəsinə verəndə də, bu, hekayəni təqdim etmək üçün qeydlərdən çox, onun yaradıcılığının səciyyəsinə əyaniləşdirmək, təsdiqləmək üçün seçilən nümunə təsiri bağışlayır. Və bunu heç bir tərcüməçidə görməmişəm. Bəlkə də, kimlərsə var, amma tanıdıklarım arasında birinci dəfədir ki, bir-birini tamamlayan əsər-məlumat və ya məlumat-əsər qarşılıqlına rast gəlirəm. Bu da bəlkə Elçinin tərcüməçilik xüsusiyyəti, ya da ədəbiyyat-şünaslığından irəli gələn cəhətdir...

1980-81-ci illərdə də Elçinin tərcüməsində Amerika yazıçılarının əsərlərini görürük. Con Apdayk adlı yazıçının «Mənə inan» hekayəsini təqdim edən mütərcim yazır: «Con Apdayk tanınmış və istedadlı Amerika yazıçısıdır. O, 1932-ci ildə ABŞ-ın Pensilvaniya ştatında müəllim ailəsində anadan olub, yaradıcılığa əllinci illərin sonunda şerlə başlamışdır, lakin sonralar bir-birinin ardınca «Elə həmin qapı», «Göyərçin lələyi» kimi hekayələr toplularını, «Qaç dövsən», «Kentavr», «Ferma» kimi romanlarını çap etdirmişdir. Bu hekayə və romanlar müxtəlif dillərə, o cümlədən rus dilinə tərcümə edilərək, müəllifinə geniş şöhrət qazandırmışdır. C. Apdayk ictimai və əxlaqi problemləri vəhdətdə qaldırmağı bacaran və dərin, həm də çox incə psixoloji təhlillərə meyl edən bir yazıçıdır. Müəllifin səciyyəvi hekayələrindən birini «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına təqdim edirik».¹⁹⁶

Elçinin Azərbaycan yazıçılarının yeddinci qurultayı ərəfəsində «Bakı» qəzetinə verdiyi müsahibədə tərcümə işinin yarıtmazlığı barədə fikirlərinin şahidi oluruq. «Bizim vətəndaşlıq borcumuz» adlanan bu müsahibədə Ağəddin Mansurzadənin müxtəlif suallarına cavab verən, ümumi ədəbi prosesə münasibətini bildiren Elçin tərcümə ilə bağlı sualın cavabında deyir: «Siz çox vacib bir məsələyə toxun-

dunuz. Doğrudan da bizdə tərcümə ədəbiyyatı nainki yaxşı vəziyyətdə deyil, halbuki qarşıda dayanmış problemlər çox böyükdür və onlar öz həllini gözləyir.

Bəzən biz tərcümə kimi məsuliyyətli bir işin səriştəsiz, hətta təsadüfi adamlara tapşırılması faktı ilə rastlaşırıq və belə kitabları oxuyarkən, böyük yazıçıların gözəl Azərbaycan dilində kələ-kötür danışmalarının, qeyri-bədii səslənmələrinin şahidi oluruq, həm də bir ürək ağrısı ilə, daxili bir kədərlə bu halın şahidi oluruq.

Dünya ədəbiyyatının bir çox şah əsəri hələ Azərbaycan dilinə tərcümə edilib nəşr olunmamışdır».¹⁹⁷

Düzünü desəm, tərcümə oxumağı sevmirəm. İstər lap Azərbaycan ədəbiyyatı olsun, fərqi yoxdur. Mənə elə gəlir ki, tərcümə çox faizi tərcüməçinin, az faizi yazıçının olan ikili müəllifli bir əsərdir. Nəsrli bilmirəm, amma şeir tərcümələrini oxuyanda və orada tərcüməçi şairin öz stilini, öz dəst-xəttini görəndə, daha oxuya bilmirəm. Əgər maraqlı fikirlər varsa, onu elə tərcüməçinin şeiri kimi oxuyuram. Ümumiyyətlə, tərcümə haqqında isə danışmağa haqqım yoxdur, çünki, orijinaldan oxuya bilmədiyim əsərin tərcüməsi haqqında nə deyə bilərəm ki? Elə ona görə də heç vaxt Nizami haqqında yazım olmayıb... Məncə fikrim aydındır. O ki, qaldı Elçinin tərcümələrinə, mən, sadəcə, mütərcimin tərcümə sahəsindəki xidmətinə qeyd etmək üçün onun tərcümələrindən danışdım.

Müasir dövrdə çoxlu gənc tərcüməçilər çıxıb meydana, qurultayqabağı müşavirədə o qədər yeni ad çəkildi ki, amma onların çoxu elə bil ki, şairin şeirini oxuyub, onun fikrini tərcümə edib, yenidən şeir yazıb. Yəni mənə belə təsir bağışladı. Əlbəttə, Azərbaycan ədəbiyyatında həmişə səviyyəli tərcüməçilər olub, indi də var. Məsələn, o gün Çingiz Əlioğlu mənə Anna Axmatovanın və Marina Svetayevanın kitablarını verdi. Yenə deyirəm, mən orijinalı oxumadığım üçün, onların səviyyəsini qeyd edə bilmərəm, amma hər halda, orada Çingizin stili, üslubu az hiss olunurdu və yaqin ki, tərcümə orijinala yaxındır. Nə isə, bu sahədə mütaliəm az olduğu üçün, bu barədə az danışsam yaxşıdır...

Nəhayət, Elçinin bizə tanış olan tərcümələrindən sonuncusu Ayzek Əzimovun (ABS) «Boş bir şey» adlı hekayəsidir. Mütərcim yazıçı haqqında yazır: «Ayzek Əzimov müasir dünya ədəbiyyatının tanınmış yazıçılarından biridir. O, 1920-ci ildə indiki Belorusiya SSR-nin ərazisində anadan olmuş və hələ üç yaşında ikən valideyni

ilə birlikdə ABS-a köçmüşdür. A.Əzimov Kolumbiya universitetinin biologiya fakültəsini bitirmiş və kimya, biologiya sahəsində gərkəmli bir alim kimi, sanballı elmi əsərlər yazmışdır. Onun bədii yaradıcılığı da bu elmlərin, eləcə də tarixin, fəlsəfənin, müasir nailiyyətləri ilə sıx surətdə əlaqədardır. A.Əzimov bir çox elmi-kütləvi əsərlərin, elmifantastik hekayə və povestlərin, «Ədəbiyyatın sonu» adlı fəlsəfi romanın müəllifidir. Ümumiyyətlə, bu yazıçı çoxsahəli yaradıcılığa malikdir: gərkəmli publisist, sosioloq, futuroloqdur. Onun «Marşlıların yolu» və «Mən robotam» adlı hekayələr kitabı rus dilində nəşr olunmuşdur.

Ayzek Əzimov, eyni zamanda, bir sıra gərgin sjetli kiçik hekayələrin müəllifidir. Onun bu cür hekayələrindən birini «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin oxucularına təqdim edirəm».¹⁹⁸

Ədəbiyyatın müxtəlif sahələrində tənqidçi qələmini sınayan Elçin ara-sıra tərcümə problemlərinə toxunmuşdur. Düzüdü, onun tərcümə ilə bağlı ayrıca yazısına rast gəlmədik, bəlkə də var, bilmirik, amma ümumi tənqidi məqalələrində müəyyən abzaslar var ki, orada təəssübkeşlik, ciddi narahatlıq hiss olunur. Hələ 1983-cü ildə «Kommunist» qəzetindəki «Xalq qarşısındakı məsuliyyət» adlı məqaləsində Elçin yazırdı: «Tərcümə ədəbiyyatımızın inkişafında bir canlanma yaranmışdır, lakin bu, hələ ki, yalnız canlanmadır, dövr isə hərəkət tələb edir, sürət tələb edir, yüksək keyfiyyət tələb edir. İndi bizim tərcümə ilə ciddi məşğul olan yazıçılarımızı saymaq üçün birçə əlin barmaqları kifayətdir».¹⁹⁹

Elə indi də həmin sözləri demək olar: canlanma var. Ancaq Tərcümə Mərkəzinin işini, müasir gənc yazarların cəhdini nəzərə alsaq, bəlkə ikinci əlin barmaqları da görək olar bizə. Amma məhsuldarlıq da şərt deyil, əsas keyfiyyətdir. Bir də, əsas məsələ, Azərbaycan ədəbiyyatının başqa dillərə tərcümə məsələsidir. Sovet dövründə, heç olmasa, qardaş xalqların dilinə tərcümə mümkün idi, qardaş sosialist ölkələri ilə mədəni əlaqələr, yazıçıların dostluğu, bir-birini tərcümə etmələri və s. mümkün idi. Bu gün artıq iş bir az da çətinləşib, üstəgəl heç olmasa türk xalqlarının dilinə və dilindən tərcümə məsələsi də vacib işlərdən biri kimi qarşıda durur.

Elçin «Uman yerdən küsərlər» adlı məqaləsində hələ o zaman yazırdı: «Bilavasitə orijinaldan, yəni rus dilindən başqa, digər dünya dillərindən Azərbaycan dilinə tərcümə bərhad vəziyyətdədir, tənqid isə həyəcan təbilini döymür və bu yerdə ondakı vətəndaşlıq çatışmır.

Azərbaycan klassikasının rus dilinə və xarici dillərə tərcüməsi, yəni bu qədim, zəngin ədəbiyyatın dünya miqyasında tanınması və təbliği işi son dərəcə pis vəziyyətdədir, tənqid isə bundan sərf-nəzər edir.

Tərcümənin aktual, həllinin vaxtı çoxdan çatmış problemləri mütəmadi surətdə mətbuat səhifələrində qaldırılır və ədəbi ictimaiyyətin diqqəti daha sıx şəkildə bu işə cəlb olunmur».²⁰⁰

Çox maraqlı və ciddi problemlərdir və bu gün də çox kəskin şəkildə mövcuddur. Elçin orijinaldan Azərbaycan dilinə tərcümənin bərbadlığından danışır, görəsən bu gün rus dilindən başqa, ümumiyyətlə, orijinaldan tərcümə varmı?..

Klassikanın başqa dillərə tərcüməsi məsələsini qaldıran tənqidçi klassikanın qədim dövrünün heç hələ özümüzünkülər üçün tərcümə olunmasının lazımlılığını bilirmi? Bu gün klassik şeirin elə azərbaycanlılara çatdırılmasına nə qədər ehtiyac olduğunu düşünürmü?..

Dövri mətbuatın əsərlərin deyil, «yazıcıların tərcüməsi»nin təbliği ilə məşğul olduğunu görməmək isə mümkün deyil...

Elçinin tənqidçi-tədqiqatçı kimi yazılarını oxuyanda, sərf elədiyi vaxta, əziyyətinə heyfim gəlir. Bu qədər yazıb, bu qədər deyib, özünün dediyi kimi, «həyəcan təbili döyüb», amma o vaxtdan indiyə kimi elə ədəbiyyat itirə-itirə gedir. Bəs bu deyilənlər niyə eşidilməyib? Yəqin elə bu günkü tənqid də eşidilməyəcəyini düşünüb susur... Yaxşısını Allah bilir...

Elçinin SSRİ xalqlarından tərcümələrinə rast gəlmədik, yəqin ki, olmamış olmaz. Kim bilir bəlkə də yoxdur. Ümumiyyətlə, Elçinin şəxsiyyətlər-yazıcılar, şairlər haqqındakı yazılarından danışanda, bu xalqların nümayəndələrinə rast gəlməmişdik. Bircə «Bakı» qəzetindəki «Unudulmaz səfəri xatırlayarkən» adlı məqaləsini oxumuşam, ola bilər ki, başqaları haqqında da olsun. Həmin məqalədə, yeri gəlmişkən, bir hissəni burada veririk: «...Bu qəmgin və qəzəbli misraları şairə yazdıran da xalq məhəbbəti, vətən təəssübü idi və bütün böyük sənətkarlar kimi Şevçenko da böyük vətəndaş idi.

Şevçenko Ukraynanı hədsiz bir məhəbbətlə sevirdi. Şevçenko öz xalqının oğlu idi və buna görə onun qəzəbi də hədsiz idi, onun ürəyini sıxan dərd, ələm də hüdudsuz idi.

Şevçenko azad Ukraynanın xoşbəxt gələcəyi naminə yazırdı, mübarizə edirdi, dözürdü və biz Ukrayna səfərimiz zamanı hər bir

mədəniyyət ocağında, hər bir evdə, hər bir qəldə Şevçenkoya da beləcə hədsiz məhəbbət gördük. Bu məhəbbət ana ilə oğulun qarşılıqlı məhəbbəti idi».²⁰¹

Biz tərcüməçi Elçin haqqında heç bir şey demədik, sadəcə tərcüməçi Elçinin dediklərindən, yazdıqlarından qeydlər etdik. Neyləmək olar, bacardığımız bu idi...

DRAMATURQ ELÇİN

Nasir, ədəbiyyatşünas, publisist, tərcüməçi Elçinin dramaturq kimi meydana çıxmasında təəccüblü heç nə yoxdur. Əksinə, bəlkə də ədəbiyyatın bir çox sahələrində qələmini sınayan Elçinin dramaturq olmaması təəccüb doğura bilərdi. İlyas Əfəndiyevin ocağında böyüyən bir yaradıcı adamın dramaturq olması mütləq idi. Elçin ilk dram əsərini nə zaman yazıb? Səhv eləmirəm, 1970-ci ildə «Poçt şöbəsində xəyal» adlanan bu əsəri Elçin dramatik povest adlandırmışdır. Elçinin kinopovest, efir üçün hekayə yazması da onun nə zamansa kinoya, teatra gələcəyinə işarə idi. * Elçin kinoya nə zaman gəlib? Görək ki, «Arxadan vurulan zərbə» ilə. İlham Rəhimli «Azərbaycan gəncləri» qəzetində hələ 1979-cu ildə yazırdı: «Bir nasir kimi, əsasən, müasir mövzulara müraciət edən Elçinin yaradıcılığı realist səpgili lirik-psixoloji üslubda formalaşır. O, yeri gəldikcə, kəskin satira, yaxud zərif yumorla, sadə, lakonik və yaxud kəskin dramatikliklə yığılmış epizodların təsvirinə də meyl göstərir. Bu, hadisələrə rəngbərənglik gətirdiyi kimi obrazlara xarakterik, fərdi keyfiyyətlər də əsilyayır. Elə buna görə də Elçinin macəra-detektiv janrına müraciəti, özü də kino dramaturqu kimi müraciəti təbii görünür və gələcəkdə ondan bu səpgidə yazılmış daha güclü, bədii siqləti daha kamil əsərlər gözləməyə bizə haqq verir.

Maraqlı cəhət burasındadır ki, «Arxadan vurulan zərbə» filminin rejissoru Arif Babayev də ilk dəfədir ki, macəra detektiv janrına müraciət edir».²⁰²

Elçin teatra nə vaxt gəlib. Görək ki, Elçinin ilk səhnə uğuru teletamaşalardan başlayıb. Səhv etmirəm, «Qırmızı ayı balası» adlı hekayəsi səhnələşdirilib. «Qırmızı ayı balası» bir nəsr əsəri kimi də oxucuların yadında yaxşı qalmışdı. «Ayı balasının təkidi» ilə qızına, yoldaşına qayıdan ata, ər və əsərin sonluğunun belə qeyri-adi qurtarması hamımızın yadındadır. Səhnələşmə əsəri bir qədər də açıqlayır, tamaşaçıya çevrilən oxucu üçün daha maraqlı edir. Əsəd Məmmədovun «Ünsiyyət» adlı məqaləsində tamaşa haqqında sənətşünas sözü eşidirik. Müəllif yazır: «Nəsr əsərlərinin teleteatrd

* Elçin kinoya «Baladaşın ilk məhəbbəti» filminin ssenarisi ilə gəlib. – red.

təcəssümü problem kimi sənətkarların diqqətini həmişə cəlb edir. Bu mənada respublika televiziya ilə göstərilmiş «Qırmızı ayı balası» tamaşası müasir teleteatrdə nəsrin bədii həlli baxımından maraqlı doğurur. Yazıçı Elçinin eyniadlı hekayəsi əsasında gənc rejissor Eyvaz Vəliyevin hazırladığı bu tamaşa iki cəhətdən diqqətimizi cəlb etdi: rejissor həm müəllif fikrinə sadiq qalmış, əsəri «dəyişdirmək» cəhdindən uzaq olmuş, həm də ədəbi material ekran ekvivalentini tapmağa, hekayənin semantikasını açmağa səy göstərmiş və teletamaşanın öz səciyyəvi dilini yaratmağa, əsasən, nail olmuşdur».²⁰³

Elçinin səhnə əsərlərinin əksəriyyəti elə nəsr əsərləri üzərində qurulmuşdur. Bu bir cəhətdən yaxşıdır ki, əsəri nəsrə yazan müəllif onu dram əsərinə çevirəndə, əvvəl görmədiyi, yazmadığı, amma çatışmadığını hiss etdiyi detalları sonradan əsərə əlavə edə bilər. Eləcə də oxucuların nəsr kimi oxuyub mütazəkə etdikləri, tənqidçilərin fikir söylədikləri əsər səhnələşdiriləndə həmin fikirlər nəzərə alınabilir.

«Azərbaycan» qəzetinin 1997-ci il 25 yanvar tarixli sayında Azərbaycan Dövlət Akademik Dram teatrında yanvarın 24-də Azərbaycan Nemətovun quruluşunda Elçinin «Ah, Paris, Paris» tamaşasına ictimai baxış keçirildiyi xəbər verilir. Tamaşadan sonra mütazəkə keçirildiyi, teatrşünasların rəylərinin dinləndiyi və Elçinin iştirakçılara öz təşəkkürünü bildirdiyi qeyd olunur. Qəzetin 17 avqust tarixli sayında isə həmin komediya haqqında sənətşünas Məryəm Əlizadənin «...və başqaları» (mənfə hallara müsbət rəy) adlı maraqlı məqaləsini oxuyuruq. Tamaşa haqqında fikrini faktlarla əsaslandıran müəllif neqativ hallara və eyni zamanda bu halların səhnədə öz müsbət əksini tapmasına münasibətini bildirir. Müəllif yazır: «Elçinin «Ah, Paris, Paris!..» komediyası uğurlu səhnə həllini görməyəydi belə, milli teatr prosesinin faktı sayıla bilərdi. Çünki milli komediya düşüncəsindən qaynaqlanıb bəşər mədəniyyətinə yüksələn yaradıcı üsul ən azı teatr prosesimizin canlı potensialından xəbər verir, onun intellektual və estetik səciyyələrinin sabit olmasını təsdiqləyir».²⁰⁴

Ədəbiyyatımızda transformasiya həmişə ya bitkilərin, ya da ağacların üzərində aparılıb. İlk dəfə deyəsən elə Elçində rast gəlik ki, insanlararası münasibətləri papaqların üzərinə köçürür və çox yaxşı da alınır. Dramaturgiyada Elçin elə insanı insanın üzərinə köçürür, amma bu adamlardan biri «dəlidir». Elçin bu mövzuya tə-

krar qayıdır. Elçinin bu komediyaları tamaşaçılar tərəfindən sevgi ilə qarşılanır. Hətta respublikanın sərhədindən kənardə belə oynandıqda, sorağı yaxşı gəlir. «Azərbaycan» qəzetinin 1998-ci il 17 aprel tarixli sayında «Elçinin əsəri Türkiyə səhnəsində» adlı yazıda aprelin 15-də Türkiyənin paytaxtı Ankaranın məşhur kiçik teatrında tanınmış Azərbaycan yazıçısı Elçinin «Dəlixanadan dəli qaçıb» komediyasının ilk tamaşasının müvəffəqiyyətlə oynandığı xəbər verilir.

Elçinin simvolik «dəli» obrazları cəmiyyətin özündə baş verən hadisələrin, ictimai-siyasi vəziyyətin qeyri-normallığından doğur. İnsanlararası münasibətlər bir yazıçı kimi daim Elçini düşündürmüşdür. Bəlkə də səhnə əsərində bunlar daha aydın öz əksini tapdığı üçün, müəllif son zamanlar dramı nəsrədən daha üstün sayır. Müəllifin «Mənim sevimli dəlim» adlı əsəri də tamaşaçılar tərəfindən alqışlarla qarşılanıb, sənətsünaşlar tərəfindən müzakirə edilib, qiymətini almışdır. Teatrşünas Nəriminə Kərimlinin «Ədəbiyyat qəzeti»ndəki «Mənim sevimli dəlim» adlı məqaləsində də müxtəlif fikirlərin şahidi olur. Müəllifin qənaəti belədir: «Mənim sevimli dəlim» əsərinə diqqətlə oxuyub, tamaşasına baxdıqdan sonra, belə bir qənaətə gəlirsən ki, Elçin dramaturgiyasında müəllif məni, müəllif fikri, istəyi, niyyəti aydın görünür. Respublikamızda baş verən ictimai-siyasi hadisələrə, bu hadisələrin törətdiyi vəziyyətlərə, həm də insanların daxilində yaranan dəyişikliklərə münasibəti, nəyi bəyənilib, nəyi inkar etdiyi açıqlanır. Yəni, müəllif bir daha təsdiqləyir ki, əgər sən naqisliyə, fənalığa qarşı mübarizə aparmağı bacarmırsansa, yaxud istəmirsənsə, deməli, səndə gözəllik hissi ola bilməz. Əgər sən sədaqətli, doğruçu, həqiqətə – bir sözlə, gözəlliyi müdafiə etmək niyyətində deyilsənsə, deməli, daxili, mənəvi, əxlaqi keyfiyyətində çatışmazlıq mövcuddur».²⁰⁵

«Azərbaycan» qəzetinin 1998-ci il 24 sentyabr tarixli sayında «Tamaşaya ictimai baxış» adlı xəbərdə sentyabrın 23-də Azərbaycan Dövlət Gənc tamaşaçıları Teatrında Elçinin «Mahmud və Məryəm» tamaşasına ictimai baxışın keçirildiyi bildirilir.

1999-cu il də Elçinin dramaturgiya sahəsindəki uğurları ilə zəngin olmuşdur. «Azərbaycan» qəzeti bir sıra uğurları öz səhifələrində işıqlandırmışdır. Ümumiyyətlə, bu cəhətdən «Azərbaycan» qəzetinə təşəkkür düşür, çünki hər şeyi balaca xəbər şəklində də olsa oxuculara çatdırır və tarixin səhifələrində həfz eləyir. Qəzetin 24 mart tarixli sayında «Qızıl dəriş» mükafatı təqdim edilmişdir» adlı

xəbərdə göstərilir ki, teatrın direktoru, xalq artisti Həsənağa Turabov Azərbaycanın müxbirinə bildirmişdir ki, xalq yazıçısı Elçinin «Mənim sevimli dəlim» əsəri və onun əsasında qoyulan tamaşa ilin ən yaxşı pyesi və tamaşası olmuşdur. Qəzetin 5 oktyabr tarixli sayında «Yeni tamaşaya ictimai baxış» adlı yazıda Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrında xalq yazıçısı Elçinin «Diaqnoz «D...» iki hissəli melodramatik komediyasının tamaşasına ictimai baxış keçirildi» bildirilir. Baxışda milli məclisin deputatları, dövlət və mədəniyyət xadimləri də iştirak etmişlər. 23 may tarixli sayında isə qəzet mayın 21-də Azərbaycan Dövlət Milli Akademik Dram Teatrında yazıçı-dramaturq Elçinin «Mənim sevimli dəlim» tamaşasına ictimai baxışın keçirildiyini xəbər verir.

Elçinin «Mənim sevimli dəlim» tamaşası Türkiyədə də alqışlarla qarşılanmışdır. Qəzet 7 mart tarixli sayında İstanbulda türk dünyası teatrlarının birinci festivalının keçirildiyini və Akademik Milli Dram Teatrının həmin festivala Elçinin «Mənim sevimli dəlim» əsəri ilə gəldiyini qeyd edir. 13 mart tarixli sayında isə artıq tamaşanın İstanbulda uğur qazandığını qeyd edən qəzet yazır: «Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin fəxri sədr olduğu «Mərmərə qrupu» idarə heyətinin qərarı ilə respublikamızın baş nazirinin müavini, xalq yazıçısı Elçin Əfəndiyev qardaş ölkələrimiz arasında mədəni əlaqələrin inkişafındakı xidmətlərinə görə fəxri mükafata layiq görülmüşdür. Qrupun sədri Akkan Suvar həmin mükafatı Elçin Əfəndiyevə təqdim etmişdir...»

İstanbul festivalında Akademik Milli Teatrın kollektivi də «Mərmərə qrupu»nun fəxri mükafatını almış və mükafat tamaşanın rejissoru Azərbaycan Nematova təqdim edilmişdir».²⁰⁶

Onu qeyd etmək istərdik ki, Elçinin tamaşalarının belə uğur qazanmasına, mətbuatın da bu uğurları işıqlandırmasına baxmayaraq, Elçin dramaturgiyası haqqında geniş elmi təhlilə ehtiyac var.

Hər halda onu deməliyə ki, bizim üçün də Elçin dramaturgiyasından danışımaq çətin işdir. Ona görə də biz yalnız Elçinin uğurlarını qeyd etməklə kifayətlənirik. Dərsi bilməyən tələbə həmişə dərsin ətrafında danışar. İndi biz də bir növ həmin tələbənin vəziyyətindəyəm, Elçin yaradıcılığında kifayət qədər baş çıxara bilmədiyimizə görə, elə ətrafında dolanırdıq. Nə isə...

Sənətsünaşlıq doktoru, professor İncilab Kərimov «Diaqnoz «D» («Mənim ərim dəlidir») adlı məqaləsinə belə başlayır: «Diaqnoz

«D» («Mənim ərim dəlidir») Elçinin S.Vurğun adına Azərbaycan Dövlət Rus Dram teatrının səhnəsində göstərilən «Salam, mən sizin dayınız» komediyasını nəzərə almasaq, Akademik Milli Dram Teatrımızın səhnəsində tamaşaya qoyulan üçüncü əsəridir. Bu əsərləri, yaxşı mənada həm forma, təzə üslub, həm də janr cəhətdən bir-birinin davamı kimi səciyyələndirmək olar. «Ah, Paris...Paris!» adlı əsəri ilə teatra yeni zövqlə, yeni meyillə, yeni estetik meyarla gələn Elçin «Mənim sevimli dəlim» (Dəlixanadan dəli qaçıb) və «Diaqnoz «D» (Mənim ərim dəlidir) əsərləri ilə bu keyfiyyətləri qüvvətləndirdi və təsdiq etdi. Övvəlki əsərlərdə olduğu kimi, bu yeni komediyasında da Elçin belə bir həqiqəti təsdiq etdi ki, teatr müasir cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatının sadəcə seyrçisi kimi qala bilməz. O, bu həyata müdaxilə etməklə yanaşı, həm də onun ifadəsinə nail olmalı, əks etdirməlidir».²⁰⁷

«Azərbaycan» qəzeti 2000-ci il 19 dekabr tarixli sayında «Rus Dram Teatrında əsrin sonuncu tamaşası» adlı yazıda Elçinin «Mənim ərim dəlidir» adlı əsərinin S.Vurğun adına Rus Dram Teatrının kollektivinin diqqətini cəlb etdiyini və teatrın rejissoru Aleksandr Şarovskinin quruluşunda səhnəyə çıxdığını qeyd edərək, əsərdə cərəyan edən hadisələrin xalqımızın yaşantıları olduğunu və ona görə də qastrol səfərlərində uğurlar qazandığını vurğulayır.

2000-ci ildə Elçinin daha bir əsəri tamaşaya qoyulmuş və alqışlarla qarşılanmışdır. Hələ bir roman kimi oxucular və tənqidçilər tərəfindən yüksək qiymətləndirilən «Ölüm hökmü»nün səhnə həyatı da uğurlu olmuşdur. «Azərbaycan» qəzetindəki «Ölüm hökmü yoxsa həyatın hökmüzlüyü» adlı yazıda oxuyuruq: «Gənc tamaşaçılar teatrı sevgi motivləri əsasında yazılmış «Mahmud və Məryəm» tamaşasının sonra xalq yazıçısı Elçinin ikinci bir əsərinə – ciddi, ağır, konkret ünvanlı, sənədli bir pyesinə – «Ölüm hökmü»nə səhnə quruluşu vermişdir. Aktyorların aylarla gördüyü iş bir növ yekun vuruldu – tamaşaya ictimai baxış keçirildi. Əsas iş görülmüşdür. Bunu böyük bir məmnuniyyətlə ifadə edən müəllif bildirdi: - Bu əsəri 80-ci illərin ortalarında yazmağa başlamışdım. Yazdıqca da hiss edirdim ki, əsərin nəşri ilə bağlı bir sıra əngəllər ortaya çıxacaq. Elə oldu da. Çünki konkret ünvanlı, ictimai-siyasi hadisələrlə yüklü bir əsəri çap etmək də məsuliyyət tələb edirdi. Amma gec çap olunsada, necə deyərlər, ayağı yüngül oldu. Digər xalqların dillərinə tərcümə edildi. Türkiyədə, Moskvada böyük tirajla çap olundu.

Əsərin səhnə variantına gəlcə isə, deyə bilərəm ki, bu barədə heç fikirləşməmişdim. İstedadlı rejissor Loğman Korimov romanı oxuyandan sonra bunu səhnələşdirməyin mümkün olduğunu qətiyyətlə bildirdi. Mən də romanın motivləri əsasında eyniadlı pyes yazdım. Nəticə də göz qabağındadır».²⁰⁸

Biz Elçin dramaturgiyasından danışmağa başlayanda ilk dramatik povestinin adını qeyd etmişdik. Nəhayət, həmin əsər də səhnəyə gəldi. «Azərbaycan» qəzetinin 2001-ci il 22 fevral tarixli sayında bildirilir ki, Akademik Milli Dram teatrı «Poçt şöbəsində xəyal»ı tamaşaya qoymuş və ona ictimai baxış keçirilmişdir. «Bakı» qəzetində də Şükufə bu xəbəri bizə çatdırır: «Xalq yazıçısı Elçinin «Poçt şöbəsində xəyal» pyesi 32 il əvvəl yazılsa da, nə mövzu, nə də bədii cəhətdən aktuallığını itirməyib. İnsanın mənəvi iztirablarından, özü-özü ilə vuruşub-paklaşmasından söhbət açan bu əsər Mehriban Ələkbərzadənin quruluşunda Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulmuşdur».²⁰⁹

«Ədəbiyyat qəzeti» 2003-cü il 21 fevral tarixli sayında Elçinin «Drujba narodov» jurnalının redaksiya şurasının üzvü seçildiyini xəbər verir. Həmin il qəzetin 28 mart tarixli sayında isə Elçinin Kİ-BATEK-in «2002-ci il türk ədəbiyyatı ödəli»nə layiq görüldüyünü bildirir. 26 sentyabr sayında isə oxuyuruq: «AzərTac xəbər verir ki, bu günlərdə xalq yazıçısı Elçinin Buxarestin «Pandeja» nəşriyyatında rumın dilində «Teatr» adlı yeni kitabı çapdan çıxmışdır. Kitab müəllifin «Poçt şöbəsində xəyal» və «Mənim ərim dəlidir» adlı məşhur pyesləri daxil edilmişdir. Hər iki əsəri görkəmli rumın dramaturqu və sənətsünası Dmitri Balan tərcümə etmiş və kitaba Elçinin yaradıcılığı haqqında geniş ön söz yazmışdır. Dmitri Balan Elçini «dünya ədəbiyyatı milli yazıçı» adlandıraraq, onun yaradıcılığını müasir dünya ədəbiyyatının layiqli nümunələri kimi təhlil edir, ədibin pyesləri ilə dünya dramaturqlarının əsərləri arasında paralellər apararaq, «Elçin» teatrının bədii-estetik keyfiyyətlərini açıb göstərir. D.Balan yaxın günlərdə Elçinin nəsr əsərlərindən ibarət bircildiyinin rumın dilində işiq üzü görəcəyini də xəbər verir və belə bir inamını bildirir ki, bu əsərlər rumın oxucularının mənəvi və estetik dünyasını zənginləşdirəcəkdir».²¹⁰

Elçinin uğurları çoxdur, onların hamısından burada danışmağa təbii ki, imkan yoxdur...

60 YAŞLI ELÇİN

Altmış yaş nədir ki... Belə deyirlər. Anar da Elçinə həsr etdiyi məqaləsində yazır ki, həyat altmışdan, altmış beşdən başlayır. İnsanın kamilliyi qırxdadır, yaradıcılığın kamilliyi altmışda. Bu mənada biz hələ Elçindən çoxlu yaradıcılıq uğurları gözləyirik. Bura qədər olanlara bütöv şəkildə nəzər saldıq. Nə xoşumuza gəldi, ondan danışdıq. Hər dənbir xoşumuza gəlməyənlərdən də dedik. Hər nə dedik, öz adımızdan dedik, səmimi dedik. Kimlərinsə qəbul etməyəcəyini düşünüb, süniliyə, saxtılığa, yalanlara bürünmədik. Sadəcə, Elçindən tutmuş nasir, ədəbiyyatşünas, publisist, tərcüməçi, dramaturq Elçinə qədər nə danışdıqsa, öz gördüyümüz, görə bildiyimiz Elçindən danışdıq.

Elçin istedadı və ədəbi enerjisi, Elçin ədəbiyyat təəssübkeşliyi, çoxcəhətliyi və yüksək savadı neçə onillikdir ki, ədəbiyyatımızın da, ədəbi prosesin də ön cərgəsindədir. Elçinin hansı əsərinisə bəyənmək, hansı birinisə bəyənənmək olar, amma onun qələmindən istedadsız əsər çıxmayıb. Həmişə belə olsun. Ədəbiyyatımızın Elçinə ehtiyacı var.

Bu əsər, əslində, Elçinin 60 illik yubileyinə hədiyyə idi. Amma, təəssüf ki, vaxtında dərc olunmadı, gecikdi. Gərək ki, Elçinin 55 illiyinə də gecikmişdilər və «Elçin haqqında əlli altı söz» adlı kitab da bir il sonra hazır olmuşdu. Yəqin bu da Elçinin tale yazısıdır. Gecikmiş də olsa, Elçini 60 illik yubileyi münasibətilə təbrik edir, ona yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq...

Ədəbiyyat siyahısı

1. «Ədəbiyyat qəzeti», 2003, 9 may, səh.5.
2. Çingiz Əlioğlu «Ruhumun həndəsəsi». Bakı 2003, səh.100.
3. «Ədəbiyyat qəzeti», 2003, 16 may, səh.3.
4. «Azərbaycan», 2003, № 5, səh.3.
5. «Ədəbiyyat qəzeti», 2003, 30 may, səh.1. (Cümhuriyyət, 2003, 25 aprel).
6. Elçin «Min gecədən biri», Bakı-1966, səh.23.
7. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1969, 18 yanvar, səh.14.
8. Elçin «Açıq pəncərə», Bakı-1969, səh.5.
9. Elçin «SOS», Bakı-1969, səh.52-53.
10. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1973, 13 oktyabr, səh.6.
11. «Azərbaycan gəncləri», 1974, 20 iyun, səh.3.
12. «Ulduz», 1974, № 11, səh.56.
13. Elçin «Gümüşü, narıncı...», Bakı-1973, səh.39, 51, 99, 115.
14. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1974, 16 fevral, səh.17.
15. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1973, 13 oktyabr, səh.7.
16. Elçin «Bu dünyada qatarlar gedər», Bakı-1974, səh.5-6.
17. Yəni orada, səh.13, 16, 22, 23.
18. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1976, 24 aprel, səh.4-5.
19. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1976, 17 iyul, səh. 3, 7.
20. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1977, 15 yanvar, səh.6, 7.
21. Elçin «Bir görüşün tarixçəsi», Bakı-1977, səh.81.
22. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1978, 25 mart, səh.8.
23. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1979, 6 aprel, səh.5.
24. Elçin «Bir görüşün tarixçəsi», Bakı-1977, səh.321-322.
25. «Azərbaycan gəncləri», 1978, 21 yanvar, səh.4.
26. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1981, 28 avqust, səh.3.
27. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1978, 21 yanvar, səh.5.
28. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1978, 15 iyul, səh.6.
29. Elçin «Povestlər», Bakı-1979, səh.23.

30. «Bakı», 1978, 27 yanvar, səh.3.
31. «Azərbaycan gəncləri», 1979, 27 fevral, səh.3.
32. Elçin «Povestlər», Bakı-1979, səh.53.
33. «Azərbaycan gəncləri», Bakı-1980, 15 iyul, səh.4.
34. «Kommunist», 1980, 10 iyun, səh.4.
35. Elçin «Povestlər», Bakı-1979, səh.116-117.
36. Elçin «Bülbülün nağılı», Bakı-1983, səh.237.
37. «Azərbaycan gəncləri», 1984, 1 may, səh.4.
38. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1983, 25 fevral, səh.6.
39. Elçin «Mahmud və Məryəm», Bakı-1983, səh.14.
40. Yenə orada, səh.16.
41. Yenə orada, səh.73.
42. «Ulduz», 1983, № 7, səh.56.
43. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1988, 5 avqust, səh.6.
44. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1985, 7 noyabr, səh.6.
45. Abbas Hacıyev «Yazıçı şəxsiyyəti və bədii qanunauyğunluq», Bakı-1986, səh.194-195.
46. Elçin «Beş dəqiqə və əbədiyyət», Bakı-1984, səh.220
47. «Bakı», 1988, 16 may, səh.3.
48. «Kitablar aləmində», 1987, № 2, səh.30.
49. «Azərbaycan gəncləri», 1989, 7 fevral, səh.4.
50. Elçin «Ağ dəvə», Bakı-1985, səh.7.
51. «Bakı», 1985, 11 oktyabr, səh.3.
52. Elçin «Ağ dəvə», Bakı-1985, səh.91.
53. Yenə orada, səh.12.
54. «Azərbaycan», 1996, 18 iyun, səh.4.
55. «Sovet kəndi», 1989, 16 mart, səh.3.
56. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1988, 1 aprel, səh.6.
57. «Azərbaycan», 1978, № 8, səh.205.
58. «Azərbaycan gəncləri», 1979, 27 fevral, səh.3.
59. «Azərbaycan», 1982, № 4, səh.87.
60. Elçin «Ölüm hökmü», Bakı-1989, səh.8.
61. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1990, 13 aprel, səh.6.
62. Yenə orada, səh.7.
63. Yenə orada.
64. Yenə orada.

65. Yenə orada.
66. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1990, 2 fevral, səh.6.
67. Elçin «Ölüm hökmü», Bakı-1989, səh.47.
68. Yenə orada, səh.141.
69. «Yeni fikir», 1991, 30 may, səh.4.
70. Elçin «Ölüm hökmü», Bakı-1989, səh.129, 241.
71. «Azərbaycan», 1997, 10 yanvar, səh.4.
72. «Ulduz», 1973, № 10, səh.57.
73. «Ulduz», 1986, № 7, səh.33.
74. «Azərbaycan gəncləri», 1986, 13 dekabr, səh.4.
75. «Kommunist», 1987, 24 yanvar, səh.4.
76. «Kommunist», 1990, 16 noyabr, səh.3.
77. «Kommunist», 1989, 12 fevral, səh.4.
78. «Azərbaycan», 1997, 22 aprel, səh.4.
79. «Azərbaycan», 2000, 13 sentyabr, səh.4.
80. «Azərbaycan», 2002, 14 fevral, səh.6.
81. «Kitablar aləmində», 1976, № 3, səh.35.
82. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1970, 6 iyun, səh.10.
83. «Ədəbiyyat qəzeti», 1994, 28 oktyabr, səh.4.
84. «Ulduz», 1985, № 9, səh.12.
85. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1977, 29 oktyabr, səh.2.
86. «Azərbaycan», 1990, № 12, səh.104.
87. «Azərbaycan», 1993, № 5-6, səh.157.
88. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1987, 25 sentyabr, səh.6.
89. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1986, 18 aprel, səh.6-7.
90. «Ədəbiyyat və incəsənət», 27 noyabr, səh.3.
91. Elçin «Klassiklər və müasirlər», Bakı-1987, səh.6.
92. Elçin «Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri», Bakı-1981, səh.5.
93. «Azərbaycan», 1981, № 7, səh.156.
94. «Azərbaycan kommunisti», 1972, № 6, səh.46.
95. «Bakı», 1976, 17 may, səh.3.
96. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1979, 13 yanvar, səh.6.
97. «Ulduz», 1983, № 1, səh.45.
98. «Bakı», 1986, 21 may, səh.3.
99. «Ədəbiyyat qəzeti», 1993, 14 may, səh.6.

100. «Ədəbiyyat qəzeti», 1992, 3 yanvar, səh.2.
101. «Azərbaycan», 1997, 30 oktyabr, səh.3.
102. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1978, 22 aprel, səh.5.
103. «Azərbaycan gəncləri», 1981, 17 noyabr, səh.4.
104. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1983, 16 dekabr, səh.5, 8.
105. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1979, 10 fevral, səh.6.
106. «Bakı», 1981, 2 dekabr, səh.3.
107. «Kommunist», 1980, 9 aprel, səh.3.
108. «Ulduz», 1972, № 7, səh.53.
109. «Kommunist», 1986, 28 mart, səh.3.
110. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1979, 7 dekabr, səh.6.
111. «Ulduz», 1973, № 3, səh.60.
112. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1971, 26 iyun, səh.10.
113. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1970, 6 iyun, səh.11.
114. «Azərbaycan», 1976, № 12, səh.138.
115. «Azərbaycan», 1966, № 3, səh.172.
116. «Azərbaycan», 1968, № 11, səh.170.
117. «Qobustan», 1971, № 1, səh.8.
118. Elçin «Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri», Bakı-1981, səh.118.
119. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1988, 19 fevral, səh.3.
120. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1987, 30 yanvar, səh.6.
121. «Ulduz», 1982, № 4, səh.48.
122. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1991, 11 oktyabr, səh.6.
123. «Kommunist», 1984, 30 oktyabr, səh.2.
124. «Azərbaycan», 1991, 23 mart, səh.2.
125. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1970, 28 mart, səh.10.
126. «Azərbaycan», 2000, 17 dekabr, səh.3.
127. «Kommunist», 1988-ci il, 28 avqust, səh.4.
128. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1986, 17 yanvar, səh.6.
129. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1982, 10 dekabr, səh.6.
130. «Ədəbiyyat qəzeti», 1992, 15 may, səh.2.
131. «Azərbaycan», 1987, № 10, səh.185.
132. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1985, 7 iyun, səh.5.
133. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1985, 27 sentyabr, səh.5.
134. «Bakı», 1985, 3-4 iyun, səh.3.
135. Elçin «Bəstəkarın vətəndaş sözü». Bakı-1995, səh.6.
136. Elçin «Nəriman Nərimanov: şəxsiyyəti və fəaliyyəti» Bakı-1997, səh.11-12.
137. «Ədəbiyyat qəzeti», 1994, 4 fevral, səh.2.
138. Elçin «Məhəmməd Əmin Rəsulzadə», Bakı-1994, səh.7.
139. «Ədəbiyyat qəzeti», 1992, 6 mart, səh.3.
140. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1974, 23 mart, səh.4-5.
141. Elçin «Cəfər Cəbbarlı», Bakı-2000, səh.7.
142. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1982, 17 sentyabr, səh.7.
143. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1978, 1 iyul, səh.4.
144. «Azərbaycan», 1986, № 12, səh.157.
145. «Azərbaycan», 1997, 11 mart, səh.2.
146. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1986, 28 mart, səh.6.
147. «Azərbaycan», 1969, № 3, səh.196.
148. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1976, 16 oktyabr, səh.3.
149. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1985, 8 mart, səh.6.
150. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1976, 14 avqust, səh.3.
151. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1970, 6 iyun, səh.10.
152. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1984, 2 mart, səh.6.
153. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1980, 15 fevral, səh.7.
154. «Kommunist», 1982, 4 iyul, səh.4.
155. «Ədəbiyyat və incəsənət», 16 aprel, səh.6.
156. «Azərbaycan», 1977, № 12, səh.110.
157. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1987, 20 fevral, səh.7.
158. «Azərbaycan gəncləri», 1977, 1 sentyabr, səh.4.
159. «Fikrin karvanı», Bakı-1994, səh.188.
160. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1979, 11 may, səh.6.
161. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1981, 17 aprel, səh.3.
162. «Azərbaycan», qəzeti, 1999, 9 oktyabr, səh.6.
163. «Ədəbiyyat qəzeti», 1998, 10 aprel, səh.7.
164. Elçin. «Bülbül», Bakı-1987, səh.10, 26.
165. «Azərbaycan» jurnalı, 1987, № 6, səh.160.
166. «Qobustan», 1984, № 1, səh.97.
167. «Ulduz», 1972, № 7, səh.47, 48.
168. «Ədəbiyyat qəzeti», 2000, 11 fevral, səh.3.
169. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1984, 6 yanvar, səh.5.

170. «Kommunist», 1978, 29 oktyabr, səh.3.
171. «Kommunist», 1980, 17 aprel, səh.2.
172. «Kommunist», 1981, 31 oktyabr, səh.2, 4 noyabr, səh.2, 21 noyabr, səh.4.
173. «Bakı», 1983, 24, 26 may, səh.3.
174. «Bakı», 1983, 12, 13, 14 sentyabr, səh.3.
175. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1985, 30 avqust, səh.8.
176. «Azərbaycan», 1987, № 1, səh.159.
177. «Bakı», 1985, 20 iyul, səh.3.
178. «Kommunist», 1986, 20 sentyabr, səh.3.
179. «Kommunist», 1989, 1 sentyabr, səh.2.
180. «Kommunist», 1981, 13 mart, səh.4.
181. «Kommunist», 1979, 4 mart, səh.2.
182. «Kommunist», 1986, 1 yanvar, səh.2.
183. «Azərbaycan gəncləri», 1988, 25 iyun, səh.2.
184. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1989, 15 dekabr, səh.2.
185. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1990, 5 yanvar, səh.2.
186. «Ulduz», № 7, 1991, səh.53.
187. «Ulduz», 1993, № 1-2, səh.92.
188. «Respublika», 1993, 10 sentyabr, səh.1.
189. «Ədəbiyyat qəzeti», 1996, 8 noyabr, səh.5.
190. «Ulduz», 1976, № 10, səh.57.
191. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1976, 13 noyabr, səh.6.
192. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1980, 4 iyul, səh.8.
193. Elçin «Klassiklər və müasirlər, Bakı-1987, səh.43.
194. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1977, 26 mart, səh.5.
195. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1978, 27 may, səh.7.
196. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1981, 14 avqust, səh.7.
197. «Bakı», 1981, 11 iyun, səh.3.
198. «Ədəbiyyat və incəsənət», 1980, 28 noyabr, səh.4.
199. «Kommunist», 1983, 24 iyun, səh.2.
200. Elçin «Klassiklər və müasirlər», Bakı-1987, səh.43.
201. «Bakı», 1981, 11 dekabr, səh.3.
202. «Azərbaycan gəncləri», 19 iyun, 1979, səh.3.
203. «Azərbaycan gəncləri», 1980, 29 mart, səh.4.
204. «Azərbaycan», 1987, 17 avqust, səh.4.

205. «Ədəbiyyat qəzeti», 1998, 28 avqust, səh.4.
206. «Azərbaycan», 1999, 13 mart, səh.2.
207. «Azərbaycan», 1999, 26 oktyabr, səh.6.
208. «Azərbaycan», 2000, 13 oktyabr, səh.6.
209. «Bakı», 2001, 8-15 mart, səh.3.
210. «Ədəbiyyat qəzeti», 2003, 28 sentyabr, səh.1.

Müasirlərim seriyasından olan kitablar

Nö	Kitabın adı	Yazıldığı tarix	Çap tarixi
1.	Mailin ünvanı vətəndir	1995	1995
2.	Rəsul Rza (yaradıcılığı əsasında)	2001-2003	2003
3.	Anlanılmamaq dərdi (Anarın yaradıcılığı əsasında)	2003	2003
4.	Cabir Novruz (yaradıcılığı əsasında)	2003	2004
5.	Dünya mənim, dünya sənin, dünya heç kimin (Məmməd Araz yaradıcılığı əsasında)	2003	2003
6.	Nigar Rəfibəyli (yaradıcılığı əsasında)	2003	2004
7.	Elçin (yaradıcılığı əsasında)	2003-2004	2006
8.	Əli Tudə (yaradıcılığı əsasında)	2004	-
9.	Çingiz Əlioğlu (yaradıcılığı əsasında)	2004	2004
10.	Zeynal Xəlil (yaradıcılığı əsasında)	2004	-
11.	Vaqif Səmədoğlu (yaradıcılığı əsasında)	2004-2005	2006
12.	Füzuli ədəbi məclisi və Hacı Mail	2004-2005	2005
13.	Fikrət Qoca (yaradıcılığı əsasında)	2005	2006
14.	Adil Babayev (yaradıcılığı əsasında)	2005	-
15.	Qabil (yaradıcılığı əsasında)	2005	2006
16.	Vahid Əziz (poeziyası əsasında)	2005-2006	-

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
<i>Sadəcə Elçin</i>	5
<i>Nasir Elçin</i>	10
<i>Ədəbiyyatşünas Elçin</i>	61
<i>Publisist Elçin</i>	121
<i>Tərcüməçi Elçin</i>	136
<i>Dramaturq Elçin</i>	144
<i>60 yaşlı Elçin</i>	150
<i>Ədəbiyyat siyahısı</i>	151
<i>«Müasirlərim» seriyasından olan kitabların siyahısı</i>	158

Rəssam
Fuad Fərəcov

Kompyüter dizaynı
Məhəbbət Orucov

Operator
İlhamə Kərimova

Çapa imzalanmış 24.03.2006
Formatı 84x108¹/₃₂
Ofset çap üsulu. İlk tirajı – 300.
Qiyməti müqavilə ilə.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı «Azərnaşr»
M.Hüseyn küçəsi 61, döngə 2, ev 3.

R.S. poliqraf MMC-də hazır plynkalardan çap olunub.

Azf-258 631